

Estudi de les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels

Karen Fortuny Mendo

Treball de Fi de Màster,
dirigit pel dr. Josep Maria Macias Solé
Màster interuniversitari d'Arqueologia Clàssica

Treball Fi de Màster realitzat amb el suport de l'Institut Català
d'Arqueologia Clàssica

A la Rosa M. Mercado Guirado,
la meva primera investigació
i totes les que vinguin.

Índex

1. Presentació	3
2. Plantejament: les problemàtiques i els objectius.....	6
3. Metodologia	8
3.1. Documentació historiogràfica i administrativa.....	9
3.2. Documentació cartogràfica i fotogràfica.....	9
3.3. Nova documentació gràfica i aplicació dels nous sistemes de registre.....	10
3.4. L'estudi de les restes mobles	11
3.4.1. El material ceràmic.....	12
3.4.2. Elements de decoració arquitectònica	12
4 . Context històric	13
4.1. Època tardorepublicana	14
4.2. Època altimperial	15
4.3. Època tardo antiga.....	16
4.4. Època medieval	18
4.5. Època moderna.....	20
4.6. Època contemporània.....	21
5. Descripció i anàlisi de les restes	25
5.1. Descripció de les restes arquitectòniques	25
5.1.1. Les restes de la plaça d'en Rovellat i carrer d'en Granada	25
5.1.2. L'entorn de la plaça dels Àngels	29
5.1.3. Plaça d'en Rovellat – Arc de sant Bernat	32
5.1.4 Plaça d'en Rovellat, 1-2; Carrer Portella, núm. 1	33
5.1.5. Els baixos de plaça d'en Rovellat, 9	34
5.2. Descripció i anàlisi de la documentació gràfica	35
5.2.1. L'alineació de columnes entre la pl. d'en Rovellat i el c/ d'en Granada	35
5.2.2. La relació de cotes entre columnes.....	38
5.2.3. La presència d'un paviment associat a la columnata.....	40
5.2.4. L'existència d'una segona columnata.....	41
5.2.5. La relació de la columnata amb els murs associats.....	43
5.2.6. La relació entre els murs.....	48
5.2.7. La relació entre la columnata i els murs tardans de Ca la Garsa.....	51
5.3. Els materials ceràmics.....	51

5.4. Decoració arquitectònica	55
6. Conclusions	64
6.1. Anàlisi arquitectònica i urbanística	64
6.2. La qüestió cronològica	75
6.3. La qüestió funcional	80
7. Punt i seguit.....	92
8. Bibliografia.....	95

1. Presentació

El Treball Fi de Màster aquí presentat es concep com un estudi sobre les restes arqueològiques d'època tardana (aproximadament entre els segles V i VII-VIII) ubicades a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels (Tarragona). Aquesta investigació s'inicià ja a finals de l'any 2016, en el marc de l'assignatura “Antiguitat Tardana” del màster interuniversitari d'Arqueologia Clàssica (ICAC-URV-UAB). Els grans interrogants que en aquest moment tot just s'insinuaven m'empenyeren a ampliar la recerca i convertir-la en l'objecte del Treball Final de Màster. Aquest treball, per tant, és fruit de la voluntat d'aprofundir en el coneixement sobre aquesta àrea de la ciutat que, si bé és cert que ha estat objecte de múltiples aproximacions, té pendent encara una interpretació global que adopti el caràcter transversal necessari per a unir totes les visions projectades sobre el conjunt.

Es tracta d'una zona molt sensible a nivell arqueològic, ja que la seva ubicació a la Part Alta de la ciutat n'ha propiciat una ocupació constant i intensa. En època romana, aquesta àrea es trobava intramurs però en una posició relativament excèntrica, entre el mur de tancament de la plaça del *Concilium Provinciae* i la muralla; un tram per al qual tenim poca informació arqueològica, més enllà dels nivells constructius relacionats amb el projecte flavi de monumentalització de l'acròpolis i una sèrie d'evidències de difícil interpretació a l'entorn de la plaça dels Àngels. Després d'aquest moment, es coneix de forma fragmentària una reocupació en fase tardo antiga, que suposa la construcció de diferents estructures de caràcter domèstic i industrial. Aquest ús intensiu de l'espai es manté en les centúries següents, encara que pel que fa a l'etapa musulmana, en el registre apareix el buit que caracteritza la recerca històrico-arqueològica d'aquest període a Tarragona. A partir de l'Edat mitjana, però, l'ocupació a la zona s'intensifica notablement, amb diverses construccions de caire domèstic documentades. Especialment significatiu és l'establiment del call jueu a l'entorn de l'actual plaça dels Àngels, en el qual ha estat inclòs, d'una forma nebulosa, el complex arqueològic conegut com a Ca la Garsa.

Les restes arqueològiques pertanyents a l'antiguitat tardana són d'especial interès, ja que ens permeten endinsar-nos en un període poc conegut per a la

ciutat de Tarragona, especialment per a la Part Alta. La naturalesa i l'abast de les evidències conservades en aquesta àrea, a més, deixen entreveure un alt potencial per a contribuir a la interpretació sobre l'evolució de la ciutat després de la gradual descomposició de l'Imperi Romà. A l'hora d'estudiar aquest conjunt, no obstant això, hi ha un sèrie de limitacions que condicionen notablement la recerca. La principal problemàtica que cal enfrontar és la parcialitat dels treballs duts a terme a la zona i sobretot de la seva documentació. Fins al moment no ha estat possible una excavació en extensió de les restes i, per contra, els descobriments d'estructures i materials s'han produït en el context d'intervencions puntuals, motivades pels projectes de transformació urbanística i de reformes dels edificis adjacents. Com és previsible, les fonts d'informació derivades de les diferents iniciatives presenten uns mètodes de registre i documentació molt desiguals, més encara quan alguns d'aquests treballs són força antics.

Aquesta investigació, per tant, pretén oferir una **revisió de les dades compilades i les principals interpretacions** que s'han elaborat entorn del conjunt de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels. Es tracta de plantejar un estat de la qüestió en base a una lectura transversal de totes les fonts disponibles, tot analitzant-les i posant-les en relació de forma crítica. Així, s'ha dut a terme una recopilació i revisió de les notícies històriques, la nomenclatura, la cartografia i fotografies antigues i altres aspectes complementaris que determinen la topografia de l'àrea. S'han tingut en compte especialment les dades relatives a les restes arqueològiques, tant mobles com immobles, documentades en les diverses intervencions a la zona. En aquest sentit, en el decurs d'aquest treball s'ha incidit principalment en la documentació gràfica de les restes encara visibles, tot buscant arguments sobre la seva naturalesa i la relació entre els diferents elements que fessin possible l'anàlisi i conseqüent interpretació del conjunt.

A causa de la importància de la part gràfica en el desenvolupament d'aquesta investigació, ha resultat imprescindible **el suport de la Unitat de Documentació Gràfica de l'ICAC, que ha proporcionat tant els recursos com l'assessorament necessaris per a l'elaboració de la documentació.** Per aquest motiu vull agrair especialment l'ajuda i la paciència que el dr. Josep Maria Puche i l'Iñaki Matias m'han dedicat durant tot el procés. Menció especial a l'Iván Fernández,

investigador polifacètic, que amb el seu entusiasme insaciable és la millor companyia possible per a erigir una església visigoda.

També voldria expressar de forma molt destacada el meu agraïment al Francesc Rodríguez Martorell, investigador en formació de l'ICAC, per revisar els inventaris i els materials ceràmics recuperats a les principals excavacions de l'àrea; així com per dedicar-me sempre el seu temps i consell, indispensables per a la consecució d'aquest projecte, i que espero em segueixin acompanyant en el futur.

D'altra banda, es vol agrair al Serveis Territorials d'Arqueologia de Tarragona, a l'Arxiu Fotogràfic Municipal i al Museu Nacional d'Arqueologia de Tarragona per facilitar-me l'accés a la informació i per la implicació a l'hora de buscar el material més interessant per a la meva recerca.

Al mateix temps, es vol donar les gràcies a aquells investigadors i especialistes que han contribuït a orientar-me i oferir-me consell per a la valoració de les fonts i del material disponible, el dr. Ricardo Mar, el dr. José Javier Guidi, el sr. Cristòfor Salom i la sra. Michelle Beghelli.

Agrair al Julio C. Ruiz Rodríguez, investigador predoctoral de l'ICAC, que amb els seus consells i referències, s'hagi convertit en el meu iniciador en els tèrbols camins de la recerca arqueològica a Tàrraco. Per tants i tants cafès infinits.

En la redacció d'aquest treball hi són també presents els meus companys de promoció del màster que, en una etapa acadèmica tan intensa i agredolça, han aconseguit que sempre pesin més els bons moments. A la Laura i a la Rosa, per haver estat el meu suport durant aquests dos anys de quotidianitat, d'estrès, d'esgotament, de riures, de cafès, de birres i braves, i haver-se convertit en part de mi per sempre més.

L'últim i el més important, al meu tutor, el dr. Josep Maria Macias, agrair-li una paciència que fins al moment he descobert infinita. Gràcies per les observacions, pels consells, per les correccions i per les hores i hores de dedicació i d'entusiasme que has destinat a aquest projecte al llarg de quasi dos anys. I gràcies, sobretot, per obrir-me les portes a la investigació.

2. Plantejament: les problemàtiques i els objectius

Aquest estudi parteix d'una realitat arqueològica notablement complexa, com és l'entorn de la plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels. En bona mesura, les dificultats d'interpretació són degudes a la diversitat i al caràcter parcial de les intervencions que han tret a la llum els contextos. La majoria d'aquests treballs han estat motivats per obres d'urgència, de promoció pública o privada, en les quals l'interès científic tenia un paper secundari. Per aquest motiu, a l'hora d'afrontar un estudi en profunditat de la documentació arqueològica es detecten una sèrie de problemàtiques concretes, tant de caràcter metodològic com interpretatiu. Per a certs conjunts, les deficiències en la documentació impliquen un coneixement insuficient per a poder incloure'ls en lectures globals de l'àrea. En molts casos aquesta mancança és parcial i afecta a certs aspectes del registre, com és la relació estratigràfica, de manera que es condiciona greument la capacitat de vincular les diferents evidències. Especialment greus pel que fa als objectius d'aquest treball resulten les carències en la documentació gràfica i elements de referència espacial, que es traslladen en poca precisió en les planimetries, manca de cotes o utilització de sistemes de referència poc traslladables.

Les limitacions en la documentació esdevenen, per tant, el principal obstacle per a una proposta de relectura dels elements arqueològics a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels. En efecte, un dels principals assumptes pendents en la interpretació de la zona és la connexió entre els diferents contextos, en un pla diacrònic o sincrònic. A partir d'aquesta primera problemàtica d'interpretació, cal afrontar la tasca de proposar una lectura cronològica i funcional coherent, realista, i ajustada a les evidències arqueològiques per a tot el conjunt.

Davant d'aquesta situació, els objectius del treball es poden classificar en aquells que tracten les problemàtiques metodològiques i els que aborden les problemàtiques interpretatives.

- 1) Els objectius de caràcter metodològic són els següents:
  - **Elaborar una nova documentació gràfica** de les restes arqueològiques visibles per tal de construir una base de coneixement rigorós, coherent amb

les noves tecnologies de registre. Així, crear una nova planimetria georeferenciada, en base a una actualització de la *Planimetria Arqueològica de Tàrraco* (Macias *et al.* 2007) i, en alguns casos, independent del parcel·lari general. D'aquesta manera, es pretén proporcionar una eina planimètrica fiable i definitiva per a futures investigacions i per a properes intervencions arqueològiques a la zona.

- **Intentar relacionar espacialment** (a través de les cotes s.n.m.) les restes de la zona, sempre que sigui possible.
- Assenyalar les limitacions en la documentació dels registres, tot apuntant les **propostes per a millorar** la situació.
- A nivell formatiu, aquest treball serveix també de marc per a l'autoaprenentatge de les tecnologies de documentació gràfica i la seva aplicació a la recerca arqueològica. De la mateixa manera, es pretén augmentar la familiaritat amb la documentació arqueològica de diferents tipus i fonts.

2) Els objectius de caràcter interpretatiu són els següents:

- Fer una **síntesi crítica de** les dades disponibles, indicant les llacunes i mancances en la recerca i, en la mesura que sigui possible, aportar nous arguments o actualitzacions que contribueixin a esclarir algunes de les problemàtiques a debat.
- Contribuir a **l'esclarament de la seqüència cronològica** de les estructures i nivells.
- **Interpretar la naturalesa de la columnata** visible a la plaça d'en Rovellat – c/ d'en Granada i la seva relació amb els murs adjacents.
- Interpretar la relació entre la columnata visible a la plaça d'en Rovellat – c/ d'en Granada i les restes d'una suposada segona columnata a l'alçada del carrer Portella, 8.
- Donar **arguments per a una possible identificació** funcional dels espais. En aquest punt serà necessari tenir en consideració la presència notable d'elements de decoració arquitectònica religiosa a la zona, que semblen apuntar a un caràcter eclesiàstic d'almenys part del conjunt.

3. Metodologia

A causa de la naturalesa complexa del conjunt estudiat, l'elaboració d'aquest treball ha requerit adoptar un enfocament múltiple i versàtil, adaptat a la pluralitat de les diverses fonts i línies de recerca tractades. En efecte, la multiplicitat de discursos que s'han proposat al llarg dels anys sobre les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels impliquen que a l'hora de proposar una investigació en profunditat i amb un caràcter sintètic calgui emprar una metodologia flexible i plural. Potser seria més encertat, per tant, parlar de diferents metodologies o línies de recerca, desenvolupades en fases complementàries, i que s'han anat combinant en la construcció **d'una lectura global i coherent del conjunt**.

A partir de totes les fonts o línies d'estudi que es descriuran a continuació, el treball culmina en una posada en comú de les dades i teories disponibles, oferint al mateix temps **nous arguments** derivats de l'anàlisi crítica d'alguns dels elements arqueològics de l'entorn de la plaça d'en Rovellat i dels Àngels. Aquestes aportacions pretenen complementar i dotar de noves bases per a les futures lectures de la zona, sense pretendre menystenir els discursos previs, els quals, en la majoria de casos, presenten un caràcter més específic quan no fragmentari. **El valor d'aquest treball resideix precisament en la tasca de síntesi crítica dels diferents** aspectes que entren en joc en la interpretació d'un espai tan complex, superant els límits estrictes d'un enfocament més parcial (ja sigui en l'àmbit d'actuació o en el registre estudiat). La imbricació d'aquestes perspectives plurals en un mateix teixit polièdric però coherent ha permès finalment presentar una hipòtesi interpretativa pròpia per a l'antiguitat tardana a l'àrea estudiada. Una proposta que, més enllà de legitimar un determinat model o reconstrucció, pretén sobretot posar en valor de forma rigorosa els arguments i punts de partida per a la construcció de discursos entorn d'aquesta problemàtica arqueològica.

3.1. Documentació historiogràfica i administrativa

La primera fase fonamental, quasi prèvia, de la investigació suposa la lectura dels principals treballs i publicacions sobre les restes arqueològiques de la zona. D'aquesta manera s'ha pogut dibuixar un estat de la qüestió, ampliat i enriquit contínuament a mesura que s'avançava en la investigació, i que ha permès endinsar-se en aquesta problemàtica que suposa la realitat arqueològica tardo antiga a la Part Alta de Tarragona i, especialment, el debat que suscita l'àrea d'estudi en la interpretació històrica de la ciutat. En aquest sentit s'han utilitzat algunes obres de caràcter general, com la *Planimetria Arqueològica de Tàrraco* (Macias *et al.* 2007), *Tarraco: recull de dades arqueològiques* (Cortés i Gabriel 1985), o **treballs sobre l'origen històric de l'actual nomenclatura urbana** (Palma 1958; Salvat i Bové 1981), que també han servit per caracteritzar l'entorn arqueològic i el context històric del conjunt. De forma específica, s'han consultat i tingut en compte els diferents treballs i propostes interpretatives sobre les restes de la plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels, tot valorant les fonts utilitzades en cada cas i la seva aplicabilitat a la recerca pròpia. En aquest sentit s'han consultat tant les obres publicades com les nombroses memòries d'intervenció efectuades a la zona i dipositades als serveis territorials del Departament de Cultura.

3.2. Documentació cartogràfica i fotogràfica

De forma paral·lela a les fonts textuais, s'ha volgut aprofundir en el coneixement del conjunt arqueològic a partir del material gràfic disponible. Per aquest motiu s'ha consultat **cartografia antiga**, accessible a través de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICC), així com fotografies de l'Arxiu Municipal pertanyents al fons R. F. Vallvé i a l'arxiu del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, que feien referència específicament a les intervencions per a la construcció del Mercat Central (actual seu de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica) (1958) i al solar de la plaça d'en Rovellat (1971).

3.3. Nova documentació gràfica i aplicació dels nous sistemes de registre

L'altra línia d'investigació principal ha resultat **l'elaboració de documentació** gràfica pròpia sobre les restes arqueològiques que encara es troben visibles en l'actualitat. La necessitat de dur a terme aquesta feina es va anar evidenciant a mesura que s'aprofundia en la informació disponible. En efecte, la gran variabilitat en les condicions de registre de les diferents estructures arqueològiques al llarg del temps (i en intervencions de naturaleses molt diferents) provoca una divergència important en la qualitat i tipologia de la seva documentació. Aquest fet, sumat a les dificultats intrínseques de registrar un conjunt tant dispers, que es troba inserit en un teixit urbà d'alta densitat, ha provocat una deficiència crònica en la correcta representació gràfica de les estructures i elements arqueològics. Davant d'aquesta situació, s'ha decidit intentar suplir aquesta mancança i elaborar una nova documentació gràfica en aquells casos en que ha estat possible perquè les restes segueixen descobertes.

Per a aquesta fi s'han utilitzat principalment dos mètodes, **l'escàner làser i la fotogrametria**. En el primer cas, s'ha combinat la informació procedent de dos escàners diferents. L'escaneig general de tota l'àrea d'interès s'ha realitzat amb un aparell model C10 de Leica amb freqüència de longitud d'ona, a partir de 16 estacionaments, amb una resolució (número de punts per superfície) d'1pt per cm i una precisió (marge d'error) d'entre 2 i 4mm, donant com a resultat un núvol de 80.000 milions de punts. Per a l'escaneig a l'interior dels baixos de plaça d'en Rovellat núm. 9, s'ha emprat el model de Leica BLK360, amb una resolució d'1pt cada 2-3 cm i una precisió d'entre 2 i 4mm, donant com a resultat un núvol de 74 milions de punts. Aquesta informació es va gestionar i tractar amb el programari específic, en concret el Leica Cyclone 3D Point Cloud Processing i el 3D Shaper, per tal d'obtenir un model virtual d'alta precisió de tota l'àrea. La georeferenciació del model es va fer a partir de les dades disponibles en el portal virtual de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICC), en base al sistema de referència ETRS89 en coordenades geogràfiques.

L'altre procediment que s'ha utilitzat, la fotogrametria, permet obtenir les textures fotogràfiques per al model. D'aquesta manera, s'ha creat una

reproducció de la zona amb el programa *Photoscan* (en un model de 123.359 punts) a partir d'imatges obtingudes amb una càmera Nikon D610 amb una òptica de 20 mm. Aquest model és geomètricament menys exacte que el de l'escàner làser però ofereix una millor definició en les imatges; de manera que la reproducció fotogramètrica de les zones d'interès es pot desplegar sobre el model volumètric de l'escàner.

De forma paral·lela, s'ha realitzat una tasca d'unificació de les cotes s.n.m. dels diferents contextos. Per aquest fi, s'han referenciat de nou les estructures que resten visibles (a partir del model virtual de l'escàner i de la correlació amb les dades de l'ICC) i, per a aquelles restes documentades però actualment inaccessibles, s'han utilitzat les dades de la documentació arqueològica, sempre que ha estat possible. Finalment, la combinació dels diferents sistemes de documentació permet, en últim termini, elaborar els suports gràfics necessaris per a l'estudi arqueològic de les restes, com són les plantes, alçats o seccions. En aquest pas, s'utilitza sobretot el programa *Autocad*, de dibuix vectorial.

L'anàlisi d'aquesta nova documentació gràfica ha esdevingut l'eix central del treball, perquè ha permès revisar i qüestionar algunes de les lectures sobre les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels. En efecte, amb aquest nou examen de les estructures, s'han posat en evidència algunes característiques, relacions i també problemàtiques que aporten nous arguments per a futures investigacions sobre l'àrea.

3.4. L'estudi de les restes mobles

A més de l'estudi de les estructures, resulta necessari tenir en compte altres elements del context arqueològic que són claus fonamentals en la interpretació del conjunt. En concret cal considerar el material ceràmic i la decoració arquitectònica, que representen aspectes significatius del registre tant quantitativament com qualitativa.

3.4.1. El material ceràmic.

La ceràmica descoberta en les diverses excavacions arqueològiques ha estat estudiada de forma particular per a cada una de les intervencions, amb condicions força desiguals i, per aquest motiu, sense haver-se dut a terme cap intent de lectura ceramològica específica. En els límits d'aquest treball es va descartar des del principi la possibilitat de revisar els materials ceràmics conservats de les diferents excavacions, per tractar-se d'una tasca que supera les condicions d'aquesta recerca i també les competències de la seva autora. En un primer moment sí que es va dur a terme una avaluació preliminar dels contextos de la intervenció de l'any 1971 al magatzem del Museu Nacional d'Arqueologia de Tarragona, en un intent de plantejar un estudi superficial dels materials més destacats. Aviat però es va evidenciar la dificultat titànica que un estudi en profunditat requeriria, tenint en compte sobretot les circumstàncies de la documentació en relació a l'estratigrafia dels materials. Aquest fet ja s'havia posat de manifest durant la realització de les tesis ceramològiques efectuades per S. J. Keay, X. Aquilué, J. A. Remolà i J. M. Macias. Per aquest motiu, es va voler consultar les ceràmiques documentades a l'excavació dels anys 2002/03 i 2009 a la plaça dels Àngels, però va resultar impossible en no trobar-se dipositades al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

En aquest treball, per tant, l'aproximació ceramològica s'ha realitzat d'una forma més genèrica, amb una avaluació dels treballs i registres dels diferents conjunts per a una lectura creuada i interpretativa dels mateixos. Així doncs, sempre que ha resultat possible, s'han revisat els inventaris de materials de les excavacions a la zona, identificant els contextos pertanyents a estratigrafies tardo antigues, per tal d'analitzar la coherència dels conjunts i la vigència de les cronologies establertes en el moment d'excavació, ja que moltes de les tipologies ceràmiques han patit actualitzacions importants en els darrers anys.

3.4.2. Elements de decoració arquitectònica

Pel que fa a la decoració arquitectònica, l'altre conjunt més significatiu del registre, s'ha dut a terme bàsicament una feina de síntesi de la documentació

existent. D'una banda, s'ha unificat la informació disponible sobre elements decoratius apareguts en contextos tarde antic a l'àrea, sobretot a través de les memòries d'excavacions i els inventaris de materials. D'altra banda, s'ha intentat aprofundir en la identificació i interpretació de les mateixes, però sempre partint de la investigació de C. Salom, que ha fet l'estudi més actualitzat sobre el tema (2009), tot assolint un alt grau d'aprofundiment en la identificació i lectura de les peces analitzades.

4 . Context històric

A l'hora de delimitar el context històric del conjunt estudiat s'han seguit criteris de concreció i de significació. Així, s'ha optat per recollir essencialment les dades de caràcter arqueològic de la zona d'estudi i el seu context immediat, que és la Part Alta de Tarragona. Per a discursos més complets sobre les circumstàncies històriques de la Tarragona tarde antiga, es remet a les obres especialitzades. Així doncs, el context històric presentat a continuació s'enfoca en les dades necessàries per comprendre les restes arqueològiques que aquí analitzem. Amb aquest fi, ha resultat indispensable adoptar una dimensió diacrònica que permeti entendre com la naturalesa i significat del conjunt en funció queden determinades per la seva interacció amb les evidències properes d'altres èpoques històriques, anteriors i posteriors.

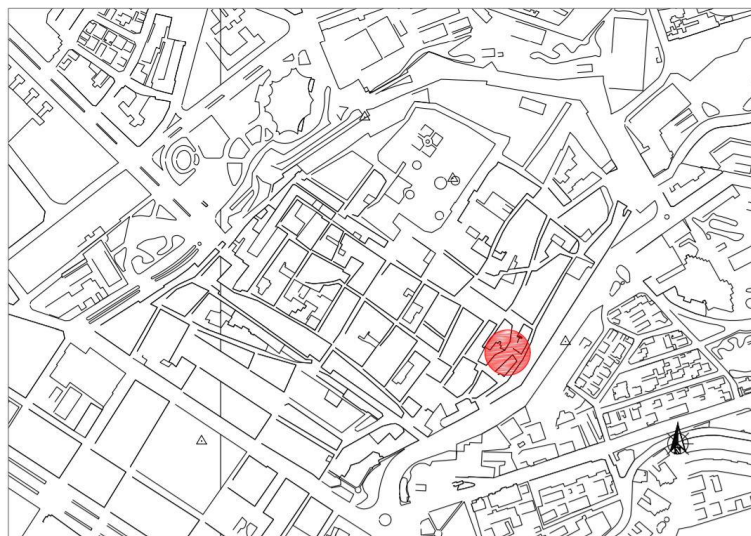

Fig. 1 Plànol general amb la ubicació de les restes arqueològiques de Plaça d'en Rovellat -Plaça dels Àngels.

4.1. Època tardorepublicana

L'àrea d'estudi es troba al marge oriental de la Part Alta, una ubicació destacada de la topografia històrica de la ciutat (fig. 1). No obstant això, la interpretació funcional de la zona durant l'època tardorepublicana resta encara lluny de ser resolta. En aquest període, per tota aquesta àrea de la ciutat s'estendria presumiblement el *praesidium* instal·lat des de l'inici de la conquesta. D'aquest moment es conserva com a element principal la muralla: construïda en una primera fase pels volts de l'any 200 a. de la n.e., aviat pateix una reforma que implica l'ampliació del recinte. Algunes intervencions arqueològiques han pogut datar aquesta seqüència, a la Torre del Cabiscol (Hauschild 1984-85), al c/ de l'Escorxador, 19 - Passeig de Sant Antoni, 59 l'any 1951 (Sánchez Real 1985), al c/Sant Ermenegild (Aquilué *et al.* 1991), al c/ Sant Llorenç, 20-22 (Seu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya) (Aquilué 1993), a la Rambla Vella (Cortés *et al.* 1993) i a la plaça de la Font (Gebellí i Piñol 1997; Gebellí 1999; Tubilla 2000).

D'època republicana s'han identificat altres evidències arqueològiques a la Part Alta d'escassa entitat estructural que es relacionen amb el *praesidium*. Així, a la Rambla Vella es van identificar una sèrie de murs i un dipòsit excavat al subsòl (Foguet 2003). **Al carrer de la Merceria, ja a finals del segle XIX, Hernández Sanahuja dona testimoni d'un mur ciclopi (Cortés i Gabriel 1985, 28, fitxa 75). Aquesta estructura s'ha relacionat amb l'alineació de carreus que el 1993 va detectar Ll. Piñol al número 11 del mateix carrer i amb altres troballes similars.** La seva interpretació és encara incerta, tot i que es se li atorga una cronologia republicana. A prop de l'àrea de plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels, diverses intervencions han detectat **segments de la muralla romana**, delimitant a l'est les finques del carrer Portella – d'en Granada. A tall d'exemple les intervencions al carrer d'en Granada, 1 (Serra 2008), 9 (Remolà i Sánchez 2002; Mesas 2006), 11 (Piñol 2000).

4.2. Època altimperial

En època altimperial la Part Alta de Tàrraco viu una completa afectació amb la construcció del gran complex de representació provincial amb tres nivells de terrasses. Dintre d'aquest gran projecte, la zona estudiada es troba en el sector delimitat entre les muralles, a l'est, i la plaça de representació (*Concilium Provinciae*), a l'oest. Pel que fa a la cinta murària, nombroses intervencions han permès documentar-la i estudiar-la al llarg del carrer d'en Granada – carrer Portella, tal i com ja s'ha comentat en l'apartat anterior. De la mateixa manera, també queda ben definit el límit de l'àrea a l'oest, amb el mur de tancament del criptopòrtic que envoltava la plaça del *Concilium Provinciae* (Pociña *et al.* 1999).

D'altra banda, la fisonomia i funció de l'àrea entorn de les places d'en Rovellat i dels Àngels, així com la resta del recinte comprès entre la muralla i les places religiosa i forense, són encara matèria d'un important debat historiogràfic. **L'evidència arqueològica més significativa, que es troba pràcticament arreu, és el nivell constructiu de regularització d'època flàvia,** necessari per a la construcció del gran conjunt de representació provincial terrassat. A més, les diverses intervencions dutes a terme al llarg dels anys a l'entorn de l'actual plaça del Fòrum han posat al descobert fragments descontextualitzats de decoració arquitectònica monumental (Sánchez Real 1989 i 1990; Berges 1974; García i Pociña 2004). Aquests elements decoratius s'associen majoritàriament amb la plaça de representació, però també s'han posat en relació amb el tèmenos superior de culte imperial; fet que mostra la intensa afectació de les estructures i del subsòl històric. En aquesta àrea en concret s'ha plantejat la proximitat teòrica de punts d'aprovisionament d'elements marmoris per a la fabricació de morter de calç. Més enllà dels elements ornamentals, d'època imperial s'han localitzat algunes estructures de difícil interpretació a la plaça del Fòrum (Sánchez Real 1989 i 1990) i a la plaça dels Àngels (Güell 1993).

Així doncs, la zona estudiada ocupa un espai perifèric dintre d'una de les àrees més importants de la ciutat, però no es tracta d'un sector aïllat o inaccessible en el context urbà. Per contra, **cal reivindicar la seva condició de zona de connexió entre la plaça de representació i l'exterior de la ciutat.** En efecte, hi hauria a prop

d'aquesta àrea dues obertures de la muralla. D'una banda, la coneguda com a portella dels Jueus, avui conservada a l'alçada del número 17 del carrer Portella; d'altra banda, Hernández Sanahuja ubica al número 1 del carrer Portella (en el punt de contacte amb el passeig de Sant Antoni) una porta de la ciutat, avui desapareguda, que tindria gran similitud amb la porta del Socors i que s'hauria anomenat "Porta del Rei" (TED'A 1988-89, 127).

Si bé la Portella dels Jueus s'identifica amb el moment de construcció de la segona fase de la muralla (al segle II a. de la n.e.), per a la Porta del Rei els elements de datació són molt escassos, ja que se'n conserva només la descripció d'Hernández Sanahuja i un dibuix esquemàtic publicat al *Diario de Tarragona* l'any 1893 (Martin i Rovira 2009, 16). Més enllà dels possibles dubtes en l'adscripció cronològica,¹ ambdues obertures es troben en relació amb el sistema d'accés a la plaça de representació a través de voltes obertes dins del podi sobrelevat perimetral. Això es relaciona amb les notícies d'Hernández Sanahuja sobre l'existència d'allò que ell anomenà *carnificina*, al carrer de Santa Anna (Martin i Rovira 2009, 55), i amb les darreres troballes a la plaça del Pallol, que parlen d'un sistema similar de trànsit a través de passadissos subterranis a l'altre extrem de la plaça del *Concilium* (Díaz i Teixell 2014).

4.3. Època tardo antiga

Durant l'antiguitat tardana, Tarragona pateix una transformació notable pel que fa a les seves dinàmiques urbanístiques. De nou, aquest sector de la ciutat es coneix de forma parcial i limitada. A grans trets s'identifica una intensificació de l'ocupació arreu de la Part Alta, que en gran mesura perd el seu caràcter de representació per a ocupar-se amb espais domèstics i de treball (Piñol 1996). Així s'explica la presència **de dipòsits a la plaça d'en Rovellat** (Berges 1974) o a la Seu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (Aquilué 1993) i diverses estructures adossades al mur de delimitació del Fòrum (Berges 1974).

---

¹ S'identifica una diferència significativa en la tècnica constructiva de la Porta del Rei (segons el dibuix conservat) i del Portal dels Socors. En efecte, mentre la primera mostra carreus de pedra en tot el seu muntant, la segona presenta blocs megalítics disposats uniformement en la construcció de l'accés. Podria tractar-se, per tant, d'una obertura posterior i relacionada amb la construcció del *Concilium Provinciae Hispania Citerioris*, com també succeí amb la porta *Triumphalis* del Circ.

És entre finals del segle V i principis del VI que es pot determinar amb certesa l'amortització de la gran plaça del *Concilium Provinciae*, moment en que es detecta **el desmuntatge del mur perimetral en l'angle nord-est** (Pociña *et al.* 1999). La pèrdua de significat de l'espai ja es testimoniava al llarg del segle V, amb l'aparició d'abocadors a la zona (TED'A 1989). Aquest fet és important per a la interpretació del context que aquí es pretén estudiar, ja que les estructures tardanes d'aquesta àrea estarien presumiblement condicionades per la proximitat de la gran plaça de representació, que encara en aquest moment actuaria com a eix vertebrador de l'urbanisme de la zona.

També del segle V i VI s'han trobat multitud d'estructures muràries i paviments en el sector oriental de la Part Alta, com al carrer de la Mare de Déu de la Mercè, 7-9-11 (Foguet 1994) o a la plaça del Rei (Güell, 1993; Vilaseca i Diloli 2000). Cal esmentar també el descobriment puntual d'algunes sepultures tardanes a la plaça del Fòrum en una intervenció dirigida per P.M. Berges l'any 1971 (al mateix temps que l'excavació a plaça d'en Rovellat) i per a la qual tenim molt poques dades. **Sepultures tardo antigues** també s'han localitzat a la Torre del Pretori (Balil 1969) i al carrer de la Mare de Déu de la Mercè, 7-9-11 (Foguet 1994).

La investigació històrica, basada tant en les fonts textuais com arqueològiques, caracteritza aquest moment com un període de prosperitat per la ciutat de Tarragona. Es detecta un renaixement del poder polític de les elits locals, vinculat al sector eclesiàstic i a la gran influència que aquest exerceix en l'Església d'Hispania; propiciant una reactivació en l'exercici de la capitalitat provincial (Pérez 2013, 242 i ss.).

És en aquest marge cronològic aproximat que la investigació ha ubicat el conjunt arqueològic a l'entorn de la plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels. En l'apartat corresponent es procedirà a una descripció detallada de les restes; però cal apuntar que la varietat i riquesa del material arqueològic aparegut en aquesta àrea indiquen una intensa i singular ocupació de l'espai, materialitzada en abundants i notables estructures i elements de decoració arquitectònica.

A més dels descobriments arqueològics, una via de coneixement sobre la tardo antiguitat a Tarragona és el text conegut com a Oracional de Verona, o *Liber*

*orationum festivus*², document de principis del segle VIII que ens permet endinsar-nos en el calendari litúrgic visigòtic a la ciutat. Malgrat la dificultat d'ubicar en l'espai les referències toponímiques del text, el debat suscitat al seu voltant ha aportat nous arguments a la reconstrucció de la topografia religiosa – i per extensió, urbana – de la Tàrraco tardo antiga (Arbeloa i Rigau 1987; Godoy i Gros 1994; Serra 2013). Tenint en compte els límits d'aquest treball, cal circumscriure's aquí a les mencions d'espais intramurs, ja que pretendre anar-se'n més enllà resultaria endebades. En aquest sentit resulten cabdals les referències a dues grans esglésies, *Sancta Iherusalem* i *Sanctus Petrus*. La primera s'ha identificat amb la Seu catedralícia i la recerca actual consensua un posicionament a l'entorn de l'actual Catedral (Macias 2013, 140 i ss.), mentre que la situació de la segona ha generat un intens debat que apunta a la ubicació del temple en la nostra àrea d'estudi (Arbeloa i Rigau 1987, Godoy i Gros 1994 i Macias *et al.* 1997).

4.4. Època medieval

Ben coneguda és la discussió historiogràfica entorn a la conquesta musulmana de Tarragona, provocada per la manca de fonts documentals i materials (Gonzalo 2013). En efecte, per al sector urbà que ens interessa, no disposem d'indicis d'aquesta etapa. Cal assenyalar, però, que a través dels textos posteriors, coneixem la pervivència d'una memòria històrica durant els segles d'ocupació musulmana que implica la continuïtat de la topografia religiosa (si més no, en alguns casos), i que podria indicar un nivell de conservació significatiu de determinades estructures fins al segle XII, quan tenim els primers testimonis preservats.

Arran de la reocupació cristiana de la ciutat, la situació historiogràfica canvia, tal i com es reflecteix en les fonts textuais i en els descobriments arqueològics. En aquest sentit, resulta fonamental la documentació arxivística per a caracteritzar la zona d'estudi en època baix medieval. Tal i com ja han assenyalat diversos autors, entre d'altres Macias, Menchón i Muñoz (1997),

---

² Anomenat així per R. Serra (2013, 111-122), mentre que per C. Godoy i M. Gros és *Liber Orationum de festivitibus* (1994, 245-258).

existeix un text de caire notarial que aporta indicis importants sobre la naturalesa d'aquest sector urbà. Es tracta d'una entrada de 1174 al Cartulari de Poblet on s'estableix la concessió de l'anomenada "volta de Sant Pere" al monestir de Poblet per part l'Arquebisbe de Tarragona, Guillem de Torroja. "[...] *illam voltant que dicitur antiquitus ecclesia Beati Petri, cum solo in circuito quod est infra menia civitatis Tarrachone, in villa antiqua iuxta murum prope turrím Poncií de Timor, quam tenetper Guillelmum de Cervari. Et sicut affrontat ab oriente in balnea antiqua et sicut est signatum a cantone balneorum versus plateam comunem, et a meridie in murum civitatis, et ab occidente in Solum Poncii predicti de Timor, et sicut tendit a cantone illius volte ad cellarium Arnaldi de Bitulonia defuncti, et a circio in platheam iamdicta [...]*". La descripció de les referències toponímiques incloses al text permet ubicar aquesta possessió intramurs, encara que hi hagut cert debat al respecte (Godoy i Gros 1994; Mar *et al.* 1996). Encara més, la "volta" de Sant Pere del document s'ha posat en relació amb l'església de Sant Pere de l'Oracional de Verona i, per tant, d'època visigòtica. A partir de la interpretació de les afrontacions descrites al text, a més a més, s'ha ubicat aquesta en una zona propera a l'àrea del nostre interès (Macias *et al.* 1997).

Cal tenir en compte, però, un altre document indispensable per a la topografia cristiana de la Tarragona medieval com és la butlla del papa Anastasi IV (1154), on es mencionen les esglésies en funcionament de la ciutat. Així, es menciona la Catedral, l'església de Sant Salvador del Corral (zona del Circ), l'església de Sant Miquel del Pla (dins la plaça de l'antic Fòrum provincial), l'església de Sant Fructuós (a l'entorn del fòrum colonial) i l'església de Santa Maria del Miracle a l'interior de l'amfiteatre (Menchón *et al.* 1994; Muñoz 2013, 117 i ss.). L'absència de Sant Pere en aquesta enumeració indica que l'antic temple visigot ja no es trobaria en ús.

El fenomen de pervivència dels espais de culte visigòtics en la memòria col·lectiva s'observa també en altres àrees de la ciutat. Així per exemple, en la documentació apareixen algunes mencions a la catedral primitiva que la investigació històrica ha resseguit amb la intenció de rastrejar la seva ubicació (Serra Vilaró 1960; Ramón 1984). Malgrat el debat segueix obert, es fa patent com es manté el record de l'antiga seu associat a l'extrem nord-oriental de

l'antic tèmenos. La translació de la memòria tardo antiga a l'edat mitjana se suposa també en el cas de l'església de Sant Fructuós, construïda a prop del fòrum municipal, on la tradició ubicaria el lloc de martiri de Fructuós, Auguri i Eulogi (Serra Vilaró 1936; Menchón *et al.* 1994, 233). La continuïtat en el significat dels espais, per tant, ha de ser un factor a tenir en compte a l'hora de reconstruir la topografia religiosa de la ciutat.

Pel que fa a les evidències arqueològiques d'època baix medieval, es detecta com la ciutat es replega sobre si mateixa, amb l'ocupació intensiva de la Part Alta. L'activitat edilícia es reflecteix a la zona amb nombroses construccions datades a l'entorn dels segles XIII-XV (Sánchez i Remolà, 2005; Ynguanzo, 2012; Bea *et al.*, 2015). La part més meridional d'aquest sector, en el polígon delimitat aproximadament entre les muralles, el carrer d'en Talavera, el carrer d'en Granada – carrer de Portella i la plaça del Rei (Salvat i Bové, 1981: 361-383), constituïria el call jueu de la ciutat medieval, que conserva el principal testimoni en el conjunt de Ca la Garsa. El record d'aquesta ocupació perviu en el nom de la Portella dels Jueus, a la muralla.

En la franja més propera a la muralla, corresponent amb el carrer d'en Granada i carrer Portella, les intervencions arqueològiques han permès documentar una dinàmica arquitectònica en comú. Aquest eix s'estructura segons un model d'habitatge estructurat en una nau dividida en trams per arcs ogivals, amb la probable presència d'un porxo que en flanquejava l'entrada (Sánchez i Remolà 2005; Fabregat i Ynguanzo, 2016). Es tracta del mateix model que es troba al conjunt de Ca la Garsa (Bea *et al.* 2015).

4.5. Època moderna

En la transició cap a l'època moderna, aquesta zona de la ciutat continua experimentant una ocupació molt intensa, i en gran part vinculada a l'Església. La documentació escrita, tant eclesiàstica com notarial, ens descriu la continuïtat d'ocupació i les transformacions que pateix l'àrea del call jueu, dissolt per l'expulsió de la comunitat jueva (Bea *et al.* 2015, 99 i ss.). Així, l'actual plaça dels Àngels veurà com la seva nomenclatura passa d'estar vinculada a la presència de la comunitat jueva – plaça de la “Juheria” als segles

XIV i XV i placeta dels Jueus a inicis del segle XVI – a adoptar topònims de propietat, com placeta d'en Seguí (primer terç del segle XVI) i poc després placeta de Na Fernosa, abans d'obtenir el nom actual a inicis del segle XVIII. Pel que fa a la plaça d'en Rovellat, els seus topònims varien al llarg del temps també en funció dels propietaris més destacats: plaça d'en Realot (principis segle XV), placeta de Vilabona (segle XV), d'en Bosch (segle XVI) i ja a finals del segle XVI, plaça d'en Rovellat (Palma 1958, 95- 96; Salvat i Bové 1981, 378-383).

La presència del monestir de Poblet que es testimonia des de l'edat mitjana continua en aquest moment i Salvat i Bové (1981, 305-313) l'ubica en el número 1 del carrer d'en Granada. De la mateixa manera es documenta l'existència de propietats del monestir de Santes Creus al mateix carrer d'en Granada. La presència de les dues ordres benedictines (que també es poden anomenar bernardines, per la influència de Sant Bernat de Claravall) acabaria donant lloc al nom al carrer Arc de Sant Bernat a partir del segle XVII. És pertinent aquí comentar la presència d'un arc de cronologia desconeguda, que donà nom a la via, i que fou enderrocat a principis del segle XIX per l'Ajuntament a causa del seu mal estat de conservació.

A principis del segle XVIII, s'elaboren els primers plànols que reproduïen l'àrea d'estudi, sempre dintre de representacions genèriques de la ciutat o de la Part Alta. L'escala d'aquests és massa gran per a poder aportar informació sobre la zona de la plaça d'en Rovellat – plaça des Àngels en concret. A grans trets s'observa com la distribució en aquest sector segueix força bé l'ortogonalitat que marca la plaça del *Concilium Provinciae*. Les cases adossades a la muralla del carrer d'en Granada i Portella segueixen l'alienació de la muralla que ja marquen les cases medievals, citades en l'apartat anterior. En els mapes també queda ben senyalitzada la Porta del Rei, l'accés de la muralla desaparegut a l'actualitat, i que en aquest moment es trobava fortificada.

4.6. Època contemporània

En època contemporània la Part Alta de Tarragona, i especialment el tram oriental, pateix una intensa transformació urbanística, sobretot a partir de mitjans del segle XX. En aquest sentit, resulta un cop més fonamental el

testimoni de caràcter arqueològic de Bonaventura Hernández Sanahuja, previ a les grans intervencions constructives que modificaran la ciutat. Per al nostre cas d'estudi, cal destacar una notícia que ha resultat d'una importància cabdal en els discursos interpretatius posteriors. En efecte, l'erudit ubica, en el que avui és carrer Portella, 8, dues columnes que relaciona amb les de l'eix plaça d'en Rovellat – carrer d'en Granada, tot interpretant que formarien part d'un mateix edifici d'època imperial. Reproduïm el fragment per la seva transcendència (Hernández Sanahuja 1892, I, IIa, Àp. 21): “Al lado del Pretorio seguían los Comicios y la Curia, edificios que estaban rodeados interiormente, y según costumbre, por una espaciosa cripta o porticó, especie de claustros, que sostenían robustas columnas estriadas de orden corintio, de las que todavía quedan visibles dos en el punto más angosto de la calle de Robellat, empotradas en las casas; otras dos en el interior de la que fué de D. Miguel Cabré, núm. 9, de la misma calle; igual número en la de Ferrer y Durán, núm. 13 de la calle Talavera, y otras dos que fueron destruidas al construirse la de D. Alberto González, número 8 de la calle Portella”. Tal i com es veurà més endavant (ap. 5.2.4 i 6.3), l'existència d'aquesta segona columnata ha esdevingut un argument utilitzat repetidament en les reconstruccions del conjunt arqueològic.

Les actuacions urbanístiques més rellevants que es duen a terme en aquest sector suposen l'obertura de nous espais de circulació a partir de la demolició d'antics edificis. D'aquesta manera s'han eixamplat les places d'en Rovellat i dels Àngels i s'ha creat el gran espai de la plaça del Fòrum. De gran transcendència és també la construcció del nou mercat l'any 1958, actual seu de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Aquesta iniciativa suposa la primera intervenció arqueològica a la zona de la qual tenim constància. Els treballs impliquen la demolició d'algunes cases antigues i l'arrasament del solar, durant els quals no es documenten les troballes arqueològiques. Ja entre els anys 1989 i 1990, J. Sánchez Real escriu el seu testimoni sobre les obres al mercat, però la distància temporal, així com la falta de documentació, condicionen la informació disponible. En paraules del propi Sánchez Real, “los datos [...] son fruto de unas observaciones rápidas, discontinuas y en cierto modo improvisadas” (1990: 87). No obstant això, la publicació de Sánchez Real ha fet

possible relacionar fins a cert punt les estructures aparegudes amb el context general.

Les continues tasques de construcció i remodelació d'infraestructures i serveis han marcat les últimes dècades d'aquesta zona. En efecte, en el context d'unes obres de renovació del clavegueram l'any 1971 té lloc la principal excavació arqueològica a la plaça d'en Rovellat. Els treballs estan supervisats pel director del Museu Arqueològic, P. M. Berges, i a càrrec de Ll. Papiol, i deixen al descobert un conjunt notable de restes arqueològiques. S'hi documenten una sèrie de murs, posats en relació amb els murs apareguts durant les obres del mercat, i una estratigrafia d'època "romana". Tenint en compte la interpretació del propi Berges, no obstant això, avui parlariem de nivells tardoantics. En aquest moment es posa al descobert també la base de la columna visible encara a la plaça d'en Rovellat i, en definitiva, es fa la primera documentació complerta a la columnata. Entre els diferents sondeigs, s'identifica la presència de dipòsits, per als quals es dóna una cronologia de finals del segle III o IV. Altres murs, però, s'interpreten com a estructures de fases posteriors. En el decurs dels treballs també es recupera un important conjunt ceràmic i altres elements mobles suggeridors, especialment fragments de creus calades i altres objectes decoratius en marbre. Malgrat les carències en la documentació, els resultats d'aquesta activitat són algunes de les evidències més importants en el nostre estudi.

Les intervencions d'urgència lligades a l'activitat constructiva o a remodelacions urbanístiques o arquitectòniques es multipliquen en les últimes dècades. Aquestes presenten majoritàriament un caràcter fragmentari que ha condicionat la qualitat del registre arqueològic i els resultats, com ha passat no només a l'àrea de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels, sinó també a la resta de la ciutat. Algunes de les principals intervencions que han tingut lloc a la zona, pel que fa als objectius d'aquest treball, són: Güell 1991/1993; Dupré i Remolà 1988; López 1992; López i Piñol 1995; Pociña *et al.* 1999; Bravo *et al.* 2014.

Amb un caràcter diferent es duen a terme els treballs arqueològics al complex de Ca la Garsa. El projecte, una iniciativa de l'Ajuntament per a recuperar aquest espai patrimonial, compta amb una primera fase desenvolupada entre els anys

2003 i 2004. En aquest primer moment es realitzen una sèrie de sondeigs que treuen a la llum un important conjunt de restes tar-do antigues i medievals. Ja al 2009, s'empren una segona fase del projecte (González 2009), amb l'excavació en extensió del solar. El descobriment d'estructures de diferents fases amb un alt grau de conservació impulsa un projecte de conservació i socialització del conjunt que, malauradament, no ha acabat de reeixir. No obstant això, el context arqueològic de Ca la Garsa suposa un dels principals focus d'interès per a entendre l'antiguitat tardana en aquesta zona de la ciutat.

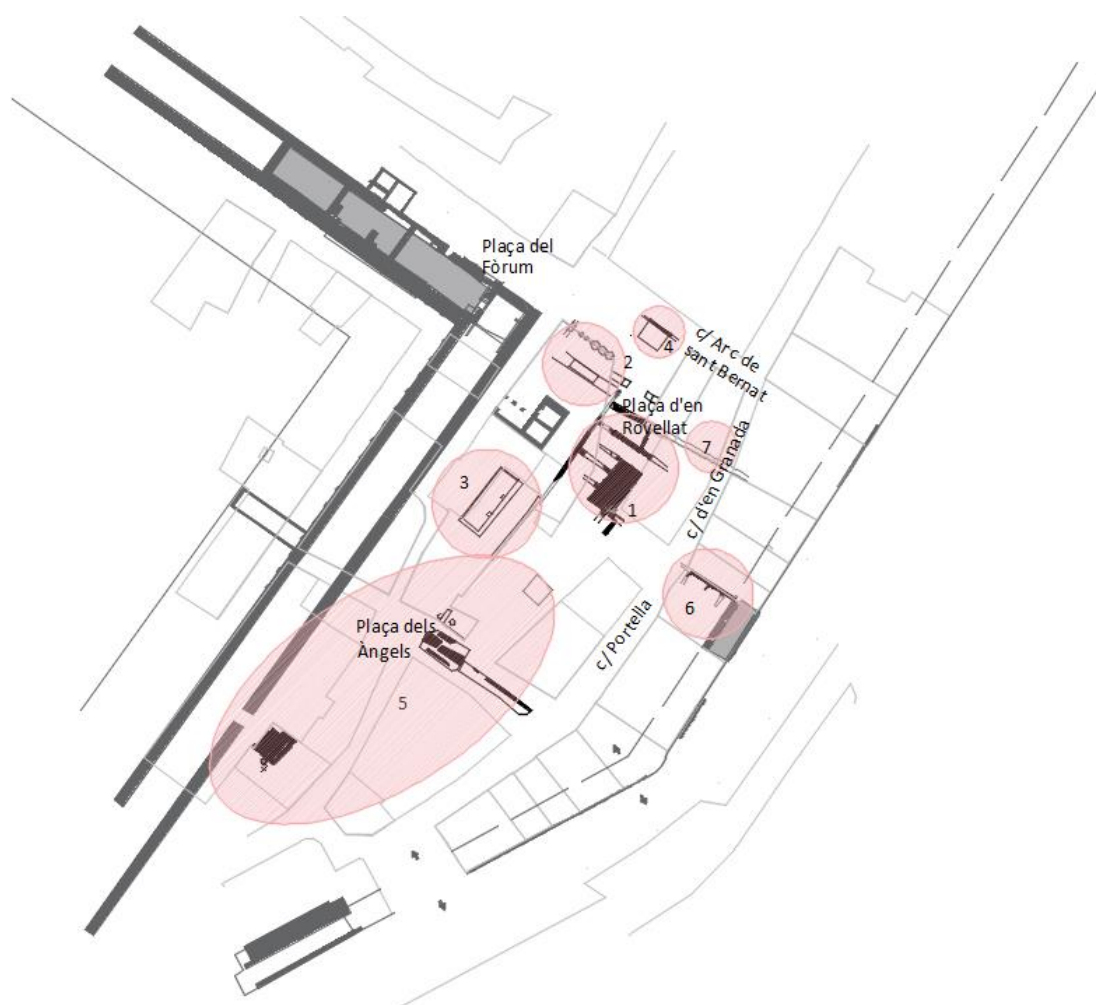

Fig. 2. Plànol amb els diferents conjunts de restes arqueològiques de la zona. 1) conjunt de plaça d'en Rovellat. Excavació de 1971. 2) Antic Mercat, actual edifici de l'ICAC. Excavació de 1958. 3) Ca la Garsa. Excavacions de 2003-2004 i 2009. 4) Plaça del Fòrum – Arc de sant Bernat. Excavació de 1997-1998. 5) Plaça dels Àngels. Núm. 2-4, excavació de 1992. Part central, excavació de 1986. Davant del núm. 9, excavació de 2014. 6) Plaça d'en Rovellat, 1-2. Excavació de 1992 i 1995. 7) Baixos de la plaça d'en Rovellat, 9.

5. Descripció i anàlisi de les restes

L'àrea a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels és una zona d'una gran complexitat arqueològica. Presentar una descripció de les diferents restes resulta, per tant, una tasca complexa, que planteja ja una primera problemàtica a l'hora d'ordenar l'exposició. En efecte, qualsevol intent d'explicar els conjunts arqueològics amb una determinada seqüència implica inserir un caràcter interpretatiu, que en aquests moments del treball no es vol adoptar. S'ha decidit finalment presentar les restes en funció de la seva ubicació i de les circumstàncies en que van ser descobertes (fig. 2), és a dir, segons la intervenció arqueològica que les va documentar. **S'ha tractat de no valorar les relacions entre els diferents conjunts ni entre les restes d'un mateix conjunt i limitar-nos a presentar les dades que són significatives per a la seva posterior interpretació.** D'altra banda, cal aclarir que aquesta descripció es circumscriu a les evidències materials que s'han pogut documentar arqueològicament, prescindint de les notícies i altres testimonis que no ens permeten fer una valoració ni ubicació justa de les mateixes. Aquesta decisió es justifica en la necessitat d'utilitzar documentació gràfica per a poder estudiar les estructures arqueològiques amb una metodologia rigorosa i valorar-les en relació al conjunt global. Per aquest motiu, en aquells casos en què les restes continuen sent visibles s'ha reelaborat o reajustat la documentació gràfica amb els mitjans tecnològics explicitats a l'apartat metodològic (3.3).

5.1. Descripció de les restes arquitectòniques

5.1.1. Les restes de la plaça d'en Rovellat i carrer d'en Granada

La plaça d'en Rovellat concentra el conjunt arqueològic més important de la zona (lâm. 1 i 1B). Al seu voltant, les diferents intervencions han tret a la llum notables evidències d'època tardana, tant estructures com materials mobles. Malauradament, la majoria s'han produït en un context metodològic insatisfactori al ulls actuals, cosa que limita enormement la capacitat d'integrar les restes en el discurs general. La primera gran excavació de la qual tenim

Fig 4. Fotografia de detall d'un dels murs "romanos decadentes" (Sánchez Real 1990, 89).

L'excavació més important de la zona té lloc el 1971 a càrrec de P. M. Berges, aleshores director del Museo Arqueológico Provincial, on es documenten una sèrie de murs de cronologia baiximperial. La majoria dels murs presenten una orientació aproximada nord-sud, mentre que els altres són perpendiculars als primers (Berges, 1974) (fig. 5). Delimitat per tres d'aquests paraments, s'identifica un dipòsit, amb el corresponent paviment d'*opus signinum* i reforços en forma de mitja canya a les juntes. Als límits de l'excavació es reconeix encara el principi d'un altre dipòsit. Aquests contenidors estarien destinats a l'acumulació d'aigua, encara que la seva funció resta desconeguda per la manca d'evidències (Berges 1974, 156-158).

Els treballs arqueològics afecten també a l'alineació de columnes entre la plaça d'en Rovellat i el carrer d'en Granada, encara visible a l'actualitat. En efecte, a la pl. d'en Rovellat es pot observar una columna de grans dimensions i l'arc semicircular que s'hi recolza, encaixats a la façana de la finca núm. 3, d'Arc de Sant Bernat. A banda i banda del carrer d'en Granada, es conserven també dues columnes inserides a les façanes: una a la paret mitjanera entre els números 9 i 11 de plaça d'en Rovellat i l'altra entre les finques c/Granada, 1 i plaça d'en Rovellat, 7. Durant la intervenció a la zona, P.M. Berges encara documenta una

altra columna a la paret mitjanera d'aquesta illa de cases però no en precisa la ubicació exacte. A més d'una mateixa alineació aproximadament NO-SE, les columnes visibles presenten unes característiques formals semblants: fust estriat, capitell corinti (molt afectat a les columnes del c/Granada) i base amb un bloc de calcària rectangular. Un dels murs amb més entitat de tot el jaciment (l'anomenat mur A de Berges, 1974) (cfr. figura 5) sembla correspondre's amb la fonamentació de la columna d'Arc de Sant Bernat, 3 i, per extensió, de tota l'alineació de columnes. A poca distància es conserva un altre mur de característiques semblants (mur B), que el director del Museo Arqueológico va posar en relació amb les restes al sud del sector (dipòsits i estructures associades), perquè no seguia un traçat paral·lel al parament A. A l'extrem NO d'aquest segon mur es pot veure un llindar, fet amb grans carreus reaprofitats, que estaria indicant l'existència d'un accés a un espai desconegut.

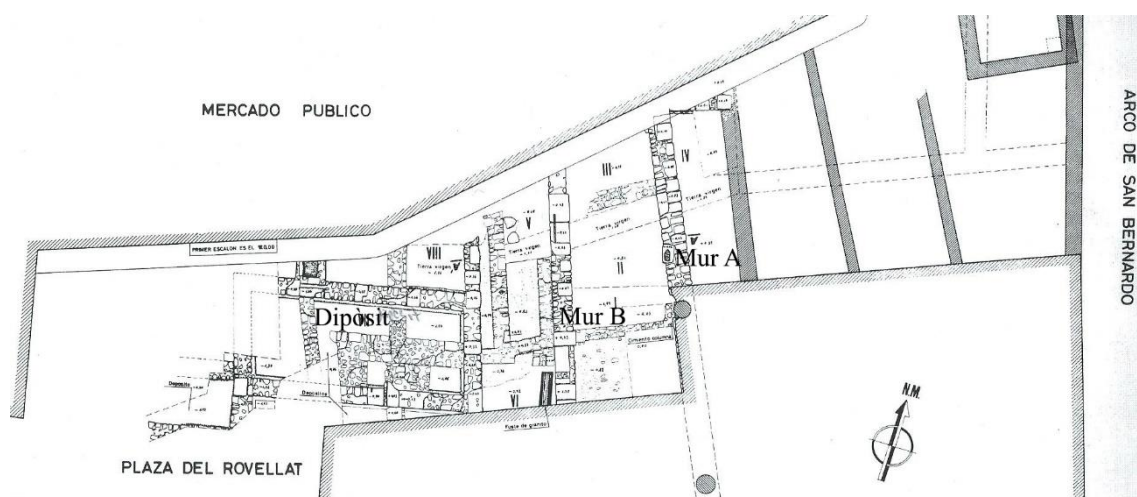

Fig. 5. Planta de l'excavació de 1971, modificada sobre la base de Berges (1974,155).

L'excavació de l'any 1971 no permet establir una seqüència entre les diverses estructures de la plaça d'en Rovellat, encara que es documenten algunes dinàmiques estratigràfiques comunes. En efecte, per sota dels nivells de reompliment amb material medieval i modern, es detecta en gran part dels sondeigs un mateix estrat "típicament romà" (Estrat II del sector I), que, segons la cronologia que el propi Berges ofereix, avui anomenarien tardoantic. Aquest seria el nivell que funcionaria amb la columnata, com s'observa en un sondeig la base de la columna de plaça d'en Rovellat. Per sota es documenten altres nivells

d'època baiximperial (Estrat IIIa, b i c) que no es posen en relació amb les estructures de forma clara (Berges 1974, 159-163).

Dècades després de la finalització dels treballs, es duen a terme algunes propostes de revisió del material ceràmic de la plaça d'en Rovellat (Keay 1984, 15-17; Aquilué 1992, 156-187 i 1996; Remolà 1996; Macias 1999), que es tractaran més extensament a l'apartat corresponent. Malgrat les dificultats derivades d'un registre estratigràfic deficient, X. Aquilué pot establir dues fases per al conjunt, que ja s'apuntaven a la publicació de P.M. Berges, però matisant-ne la cronologia. Una primera fase es correspondria amb la construcció de les estructures domèstiques i/o industrials, com són els dipòsits, a la primera meitat del segle V de la n.e. La segona fase representaria el moment d'abandonament dels mateixos, al segle VI segons el material més modern (Aquilué 1997, 1177 i ss.). En aquesta lectura, l'època de construcció i utilització de la columnata resta desvinculada de la seqüència, per manca de referències.

5.1.2. L'entorn de la plaça dels Àngels

En les últimes dècades, a l'entorn de la plaça dels Àngels s'han dut a terme intervencions arqueològiques de naturalesa molt diversa. Els treballs han anat traient a la llum importants restes d'època tardana, però per les condicions en que aquestes han aparegut, resulta difícil fer-ne una lectura global. En diferents punts s'han descobert murs tardans, en molts casos impossibles de datar amb precisió però ubicats entorn de finals del segle V i principis del segle VI (Bea *et al.* 2015, 126). Les estructures responen en general a un comportament unitari pel que fa a l'orientació, seguint un esquema de retícula nord-sud i est-oest. Respecte les característiques constructives, és difícil establir connexions a causa de la gran desigualtat en la informació que es conserva d'uns i altres. En general, però, es registra la utilització de material imperial reaprofitat, combinat amb obra nova a base de carreus de pedra local.

Una de les primeres excavacions arqueològiques a la zona té lloc entre els anys 1990 i 1991 a l'extrem de la plaça dels Àngels (núm. 2-4), a tocar de la plaça del Rei, sota la direcció de M. Güell. En el transcurs dels treballs, s'identifiquen una

sèrie d'estructures de certa entitat adossades a un dels murs perimetrals de l'església de la Santíssima Trinitat. Algunes es daten en època imperial i s'associen amb el pòrtic de tancament de la plaça del *Concilium Provinciae* i, fins i tot, es vinculen amb un possible accés al recinte. D'època tardo antiga es documenten varies estructures muràries i paviments que es correspondrien amb diverses fases superposades entre els segles IV i V, amb un nivell d'abandonament del segle VI. Les restes s'interpreten com espais domèstics i d'emmagatzematge, característics de la transformació urbana de la Part Alta en època baiximperial (Güell 1993).

En el marc d'una reforma urbanística per obrir un nou espai de circulació al voltant de l'antic mercat, J.A. Remolà i X. Dupré efectuen dos sondeigs a l'àrea central de la plaça dels Àngels. L'excavació, dut a terme l'any 1986, proporciona uns resultats exigus, tot i que per a la fase tardana s'identifica un mur de factura modesta i alguns estrats associats de caràcter incert. A partir del material ceràmic es detecta un abocador de residus domèstics del segle V (Remolà i Dupré 1988; Macias *et al.* 2007, fitxa 133).

Resultats molt més significatius es van obtenir en les campanyes de 2002/03 i 2009 per part de l'equip de D. Bea al conjunt anomenat Ca la Garsa (Plaça dels Àngels s/n). Es tracta d'un jaciment amb diversitat d'estructures arqueològiques que responen a una llarga seqüència temporal, des d'època romana a la baixa edat mitjana, on destaquen els elements arquitectònics dels segles XIII-XVI (Bea *et al.* 2015). Pel que fa al registre d'època tardoromana, cal destacar el descobriment d'importantes estructures muràries en una tècnica propera a l'*opus africanum* (fig. 6). Aquests paraments segueixen una orientació NE - SO i conserven una alçada notable, malgrat les reparacions i afegits posteriors. Les excavacions permeten identificar tres ambients, dues habitacions (sectors A i C) – on es documenten dues bases de columna espoliades, una d'elles reaprofitada en un mur – i un espai de trànsit (sector B) (fig. 7). Les dimensions dels espais i la factura dels murs apunten a l'existència d'una complex arquitectònic notable. Els investigadors que han publicat l'excavació ubiquen la construcció del conjunt entre els anys 475/515 i el 525, en base a les troballes ceràmiques (Bea *et al.* 2015, 126).

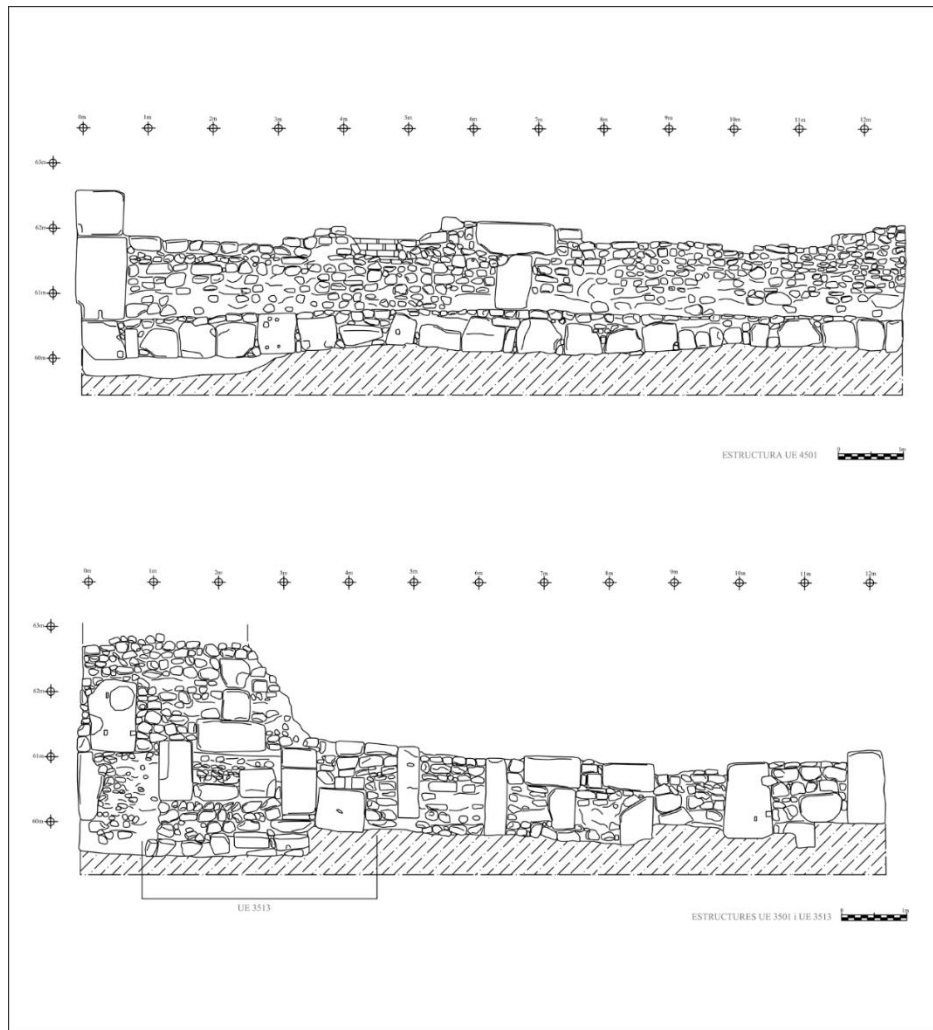

Fig. 6. Alçats dels paraments del segle VI. A dalt: mur a (sector A), a baix: mur b (sector B) (Bea *et al.* 2015, 129).

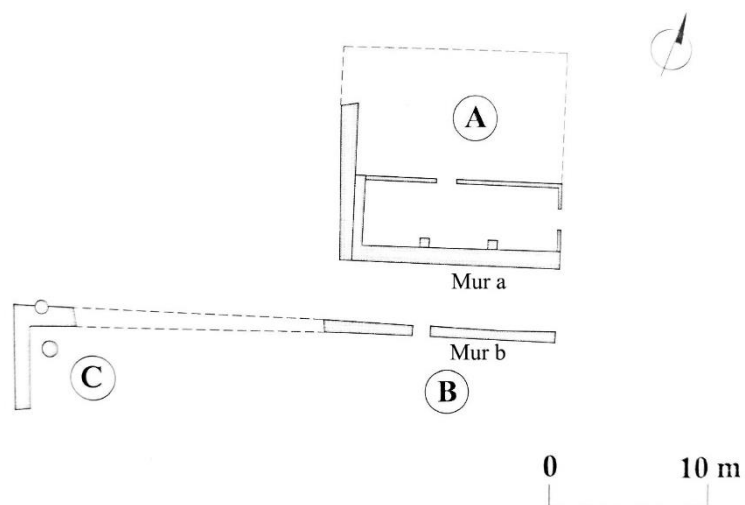

Fig. 7. Planta amb la sectorització arqueològica de l'edifici de Ca la Garsa en època visigòtica (A partir de Bea *et al.* 2015, 127).

Molt a prop de Ca la Garsa, a la mateixa plaça dels Àngels, l'any 2014 es va efectuar una excavació de control durant la renovació d'un col·lector (Bravo *et al.* 2014). La descoberta principal va ser un mur datat a partir del segle V, construït amb material aprofitat d'època imperial. S'hi documenten dues portes per l'empremta de les pollegueres, a més d'altres restes d'estructures associades al mateix mur. D'una fase posterior, probablement baix medieval o d'inicis d'època moderna, es van trobar murs construïts amb pedra local ben escairada i fragments de tipus Mèdol lligats amb argila. Finalment es van registrar tres cups d'emmagatzematge de vi i altres estructures menors contemporànies. La zona estava molt afectada per canalitzacions i altres incidències contemporànies, cosa que va dificultar una major precisió en la lectura de les restes.

A l'entorn de la plaça dels Àngels, es coneix encara la troballa d'una altra evidència arquitectònica d'interès, per a la qual no existeix documentació que permeti precisar-ne la ubicació. Es tracta d'un paviment de lloses de grans dimensions de pedra tipus Mèdol descobert a la dècada dels anys seixanta del segle passat (Macias *et al.* 2007, 70, fitxa 142).

5.1.3. Plaça d'en Rovellat – Arc de sant Bernat

A l'extrem nord de la plaça d'en Rovellat, en contacte amb el carrer Arc de Sant Bernat i la plaça del Fòrum, s'han detectat també algunes estructures arqueològiques d'època tardoantiga. Les troballes es van produir en el marc d'una intervenció a l'àrea de la plaça del Fòrum entre els anys 1997 i 1998 per l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni. Per a aquesta investigació resulten d'interès dos sondeigs (sectors 2000 i 3000), que afecten la zona en qüestió i que permeten documentar, d'una banda, el desmuntatge de la plaça del *Concilium Provinciae* a finals del segle V i principis del segle VI i, d'altra banda, la presència d'un mur (UE 2011) d'orientació aproximada est-oest amb estratigrafia associada (possibles nivells d'ús i de reompliment) dels segles V-VI (Pociña *et al.* 1999). Les limitacions del sondeig no van permetre anar més enllà en la interpretació de les restes.

5.1.4 Plaça d'en Rovellat, 1-2; Carrer Portella, núm. 1

A la finca número 1 del carrer Portella, continuació del carrer d'en Granada, i anteriorment coneguda com a plaça d'en Rovellat, 1-2, s'han dut a terme dues campanyes d'excavació amb resultats significatius. L'any 1992, J. López va dirigir una primera intervenció que va permetre documentar el parament intern de la muralla republicana. En una intervenció més complerta l'any 1995 per part de J. López i Ll. Piñol, es va posar al descobert un mur datat entre finals del segle IV i V (Piñol 1997) (fig. 8). Es tracta d'un parament en *opus mixtum* que conserva una alçada de 5 metres i té una orientació perpendicular a la muralla romana. S'hi detecten dues obertures i un paviment associat, així com altres estructures muràries de menor entitat, que permeten inferir l'existència de dos espais. Les característiques constructives del mur, que combina filades de carreus – *opus vittatum* – amb grans carreus verticals, apunta també al recurs de l'*opus africanum* (Macias 2014, 462). Aquest recurs constructiu, conjuntament amb la seva orientació, són indicis que suggereixen la relació del mur amb les estructures de Ca la Garsa i, fins i tot, amb les restes de la plaça d'en Rovellat.

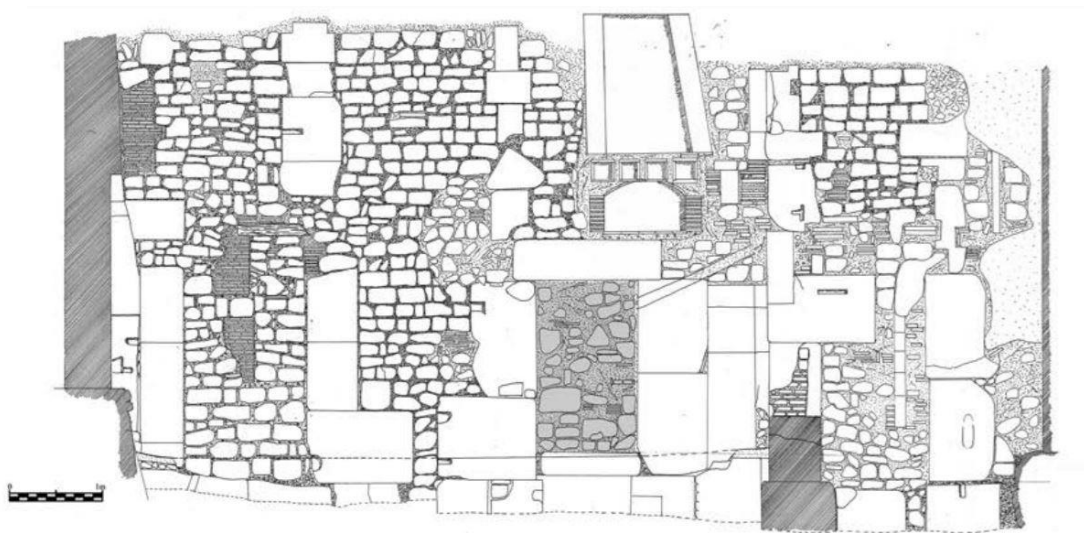

Fig. 8. Alçat del mur tardà localitzat a plaça d'en Rovellat, 1-2 (Macias 2014, 462).

5.1.5. Els baixos de plaça d'en Rovellat, 9

Un altre punt important, especialment pel que fa a la interpretació de l'alineació de columnes entre plaça d'en Rovellat i el carrer d'en Granada, és la finca Rovellat, número 9. La trajectòria de l'alineació passa, en efecte, per la paret mitjanera entre aquest edifici i la contigua finca Rovellat, núm.11. Per aquest motiu s'ha demanat permís a la propietat per a visitar-ne la planta baixa i comprovar si s'aprecia la continuïtat de la suposada columnata. Així, gràcies a l'ensorrament parcial d'un envà d'aïllament per la humitat, s'han pogut documentar les restes de dos tambors no estriats d'una nova columna pertanyent a l'alineació ja coneguda (fig. 9). A més a més, s'observa que sobre el mur s'ha construït un pilar de totxanes que serveix de reforç per a sostenir una de les bigues de ferro que suporten el sostre de l'estança. És aquesta l'única biga de tot l'espai que necessita el reforç. Aquest fet és significatiu perquè la seva posició segueix el patró mètric que regula tota l'alineació de columnes; però es tracta d'una qüestió a desenvolupar en l'apartat d'anàlisi (5.2.1). Finalment, s'observen les característiques de la paret mitjanera d'aquest immoble, que tapia la distància entre columnes, i que està construït amb pedra irregular lligada amb argila.

Fig. 9. Fust de columna documentat als baixos de la finca núm. 9 de plaça d'en Rovellat (Font pròpia).

5.2. Descripció i anàlisi de la documentació gràfica

En aquest apartat s'ha compaginat la revisió de les fonts gràfiques disponibles sobre les diferents intervencions arqueològiques a la zona, amb l'elaboració de nova documentació, en aquells casos que ha resultat possible. La planimetria i demés suports generats han permès analitzar les problemàtiques que s'han anat perfilant en el plantejament del treball, moltes de les quals ja han estat expressades per la bibliografia anterior. A l'hora d'organitzar la presentació d'aquesta anàlisi, s'ha decidit utilitzar com a eixos vertebradors del discurs els principals interrogants al voltant de l'àrea plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels durant l'antiguitat tardana. En concret, aquí ens centrem en les qüestions que afecten al funcionament i naturalesa de les estructures arqueològiques, a través de la planimetria descriptiva.

5.2.1. L'alineació de columnes entre la pl. d'en Rovellat i el c/ d'en Granada

A l'actualitat són tres les columnes visibles des de la via pública (tal i com s'ha descrit en l'apartat anterior), a les quals caldria sumar amb certesa una altra de nova documentada als baixos de Rovellat, núm. 9. Aquí cal apuntar que P. M. Berges parla d'una altra columna, observada durant la intervenció de 1974, que es trobaria inserida en el mur mitjaner de l'illa de cases, per a la qual no tenim una referència més precisa. Les quatre columnes visibles segueixen una mateixa alineació E-O, formant un angle de 85° respecte la muralla tardorepublicana. Aquesta alineació és el motiu pel qual se les ha relacionat des d'antic amb una mateixa estructura (lám. 2). La presència d'un arc conservat sobre la columna de la plaça d'en Rovellat, a més, reforça el caràcter unitari dels conjunt. En el decurs d'aquest treball, però, ha resultat evident la necessitat de documentar gràficament i amb precisió aquest element arquitectònic i valorar la relació real entre les columnes de plaça d'en Rovellat – carrer d'en Granada.

A l'hora d'analitzar la relació entre les columnes, el primer paràmetre a tenir en compte és la distància entre elles, tot intentant esbrinar si es tracta d'una mesura amb un ritme uniforme. S'ha considerat que la referència més acurada com a primera mesura de la distància entre columnes – intercolumni – és la

visible entre les dues columnes a banda i banda del c/d'en Granada. Una segona referència que és podria prendre és l'amplada de l'arc a Rovellat, per la qual es podria suposar la distància entre la columna visible i una segona no visible (la seva existència, confirmada per l'arc, ja la suggeria P.M. Berges el 1974, 155). Aquesta distància, però, presenta un marge d'error important, d'una banda, per no poder-se documentar la segona columna i, d'altra banda, perquè la columna visible a la plaça d'en Rovellat està clarament inclinada, com a conseqüència d'un col·lapse que afecta també l'obertura de l'arc. Per aquest motiu es va decidir prendre la distància entre les columnes del carrer d'en Granada com a mesura de referència.

Una altra consideració sobre la mesura de referència que cal comentar és l'elecció de la distància entre columnes (intercolumni) i no la distància eix a eix, que és el paràmetre que sovint s'utilitza en aquest càlcul. La decisió es fonamenta en la dificultat d'ubicar amb precisió l'eix o punt central de les columnes conegudes. En efecte, la inclinació de la columna de Rovellat desvirtua el seu eix, mentre que pel que fa a les columnes del carrer d'en Granada, es troben tant rebaixades i afectades que és impossible ubicar-ne l'eix amb una mínima certesa. És per aquest motiu que s'ha emprat la distància entre columnes com a mesura, tenint en compte en tot moment que l'estat d'alteració de les columnes condiona la presa de mides i impedeix fer un càlcul exacte.

Per a l'anàlisi mètric de l'alineació ha resultat indispensable una base gràfica d'alta precisió que ha calgut elaborar des de zero, a partir de la combinació de diversos sistemes de registre, tal i com s'ha explicat a l'apartat metodològic (3.3). La creació d'un primer model amb fotogrametria no permetia establir una distància estable entre les columnes, per la complexitat geomètrica del volum recreat (l'illa de cases). La utilització de l'escàner làser, en canvi, que permet rectificar la geometria complexa del model 3D de l'illa de cases en la seva totalitat, sí que ha proporcionat una projecció planimètrica de l'alineació de columnes on la distància entre elles segueix un ritme exacte.

La comprovació d'aquests càlculs ha tingut lloc en el moment d'accedir als baixos del número 9 de plaça d'en Rovellat. Tal i com ja s'ha comentat, allí s'ha localitzat una nova columna per a la qual no existia documentació gràfica, i que es troba en el punt exacte on corresponia segons el ritme calculat per a la

columnata. Just allí on la distància teòrica de 2,90 m entre columnes (3.68m d'eix a eix), permetia ubicar-la. D'aquesta manera es confirma un mòdul regular en la distància entre columnes (làm. 3 i 4).

Encara un altre argument recolza la hipòtesi: dintre de la mateixa finca, allí on segons els càlculs es trobaria una altra columna, hi ha una pilastra d'obra nova reforçant el panell de recobriment del mur. La pilastra coincideix amb el punt de descàrrega d'una de les bigues de ferro que sustenten el sostre de l'estança. Si bé la seva presència impossibilita l'observació d'una hipotètica columna al darrera, alhora resulta prou reveladora. En efecte, és lògic pensar que en voler enclavar la biga al mur i trobar-se la pedra de la columna (molt més dura que el tapiat de pedra i argila), no es va poder encaixar amb prou fermesa i s'hi va haver de construir la pilastra d'obra nova com a suport addicional. Encara més, aquest és l'únic punt del mur on hi ha una solució similar, malgrat tot el sostre està sostingut per bigues que es recolzen en el mateix parament (fig. 10).

D'altra banda, cal prendre en consideració l'existència d'una altra columna de fust llis que es va localitzar durant els treballs de construcció del Mercat (1958), i que s'interpreta com la continuació de l'alineació de columnes visible (Salom 2009, 716; fig. 33), malgrat no es pugui ubicar amb precisió per la deficiència documental (fig. 11).

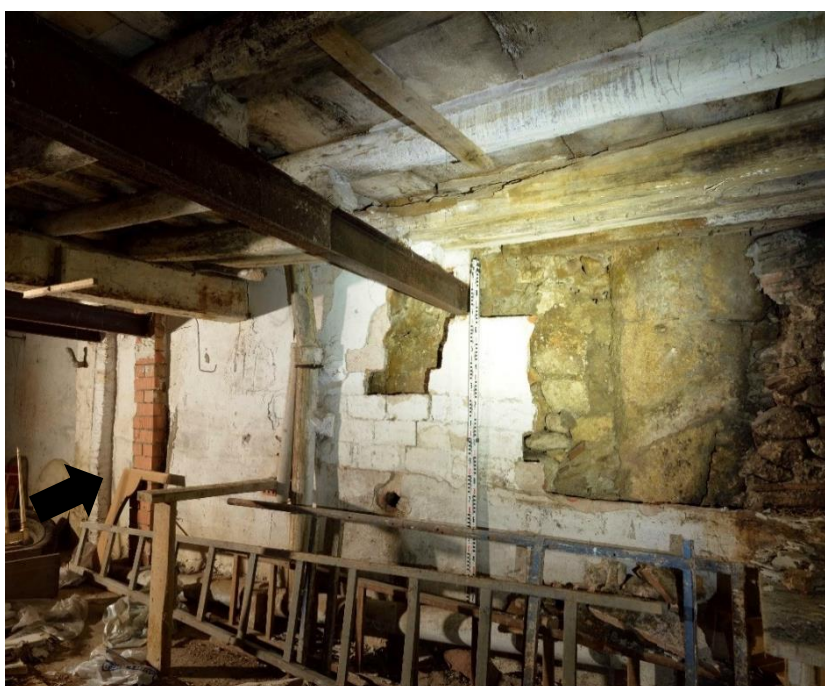

Fig. 10. Pilar d'obra nova en coincidència amb la hipotètica ubicació d'una columna. Baixos de la finca núm. 9 de plaça d'en Rovellat (Font pròpia).

Fig. 11. Columna localitzada a les obres de construcció de l'antic mercat l'any 1958 (J. Alberich a: Salom 2009, 749).

5.2.2. La relació de cotes entre columnes

Un altre aspecte fonamental a tenir en compte a l'hora de posar en relació les diferents columnes dintre d'un mateix projecte arquitectònic és la correspondència entre les seves cotes (làm. 5). La referència més fiable per a aquesta mesura seria la base, tenint en compte l'alt grau d'alteració de les cotes superiors. Malauradament només s'ha pogut restituir de manera fiable el basament de la columna de plaça d'en Rovellat, a través de les fotografies i la documentació de l'excavació de l'any 1971 (fig. 12). Pel que fa a les columnes del c/Granada, sabem que almenys una d'elles disposa d'un basament molt similar al de Rovellat: bases rectangulars de pedra calcària, provinents de l'espoli de material imperial. Únicament coneixem la base a través de les fotografies realitzades durant una intervenció sense seguiment arqueològic l'any 1995 (fig. 13). Malauradament les imatges no permeten restituir-ne la cota per manca d'elements de referència.

Fig. 12. Fotografia de l'excavació de 1971 on s'aprecia la base de la columna d'Arc de Sant Bernat, 3 – plaça d'en Rovellat (Fons del MNAT)

Fig. 13. Basament de columna al c/ d'en Granada (J. Rovira a: Salom 2009, 746).

Així doncs, s'han hagut de posar en relació les columnes a partir de les seves cotes superiors. El gran problema era, tal i com ja s'ha comentat, el mal estat de preservació, especialment pel que fa a les columnes del carrer d'en Granada. Tant és així, que només s'ha pogut tenir en compte un dels suports, el que es troba entre les façanes de les finques 9 i 11 de la plaça d'en Rovellat. Els seu tram superior es troba molt afectat, amb un rebaix generalitzat de la superfície; per la qual cosa és difícil fins i tot ubicar amb precisió el capitell. En efecte, a primer cop d'ull el capitell es confon amb el tambor superior, ja que aquest conserva més amplada que el bloc immediatament inferior i sembla l'engruiximent normal que presenten els capitells respecte el fust. No obstant això, en examinar detingudament aquest bloc, s'observen els solcs de les canaletes, que no han estat rebaixats del tot. També s'observa com l'amplada del bloc coincideix perfectament amb els tambors inferiors de la columna. Es tracta, per tant, del tambor superior, falsament destacat pel retall del tambor immediatament inferior. Així doncs, cal ubicar el capitell en el bloc de pedra que es troba en l'extrem superior, notablement més alt que la resta, però que en

trobar-se tan alterat – la superfície s’ha arrasat fins a quedar pràcticament plana – en un primer cop d’ull pot confondre’s amb un matxó com el que es troba sobre el capitell de plaça d’en Rovellat. L’observació detinguda, però, permet reubicar l’element amb seguretat. A més, la comprovació de mesures i cotes entre aquest i el capitell de la plaça d’en Rovellat proporciona una coincidència perfecte: 66.36m.s.n.m. la cota inferior dels capitells i 67,27m.s.n.m. la cota superior. La correspondència de cotes dintre l’alineació de columnes fa viable la seva integritat funcional.

5.2.3. La presència d’un paviment associat a la columnata

Durant l’excavació dirigida per P. M. Berges es du a terme un sondeig a la base de la columna d’Arc de Sant Bernat, 3, que malauradament no contribueix a esclarir la seva relació amb la resta del context. Sí que es detecta, però, un paviment presumptament associat a la columna, descrit com a “nivel típicamente romano”. En paraules del propi Berges (1974, 159), “el nivel de este piso corresponde al nivel del basamento de la columna. Debajo de este pavimento hemos diferenciado tres estratos...”. Es tracta d’un estrat de 6 cm de profunditat, on es localitza un bronze de Severina, esposa d’Aurelià (ca 270), i material ceràmic que l’arqueòleg data al segle IV-V. La parquedat de la informació a la bibliografia ens obliga a recórrer a les fotografies de l’excavació.

A les imatges s’observa la base de la columna, que en l’actualitat es troba per sota del nivell de circulació (fig. 14). Gràcies a aquests documents s’ha pogut restituir la cota inferior del basament, 61,57m.s.n.m., i l’inici del primer fust a 62,015m.s.n.m. A les fotografies també es pot constatar l’existència d’un estrat de grava i petits còdols que s’estén per sota de la base de la columna i que seria la preparació per a la seva construcció. El nivell adossat al basament que es correspondria amb el paviment d’ús de l’espai es percep amb més dificultat a les imatges. En efecte, en el moment de fer la fotografia, aquest nivell ja s’ha excavat i només es pot observar en alçat, als límits del perfil. Malgrat cal reconèixer que la baixa resolució de les fotografies limita l’examen, sí que s’aprecia un nivell diferenciat, format per graves i gravetes, adossat a la base de la columna. És possible que les condicions de l’excavació causessin la confusió

entre el nivell d'ús i el nivell constructiu de la columnata. En qualsevol cas, la presència d'un paviment vinculat a la columnata és un element significatiu per a la seva interpretació com a estructura arquitectònica.

Fig. 14. Imatge de detall de la base de la columna a d'Arc de Sant Bernat, 3 – plaça d'en Rovellat, durant les excavacions de 1971 (Fons del MNAT).

5.2.4. L'existència d'una segona columnata

Un dels assumptes més candents en la investigació entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels és la possible existència d'una segona columnata, paral·lela a l'alineació ja coneguda. L'origen d'aquesta hipòtesi es troba en una notícia proporcionada per Hernández Sanahuja, qui documenta, l'any 1892, la presència de dues columnes al número 8 del carrer Portella. Els suports, avui desapareguts, presentarien característiques similars a les de Rovellat – Granada (1892, Àp. 1, 21). A partir d'aquest fragment, gran part de les interpretacions posteriors es basen en l'existència d'una estructura porticada que inclouria les dues alineacions de columnes (Salom 2009, 723 i ss.; Bea *et al.* 2015, 126; Macias 2014, 461). A aquesta teoria s'afegeix la descoberta, entre 2002/03 i 2009, de dues bases de columnes a Ca la Garsa (Bea *et al.* 2015, 132-134). En el

moment d'enfrontar l'anàlisi arqueològic de l'àrea, per tant, es feia evident la necessitat d'estudiar amb deteniment aquest punt.

Encara avui, el principal argument per a l'existència d'una segona columnata és el testimoni d'Hernández Sanahuja (veure ap. 4.6). Si llegim atentament el document, veiem que la relació entre columnes es basa en la seva proximitat i en la seva similitud estilística; la qual cosa porta a l'erudit a interpretar-les dintre de la perístasi d'un antic edifici imperial (els comicis o la *curia*). A partir d'aquesta descripció, afirmar l'existència de dues alineacions paral·leles que formarien part d'un únic espai de cronologia tardana és si més no, agosarat. A més, la seva ubicació al número 8 del carrer Portella implica una distància de quasi 50 metres entre els dos eixos de columnes; una mesura considerable per tractar-se d'una mateixa edificació.

D'altra banda, cal examinar la pertinença a aquest mateix conjunt de les dues bases trobades a Ca la Garsa, tal i com defensa alguna bibliografia (Salom 2009, 723 i ss.; Bea *et al.* 2015, 126). A la planta de l'excavació s'observa que una de les bases es troba incrustada en un mur, reutilitzada com a material constructiu (fig. 7, pàg. 31). L'altra basa, en canvi, apareix en posició exempta, dintre d'un àmbit delimitat per murs. No obstant això, la gran proximitat de la columna amb una cantonada (es troba a 0,85m del mur al N i 0,70m del mur a l'oest), dificulta la recreació d'un espai de trànsit i en complica la interpretació. Davant d'aquesta realitat, sorgeixen alguns dubtes: podem recrear una columnata a partir de dues columnes perdudes i una columna encaixonada entre murs? Quin tipus d'estructura respondria a aquesta forma?

Un factor que ens ha semblat determinant per l'existència o no d'una segona columnata, paral·lela amb la de Rovellat – Granada, és la diferència de nivell entre les dues alineacions. En efecte, per parlar d'una estructura única i poder formular hipòtesis de restitució esdevé una condició important conèixer la relació de cotes. Tal i com s'observa a la figura 15, la diferència entre la cota inferior del basament de plaça d'en Rovellat (61,57 m.s.n.m.) i el de Ca la Garsa (60,03 m.s.n.m.), és 1,54m, una desnivell notable per tractar-se d'una mateixa estructura arquitectònica. Aquesta disparitat obeeix al pendent general de la zona, amb una inclinació aproximada de nord a sud, condicionada per l'orografia del terreny. La diferència d'1,54m entre les cotes inferiors de les dues

suposades columnates es correspondria amb un desnivell encara més pronunciat que el que es pot observar actualment entre plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels. L'existència d'un edifici, encara més d'un pati porticat, que es concep com un espai de circulació, exigiria certa anivellació del terreny. No s'observa però cap estructura constructiva de terraplenament que indiqui un esforç en aquest sentit. Per contra, tal i com ja s'ha indicat, la diferència de cotes entre els dos basaments és força acusada. Enfront d'aquests arguments, cal preguntar-se si és viable l'existència d'una segona columnata paral·lela a l'eix Rovellat-Granada, que formi part d'una mateixa edificació. Aquí considerem que no és així i que cal buscar altres lectures per a les restes arqueològiques en qüestió.

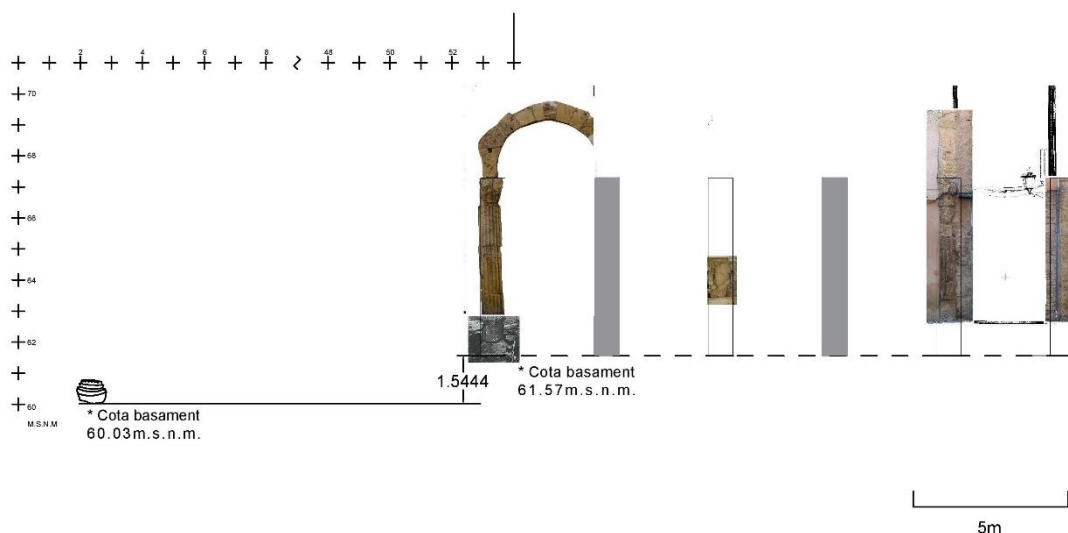

Fig. 15. Diferència de cotes entre els dos basaments, Ca la Garsa i pl. d'en Rovellat (font pròpia).

5.2.5. La relació de la columnata amb els murs associats

Més enllà de la hipotètica segona columnata meridional, cal analitzar la relació de l'eix Rovellat - Granada amb les estructures muraries que l'envolten. En efecte, a l'excavació de 1971 es treuen a la llum diversos murs que segueixen una direcció similar a l'alineació de les columnes. P.M. Berges parla de tres grans murs de direcció E-O (fig. 5, pàg. 28). El mur anomenat A es correspon, segons la nomenclatura de Berges, amb el suposat mur de fonamentació de la columnata. Els murs B i C, més al sud, segueixen una direcció similar a aquest

però no paral·lela. Al límit septentrional de l'excavació es detecten una sèrie de murs que malgrat que no s'excaven, sembla que mantindrien cert paral·lelisme amb el mur A (Berges 1974, 156).

Ens trobem aquí davant d'una problemàtica en la precisió gràfica de la documentació. En efecte, a la planta publicada de l'excavació (1974), apareixen els murs B i C com a paral·lels entre ells, i no paral·lels amb el mur A. En el diari d'excavació redactat per Ll. Papiol (disponible per a consulta a l'arxiu del MNAT), en canvi, s'explicita que el mur A i B són paral·lels, com reflecteix la planta esquemàtica que acompanya l'explicació. Per resoldre aquesta qüestió s'ha recorregut a dos mètodes, la consulta de documentació antiga i la utilització de les noves tecnologies de registre.

D'una banda, s'han examinat les fotografies de l'excavació, que si bé no permeten resoldre la qüestió del tot, aporten dades interessants. La perspectiva en picat des de la qual es prenen totes les fotografies en aquest sector impedeix afirmar amb seguretat la direcció dels murs. No obstant això, sembla apreciar-se una alineació convergent molt discreta dels murs A i B, recolzant el testimoni de Berges (fig. 16 i 17). Cal però atendre a la naturalesa dels paraments, especialment pel que fa al mur A, de fonamentació de la columnata. En efecte, les fotografies evidencien un tret que el mateix director de l'excavació ja comentava a la publicació: hi ha un recreixement del mur per sobre del nivell de basament de les columnes. Aquesta disfuncionalitat de les estructures implica que el recreixement del mur és necessàriament d'època posterior a l'ús de la columnata. Podria ser que aquest recreixement modifiqués lleugerament el traçat del mur original? En efecte, a les fotografies es veu com el traçat del mur no coincideix amb l'eix de les columnes, tal i com pertocaria a la fonamentació d'aquestes, sinó que coincideix amb el límit del basament de la columna (fig. 18 i 19). Per tant, és possible que ens trobem davant d'una reutilització del mur de fonamentació de les columnes com a base per a un paredat posterior de l'intercolumni.

Fig. 16. Imatge de l'excavació de l'any 1971 a la plaça d'en Rovellat (fons MNAT).

Fig. 17. Imatge de l'excavació de l'any 1971 a la plaça d'en Rovellat (fons MNAT).

Fig. 18. Imatge de l'excavació de l'any 1971 a la plaça d'en Rovellat on s'observa el recreixement del mur A (fons MNAT).

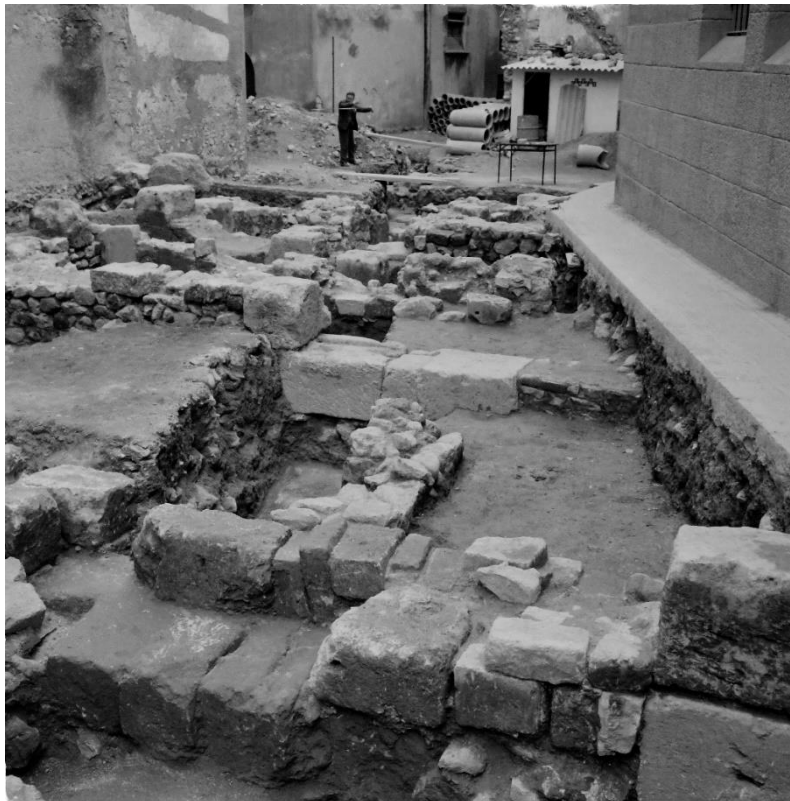

Fig. 19. Imatge de l'excavació de l'any 1971 a la plaça d'en Rovellat on s'observa en primer terme el recreixement del mur A (fons MNAT).

L'altre sistema utilitzat per a resoldre aquesta qüestió és l'escàner làser. En efecte, a més de les columnes, resta visible un altre element documentat a l'excavació de 1971. Es tracta de les escasses restes d'un mur de carreus al sud de la columnata, que formaria part del mur B, excavat per Berges (fig. 20 i 21). L'escaneig del fragment de mur permet la seva projecció precisa sobre el pla, de manera que es corrobora una alineació quasi paral·lela a la columnata (registrada amb el mateix sistema). Cal ser conscients, no obstant això, que el tram de mur conservat és curt i està molt afectat, per la qual cosa és difícil extrapolar aquesta direcció a tot el mur B, que queda enterrat. És possible, però, que ambdós estructures, columnata i mur B, malgrat no tinguessin una orientació perfectament paral·lela, funcionessin plegades?

Fig. 20. Imatge de l'excavació de l'any 1971 a la plaça d'en Rovellat on s'observa en primer terme el mur B (fons MNAT).

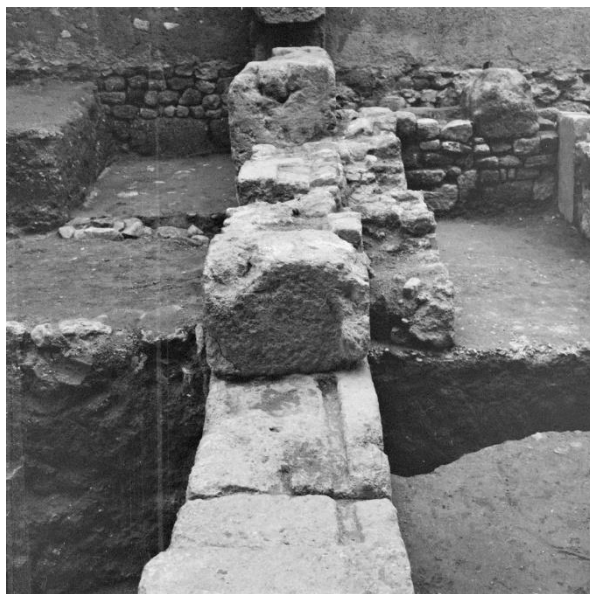

Fig. 21. Imatge del llindar identificat en el mur B durant l'excavació de l'any 1971 a la plaça d'en Rovellat (fons MNAT).

Un cop més l'aplicació de noves tecnologies de captura de dades ens han ajudat a esclarir aquesta qüestió. L'escaneig del perímetre de l'illa en què es troben les columnes, així com el de la planta baixa de plaça d'en Rovellat, número 9, han permès elaborar una planimetria pròpia per a aquesta petita àrea i prescindir del plànol cadastral (en base a Cantallops/Romaní 1990), que tenia algunes imperfeccions. La nova planimetria rectifica lleugerament la trajectòria del mur mitjaner entre aquesta finca i l'adjacent, de manera que es percep una orientació força paral·lela entre l'alineació de la columnata i el mur meridional associat.

Un altre argument a tenir en compte és l'existència d'un petit mur perpendicular entre les parets A i B, que es troba a l'alçada de la columna i per sota del seu paviment "constructiu-d'ús" (Nivell II de P. M. Berges). Es tracta d'una construcció de factura grollera, "hecho con trozos de mármol sin forma y barro como mortero", que actuaria com a element de trava entre els dos grans murs. Encara que hi ha la possibilitat que el mur pertanyi a una fase anterior (recordem que l'excavació de 1971 no va permetre establir amb claredat la seqüència estratigràfica de la zona), si valorem la seva funció dintre del mateix procés constructiu que els murs A i B, apuntaria a una clara relació estructural entre els dos. Per últim, un altre element a tenir en compte és la presència al mur B del llindar d'una porta, documentat ja per Berges (1974) i format per grans carreus (fig. 21). A través de les fotografies ha sigut possible restituir-ne les cotes de forma aproximada: 61,64m.s.n.m, compatible amb el nivell d'ús de la columnata.

5.2.6. La relació entre els murs

Tal i com ja s'ha comentat, en les diferents intervencions arqueològiques dutes a terme a l'entorn de plaça Rovellat – plaça dels Àngels, s'ha pogut documentar un nombre important d'estructures muràries. Tot i la deguda precaució que imposa la diversitat documental, sembla que aquests murs segueixen una orientació similar, regida per la proximitat de la muralla i de la plaça de representació d'època imperial. Els principals testimonis, aquells que es troben en millor estat de conservació, són els murs excavats per P.M. Berges, les estructures de Ca la Garsa i el mur mitjaner de plaça d'en Rovellat, 1-2 (Piñol

1997); se n'han documentat però també a la majoria de les excavacions (Remolà i Dupré 1988; Güell 1991; Pociña *et al.* 1999; Bravo *et al.* 2014). Per a un correcte anàlisi de la relació entre les estructures es van considerar *a priori* tres paràmetres: la ubicació espacial en planta, la relació de cotes, i les seves característiques. Les deficiències en la documentació, alhora que el mal estat de conservació d'alguns elements, han impedit realitzar aquest nivell d'anàlisi en molts casos.

En alguns casos, la ubicació dels murs en planta només s'ha pogut fer de forma aproximada (Remolà i Dupré 1988; Güell 1991; Pociña *et al.* 1999) (lám. 1), seguint la base de la Planimetria Arqueològica de Tàrraco (2007). La documentació de les altres excavacions, en canvi, permet major precisió i detall. Pel que fa als tres conjunts principals, els murs excavats l'any 1971 no disposen d'un sistema de referència prou fiable per a comparar-ne les cotes; especialment si tenim en compte la superposició de diferents fases. En els altres dos casos, en canvi, sí que va ser possible aquesta comparativa. Així, el mur mitjaner de Rovellat, 1-2, perpendicular a la muralla, presenta un paviment associat d'*opus signinum* (UE 114), que es troba a 60,14 m.s.n.m (Piñol 1997). Com a referència del conjunt de Ca la Garsa, s'ha pres el mur SE de tancament de l'espai A (Bea *et al.* 2015, 127). A la memòria es delimiten de forma poc clara diferents paviments associats a aquesta estructura, per la qual cosa s'ha optat per prendre com a referència la pròpia estructura. La mesura presa es correspon amb la cresta de la banquetta de fonamentació, que es troba a 60,45 m.s.n.m, i que no distaria molt del paviment associat. Es tracta, per tant, d'una diferència aproximada de 30 cm, un marge assumible per a un funcionament coetani.

El context descobert a la trinxera de plaça dels Àngels l'any 2014, malgrat que es trobava molt afectat pels processos urbanístics contemporanis, presenta alguns elements referenciables (Bravo *et al.* 2014). L'estructura més rellevant que s'hi localitza és el mur de material imperial reaprofitat (UE 134/168), datat a partir del segle V, on es documenta l'empremta de dues pollegueres, que indicarien la presència d'accessos. Els carreus sobre els que s'assenten les pollegueres es troben aproximadament a 60 m.s.n.m (en un rang entre 59,99 – 60,08 m.s.n.m). Hi ha, per tant, una diferència lleu (15-45 cm) amb les restes de Plaça d'en Rovellat, 1-2 i de Ca la Garsa, que bé podria correspondre's amb un ús

coetani. Entenem que un lleuger desnivell és acceptable dintre d'un mateix projecte, sobretot si correspon a unitats arquitectòniques diferenciades.

El tercer punt d'anàlisi dels murs, les característiques constructives, es pot aplicar als tres conjunts principals amb certes limitacions, i encara de forma més precària en els altres. Les estructures de Ca la Garsa, visibles des de la via pública, són les més vàlides per a una observació en profunditat. A l'apartat pertinent ja s'han descrit com a paraments d'*opus africanum*, conformats per filades de carreus de pedra calcària, amb la presència recurrent de grans blocs col·locats majoritàriament de forma vertical. En alguns d'aquests murs es detecten reparacions i afegits posteriors. El mur de plaça d'en Rovellat, 1-2, conservat fins a una alçada de 5 m i amb notables modificacions posteriors, combina també les filades de carreus calcaris amb grans blocs verticals, encara que aquests es troben col·locats de forma més irregular. Es distingeixen dues obertures que funcionarien d'accessos als espais delimitats pel mur. Podrien, per tant, els murs de Ca la Garsa i Rovellat, 1-2, pertànyer a un mateix conjunt? Es tracta d'una tècnica similar, si més no amb el mateix material, executada amb major precisió en un cas que en l'altre.

Pel que fa al conjunt central de la plaça d'en Rovellat, l'anàlisi de murs s'ha basat únicament en l'observació de les fotografies, perquè no existeix cap alçat de les estructures, si més no, publicat. La baixa resolució de les fotografies ha limitat enormement les possibilitats. Es detecta en general un ús combinat de filades de petits carreus i altres blocs més grans, amb la presència de material d'època imperial reaprofitat (per exemple, un basament de columna emprat en la construcció d'un mur). En general, s'aprecia una major heterogeneïtat de materials en els murs més propers a la columnata, mentre que els murs que conformen els dipòsits (a l'extrem occidental), presenten un aspecte més uniforme, sense els grans blocs reutilitzats. Les manques en la documentació, sumades a l'estat de conservació dels murs, fa impossible una comparació concloent amb els altres conjunts. Sí que es pot assenyalar, no obstant això, una mateixa tendència a l'ús de materials reutilitzats combinats amb obra petita de nova factura.

5.2.7. La relació entre la columnata i els murs tardans de Ca la Garsa

L'última qüestió sobre els conjunts arqueològics que s'ha volgut analitzar aquí és la relació entre la columnata de Rovellat – Granada i les restes muraries de Ca la Garsa. La relació en planta no s'ha pogut recuperar a través de les diferents excavacions, que no han abordat mai un desplegament en extensió que cobris tota l'àrea de contacte entre els dos pols. Aquí només podem apuntar la qüestió, comentada a l'apartat anterior, de l'orientació del mur de fonamentació de la columnata, no paral·lela amb els altres murs, col·locats de forma ortogonal respecte la muralla. Aquesta lleugera desviació no fa incompatible, en cap cas, un funcionament coetani. Pel que fa a les cotes, hi ha una diferència de 1,12 m entre la banquetta de fonamentació d'un dels murs de Ca la Garsa (60,45 m.s.n.m.) i la cota inferior del basament de la columna de plaça d'en Rovellat (61,57 m.s.n.m.). La diferència ve condicionada pel desnivell general de la zona, de nord a sud, que s'ha descrit anteriorment (ap. 5.2.4). No es considera que aquesta diferència de nivell exclou un funcionament coetani d'ambdós conjunts, perquè la columnata i les estances pertanyerien a edificacions diferents.

5.3. Els materials ceràmics

Tal i com ja s'ha posat de manifest, la revisió dels materials ceràmics de l'entorn de Rovellat – plaça dels Àngels requeriria una investigació pròpia. Lluny d'intentar afrontar el repte, en aquest treball ens limitem a avaluar les dades disponibles per als diferents conjunts, presentant un estat de la qüestió de forma crítica. En aquesta tasca ha resultat fonamental la col·laboració de l'investigador predoctoral Francesc Rodríguez Martorell, qui ha proporcionat les observacions necessàries per a la redacció d'aquest apartat.

L'estudi de la ceràmica tardana en aquesta zona ha de començar, inevitablement, pel material de l'excavació a la plaça d'en Rovellat del 1971. Els treballs arqueològics recuperen importants quantitats de ceràmica que, en base al coneixement ceramològic del moment, porten a P.M. Berges a datar l'evolució del jaciment a partir de dos moments històrics: Una primera fase que s'iniciaria amb la construcció dels dipòsits i les estructures associades, i un segon període

que abasta des de l'època medieval fins a l'actualitat (Berges 1974, 166), sense poder precisar més.

Amb la renovació dels estudis ceramològics dels anys 70, gràcies principalment a l'obra de John W. Hayes *Late Roman Pottery* (1972), es desperta un nou interès per a aquest tipus de registre. El primer que s'interessa pel material exhumat el 1971 és S. J. Keay, a la seva tesi doctoral, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence* (1984, 15-17). La investigació, que es centra principalment en els recipients amfòrics, proporciona una datació àmplia de mitjans del segle VI (Keay 1984, 17). A conseqüència de l'estat pèssim en què es trobaven emmagatzemats els materials ceràmics, però, el treball confon els estrats i els sondeigs de la intervenció de plaça d'en Rovellat i de la veïna plaça del Fòrum, realitzats pel mateix Berges (Aquilué 1992, 157-158; Keay 1984, 665-667). Més tard, X. Aquilué (1992) realitza, dins del seu estudi sobre la vaixel·la fina de taula i la ceràmica comuna d'origen africà, una revisió en profunditat de tots els materials de la plaça d'en Rovellat dipositats a les dependències del MNAT (1992, 156-187). La restitució i la possible datació proporcionada per l'autor, que posteriorment torna a publicar de manera sintètica (1997), ha estat seguida per la investigació posterior (Macias 1999; Remolà 2000).

X. Aquilué inicia el seu estudi amb l'anàlisi dels materials, fent referència a les diferents etiquetes de registre conservades a les caixes i bosses emmagatzemades. Cal tenir present que l'autor restringeix les seves conclusions als materials que poden correspondre a referències estratigràfiques segures d'origen tardo-romà, com els estrats d'abandonament i/o amortització i els procedents dels nivells estratigràfics constructius associats al cobriment de la roca natural (Aquilué 1992, 159). Per contra, obvia els estrats que no conserven material destacable o que contenen materials d'èpoques medieval, moderna i contemporània. Finalment diferencia un total de 13 grups, anomenats correlativament de l'A a la M, en els quals documenta els diversos materials ceràmics que troba, posant més atenció els articles de vaixel·la de fina i ceràmica comuna d'origen nord africà (Aquilué 1992, 159-171).

Posteriorment, dels 13 conjunts ceràmics analitzats, divideix en tres horitzons l'evolució general del jaciment: un primer grup amb materials clarament

romans però sense una relació directa amb les informacions proporcionades per Berges en el seu article (1974) (Grup A segons la descripció d'Aquilué), un segon apartat on es descriuen els materials procedents de la fase d'amortització del sector VII o dipòsits centrals (Grups E i F) i, per últim, l'agrupació de materials que poden vincular-se amb la fase constructiva, identificats en els sectors I, II i V (Grups B, C, D, G, H, I, J, K, L i M) (Aquilué 1992, 172-173). Del primer grup, aquells materials sense adscripció directa amb els sectors proporcionats per Berges, Aquilué informa que mantenen una relació formal amb els relacionats amb la fase constructiva de les dependències domèstiques i les cisternes. D'aquest conjunt destaca la presència de formes africanes tipus Hayes 58B, Hayes 59.9, Hayes 61, Hayes 80, Hayes 91 A/B i ceràmiques comunes identificades com Ostia I, 261, Lamboglia 9 i 10A i Ostia IV, 1 (Aquilué 1992, 159-160). Pel que fa als grups E i F, els materials associats a la inutilització de les estructures hidràuliques del sector VII, s'identifiquen, principalment, les formes Hayes 76, 1-3, Hayes 87A i Hayes 104A. Per últim, el conjunt relacionat amb la construcció de les dependències tardo-antigues pertany a les formes de vaixel·la fina de taula Hayes 59.9, Hayes 61/variant Waagé làm. IX, 831u, Hayes 76, 1-3, Hayes 80A, Hayes 81 i Hayes 91 A/B. A més a més, també s'enumeren alguns fragments informes de fons amb motius decoratius de l'estil A(ii)-(iii), decoració espatulada o amb motius geomètrics (Aquilué 1992, 181).

Per la seva part, J. A. Remolà identifica, gràcies a l'estudi realitzat per S. J. Keay (1984 331, fig. 154.3), una vora de Keay 62M per als estrats constructius i un possible fons de Keay 62O per als nivells d'amortització (Remolà 2000, 83). J.M. Macias revisa els materials més significatius de cada fase sense documentar cap ceràmica comuna significativa que pugui concretar les cronologies constructives i d'amortització (Macias 1999, 259). **Per tant, fins al dia d'avui, la investigació ceramològica proposa una cronologia de primera meitat de segle V per als farciments constructius associats a l'edificació dels àmbits de caràcter residencial i/o industrial.** L'obliteració o amortització d'aquests espais es data *sensu lato* a partir de la segona meitat del segle V. És important remarcar que ja X. Aquilué (1992; 1997) reconeix la impossibilitat de datar l'estructura columnada a partir del registre ceràmic, tot i que és clara la seva pertinença a una fase posterior a les estructures del segle V.

Actualment, i si seguim la restitució efectuada per grups de X. Aquilué a la seva tesis, podem actualitzar alguna de les datacions proporcionades per l'estudi de la vaixella fina de taula, documentada principalment als estrats d'amortització de les cisternes del sector VII. La revisió dels materials *in situ* al magatzem del MNAT, juntament amb l'imprescindible obra de M. Bonifay (2004), permeten plantejar que l'amortització de les estructures hidràuliques exhumades per P. M. Berges s'enquadra ja al segle VI. Per un costat es documenta la variant 87A, ben representada en contextos de finals del segle V – inicis del segle VI (Bonifay 2004, 173; Cau *et al.* 2011, 5) i, per l'altre, la forma Hayes 104A, que nosaltres associem a una possible variant A2 per la marcada inflexió a la paret interna, i que contempla una datació laxa de segle VI, concretament mitjans de centúria (Bonifay 2004, 183). Considerem, per tant, que l'amortització de les diferents edificacions de caràcter residencial-industrial, concretament dels dipòsits, es produeix ja el segle VI, contemporàniament als processos de transformació que viuen altres zones de la Part Alta en aquests moments.

D'altra banda, tal i com proposa X. Aquilué en la seva recerca, hem de desestimar els nivells superiors que cobreixen l'estratigrafia tardo-romana, on s'observen materials de cronologia baix-medieval, moderna i contemporània, concretament ceràmiques vidriades verdes i melades, reflexos metàl·lics que imiten les ceràmiques dels centres de productors de Manises i les anomenades ceràmiques blanca i blava Catalana. La precarietat del registre estratigràfic impedeix aprofundir en la lectura de les fases posteriors al procés d'amortització del segle VI; de manera que, tal i com interpreta X. Aquilué en el seu treball, la columnata i la troballa de material decoratiu visigòtic “no poden relacionar-se, ni funcionalment ni cronològicament,” amb les estructures de caràcter privat de la plaça d'en Rovellat excavades per P.M. Berges (1997, 1178).

L'altra gran excavació de la zona, efectuada a l'àrea de Ca la Garsa entre el 2002/03 i el 2009, proporciona també un conjunt important de material ceràmic. En tractar-se d'una intervenció moderna, duta a terme d'acord amb els nous sistemes de documentació estratigràfica, al principi d'aquesta investigació es contemplava la possibilitat d'analitzar-ne els contextos ceràmics. No obstant això, l'estudi dels materials no s'ha pogut dur a terme, tal i com s'ha comentat a l'apartat de metodologia, per no trobar-se dipositats als Serveis centrals de la

Generalitat. Davant d'aquesta situació, únicament s'ha pogut revisar la informació recollida a les memòries arqueològiques (González 2009) i a les publicacions pertinents (Bea *et al.* 2015). Encara que la impossibilitat d'accedir al material i la complexitat del registre estratigràfic han fet impossible fer una lectura global del jaciment, sí que s'han pogut matisar algunes cronologies. Així, alguns paviments s'han pogut avançar, com les UE 3010 i 3011, amb una datació proposada de segles VI-VII, que es poden ubicar amb més precisió al segle VI. Per contra, altres paviments s'han pogut retardar, com les UE 4009 i 4010, amb una datació proposada de segles V-VI, que caldria portar a la segona meitat del segle VII. Especialment significativa és la presència d'una TSA D Hayes 105 a la rasa de fonamentació de l'estructura 1506 (un dels murs que delimita l'espai C), que en retardaria la cronologia fins al segle VI avançat, en comptes de la datació proposada de segle V (segons Bonifay 2004, 185).

Pel que fa a les excavacions més puntuals, en general no es documenta un gran volum de material ceràmic, probablement perquè es tracta d'intervencions d'urgència, motivades per raons molt concretes i limitades a un espai localitzat. En una lectura generalitzadora, els inventaris ceràmics registren materials dels segles IV-VI associats a les estructures muraries tardanes. Per la seva entitat, destaquem aquí el gran mur de *pseudo opus africanum* descobert a la plaça d'en Rovellat, 1-2. Els elements ceràmics apareguts en relació amb els espais delimitats pel mur són un fragment de T.S.A. D i fragments de cuina africana que es poden datar des de finals del segle IV al segle V. Com en el cas de la rasa a plaça dels Àngels (Bravo *et al.* 2014), on la presència de les formes Mayet 34B i TSA D Hayes 64 a la rasa de fonamentació del mur (UE 134/168) el daten al segle V, es tracta de datacions que marquen un límit *post quem*, que podria estendre's fàcilment a la centúria següent.

5.4. Decoració arquitectònica

Un dels elements arqueològics més significatius de l'entorn de plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels és la decoració arquitectònica. En efecte, en bona part de les intervencions han aparegut fragments decoratius, alguns dels quals eren d'època imperial i probablement es correspondrien amb el projecte

urbanístic del conjunt de representació a l'acròpolis de la ciutat (Sánchez Real 1989 i 1990; Berges 1971; García i Pociña 2004). Bona part dels elements ornamentals, però, són d'època tardoantiga i visigoda, per la qual cosa entren de ple en aquest treball.

Les peces més importants es van trobar a les obres del mercat (1958) i a les de la plaça d'en Rovellat (1971), mentre que a les intervencions posteriors han aparegut alguns elements decoratius de forma puntual. Bona part de les troballes s'han localitzat també en els fons de museus i col·leccions i han estat objecte d'estudi en treballs específics posteriors (Palol, 1953 i 1962; Macias *et al.* 1996; Domingo 2005 i 2010; Salom 2009). A continuació s'ofereix, per tant, una síntesi d'aquests estudis amb algunes actualitzacions, fruit de les darreres intervencions a la zona.

El primer element de decoració arquitectònica a tenir en compte per trobar-se encara *in situ*, és el material d'època romana imperial reutilitzat en la columnata. Les columnes visibles a l'actualitat presenten el fust estriat (tot i que en una de les columnes del c/Granada es troba totalment erosionat), mentre que tant la columna trobada als baixos de Rovellat 9, com la localitzada en les excavacions del mercat l'any 1958 tenen el fust llis. Pel que fa al capitell, només es conserva visible el de la plaça d'en Rovellat (fig. 22). Es tracta d'un capitell corinti que per J. Gimeno presenta similituds estilístiques amb els del fòrum municipal i es data a la segona meitat del segle I de la n.e. (1991, 954-955). J. Domingo, en canvi, apunta a una datació imprecisa en el segle I de la n.e (2005, 807) i suposa la seva procedència d'un punt d'extracció proper, a la Part Alta de la ciutat, a causa de les grans dimensions dels materials, que en dificultarien el trasllat, i de la tècnica poc curosa i el material local, que assenyalen una falta de selecció dels materials.

Hi ha encara un altre capitell, pertanyent a la col·lecció del Museu Diocesà, que C. Salom i J. A. Domingo ubiquen a la columnata de plaça d'en Rovellat – c/Granada a través d'una investigació arxivística (Salom 2009, 713) (fig. 23). Es tracta d'un exemplar de dimensions lleugerament inferiors a les de Rovellat, que estilísticament correspondria al Segon triumvirat. La gran similitud que guarda amb una de les sèries decoratives del teatre romà de Tàrraco planteja la possibilitat que part del material d'espoli per a la construcció de la columnata (i

possiblement de l'edifici al qual pertanyeria) procedís de l'edifici d'espectacles, la qual cosa tindria una rellevància notable en el coneixement sobre les dinàmiques de transformació d'espais a la Tarragona tardo antiga (Domingo 2005, 806 i ss.). En qualsevol cas, es pot afirmar que les columnes de l'eix Rovellat – Granada provenen de l'espoli d'un o més edificis públics d'època romana els quals desconeixem fins al moment. Cal destacar que aquesta columnata i la seva fonamentació no aprofita elements arquitectònics del recinte de culte d'època flàvia ni de la plaça de representació. Això es pot relacionar amb la cronologia tardana de la seva construcció o bé amb la no disponibilitat o capacitat d'aprofitar els vestigis arquitectònics d'aquests espais. Aquesta procedència incerta és amb tota probabilitat el que marca la monumentalitat del conjunt, que presenta unes dimensions molt destacades per a un edifici de cronologia tardana.

Fig. 22. Capitell de la columna d'Arc de Sant Bernat, 3 – plaça d'en Rovellat (font pròpia).

Fig. 23. Capitell procedent del c/ Talavera, 13 i identificat com a part del conjunt d'en Rovellat (Salom 2009, fig. 30).

Per últim, fer una petita menció als basaments de les columnes. En tots els casos on s'han pogut documentar, la de la plaça d'en Rovellat (fig. 12, pàg. 39), una de les columnes del c/Granada (fig. 12, pàg. 39) i la de l'antic mercat, els fusts reposen sobre bases quadrangulares de pedra calcària. En aquest sentit, cal assenyalar la diferència amb les bases de columna trobades a l'àmbit de Ca la

Garsa, pròpiament bases àtiques de tipologia clàssica (González 2009, vol II) (fig. 24).

Fig. 24. Base de columna trobada a Ca la Garsa (Bea *et al.* 2015, 134).

A l'àrea de Ca la Garsa les intervencions arqueològiques han recuperat una gran quantitat de fragments indeterminats de marbre, això com diversos tipus de *marmora* blanc i policrom treballats en forma de plaques (*verde antico*, pòrfid vermell, *pavonazzetto*, *giallio antico*, *porta santa*, entre d'altres), que provindrien amb tota seguretat de l'espòli. Aquests materials s'han documentat tant en els nivells constructius, com en els estrats d'ús i d'abandonament d'època tardo antiga. Pel seu evident caràcter decoratiu, podem suposar que els fragments apareguts en els nivells d'ús i d'abandonament s'haurien reutilitzat en el programa ornamental del complex arquitectònic del segle VI. Amb molta probabilitat l'origen dels materials cal buscar-lo a la contigua plaça de representació del *Concilium Provinciae*. S'ha apuntat també la possibilitat que part d'aquestes peces provinguin de l'àrea sacra (Bea *et al.* 2015, 151), tot i que no existeix un estudi en profunditat al respecte.

Pel que fa al material decoratiu pròpiament d'època tardo antiga, cal assenyalar la dificultat per a oferir-ne una datació concreta, a causa sobretot de les condicions de les troballes, molt fragmentàries i alterades. La cerca de paral·lels

per part dels especialistes, però, ha permès oferir un marc bàsic per a la seva adscripció cronològica i cultural.

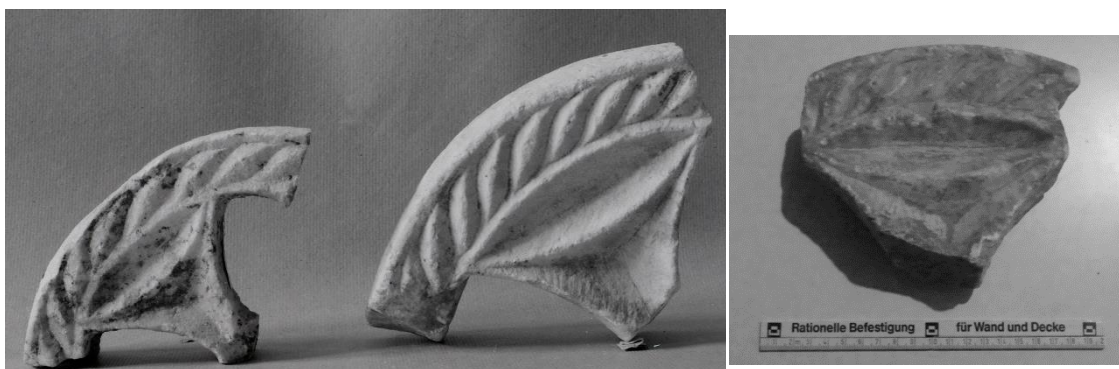

Fig. 25. Fragments de creus calades descobertes a l'entorn de pl. d'en Rovellat – pl. dels Àngels. A l'esq., excavació de plaça d'en Rovellat, 1971 (Fons MNAT); a la dreta, excavació a Ca la Garsa, 2009 (Beat et al. 2011, 295).

Un dels conjunts principals són els fragments de creus calades en marbre que van aparèixer tant a l'excavació de P.M. Berges, com a les obres del mercat i a Ca la Garsa (2009, vol II, Làmina III) (fig. 25). C. Salom en descriu una altra, apareguda en una intervenció l'any 2006 al carrer Talavera, que es manté inèdita. Les creus calades són una forma freqüent en l'arquitectura d'època visigoda, que s'emprava en la decoració de les façanes; així hi ha paral·lels a la basílica de l'Amfiteatre (TED'A 1990, 205-241 i 423-444), del segle VII, a la necròpolis paleocristiana (Palol 1953, 106, núm. 5), del segle VI, a l'entorn de la catedral (Macias *et al.* 1996, 113) i encara un fragment d'origen desconegut al MNAT. Fora de Tarragona, hi ha paral·lels de creus calades a Pla de Nadal (València), del segle VII, Santa Maria de Melque (Toledo), del segle VII o VIII, Santa Lucia del Trampal (Cáceres), del segle VII o posterior.

També de caire litúrgic, cal destacar la troballa d'un fragment d'estípit de petites dimensions a les excavacions de Ca la Garsa l'any 2009. Es tracta d'una peça de marbre que, segons els arqueòlegs autors de la intervenció, podria pertànyer a un altar i que va aparèixer en els nivells d'abandonament d'època tardana (González 2009, vol. I). La condició fragmentària de la peça, així com el seu context estratigràfic, molt heterogeni, dificulten un estudi amb més profunditat.

Els altres elements més destacats del conjunt són dues plaques de marbre amb riques decoracions, que s'han relacionat amb les restes del Rovellat a partir

d'una recerca museística per part de C. Salom (fig. 26). En efecte, una d'elles es va trobar a la paret mitjanera dels baixos del número 19 del carrer Portella durant uns treballs de reforma, l'altra es troba al segle XIX al port, on s'utilitzava la cara posterior com a pissarra. Es desconeix com arriba aquí i l'únic argument per dir que pertany a l'àrea és la similitud amb la primera (Salom 2009, 691). **Aquestes peces ja van cridar l'atenció de P. Palol (1953) que troba el paral·lelisme amb les plaques decoratives ubicades a la façana del baptisteri de Saint Jean de Poitiers, en base a la seva forma rectangular amb una prolongació triangular a la part superior a mode de frontó (fig. 27).** Aquesta similitud l'ha desenvolupat C. Salom (2009, 691), que canvia la interpretació tradicional de cancells per a **plaques decoratives que podrien haver decorat la façana** de l'hipotètic edifici religiós (fig. 28).

Fig. 26. Plaques decoratives associades a l'entorn de plaça d'en Rovellat (Salom 2009, 732).

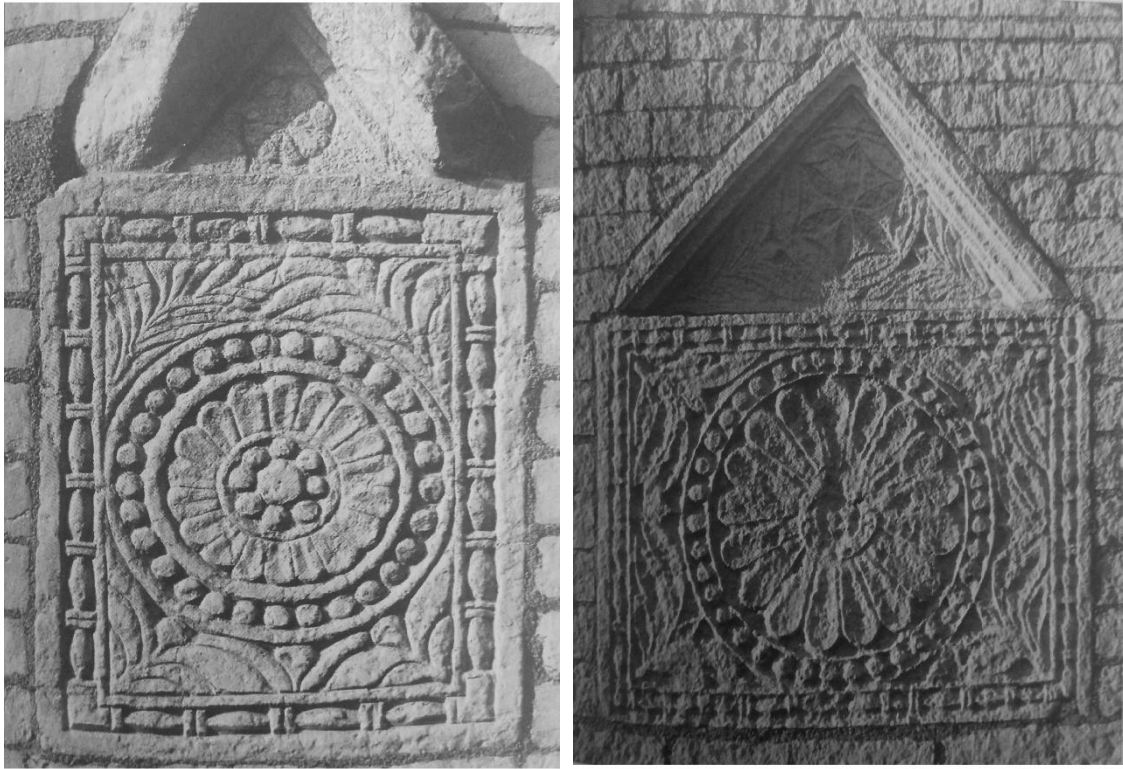

Fig. 27. Plaques decoratives de Saint Jean de Poitiers (Boissavit-Camus 2014, 365).

Fig. 28. Façana nord del baptisteri de Saint Jean de Poitiers (Boissavit-Camus 2014, 366).

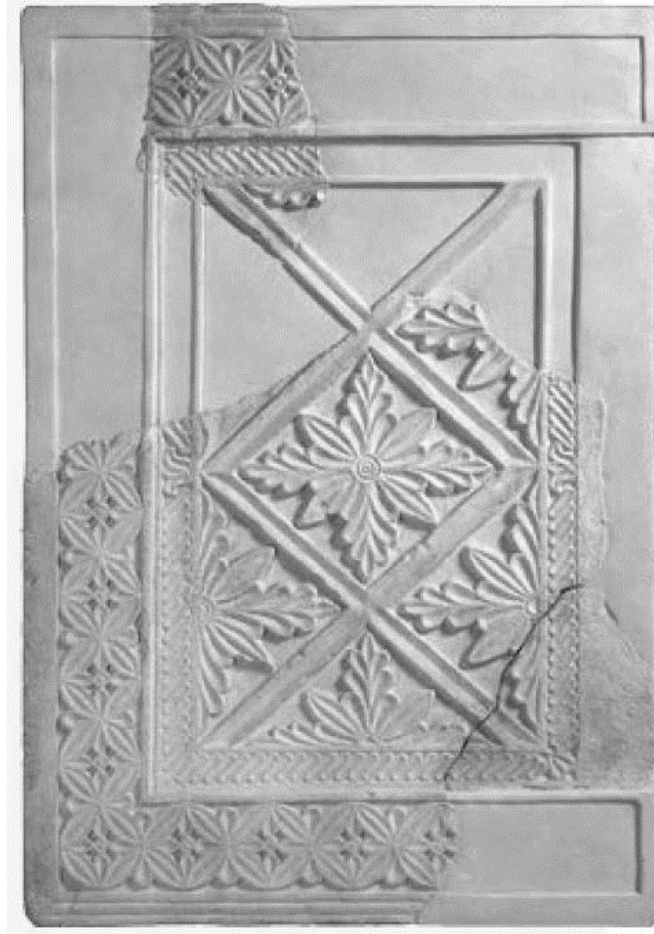

Fig. 29. Cancell d'època visigòtica pertanyent al conjunt episcopal de Barcelona (Beltrán de Heredia 2001).

Tot i tractar-se d'una lectura molt encertada, cal ser prudents al respecte i assenyalar alguns punts: d'una banda, la diferència en el material, que en el cas tarragoní és marbre i en el cas de Poitiers és pedra calcària local. D'altra banda, les diferències estilístiques, comprensibles si les plaques són obra de tallers locals que, en el cas de Tàrraco, ja tindrien una forta tradició anterior. Així doncs, per a les plaques decoratives associades a l'àrea de Rovellat es pot considerar una clara inspiració formal en el baptisteri merovingi de Saint Jean de Poitiers, que no té perquè correspondre necessàriament a una mateixa funcionalitat (com a decoració de façana).

En relació a aquestes plaques és important atendre a la cronologia, ja que pot esdevenir un indicatiu de datació per a la basílica. **Les plaques de Poitiers es vinculen amb la fase de monumentalització del baptisteri, al segle VII**, i es creu que s'haurien fet *ex profeso* per aquesta causa (Boissavit-Camus 2014). En un

marc cronològic similar s'ubiquen els cancells del conjunt episcopal de Barcelona, els quals, si bé no tenen el coronament triangular, presenten uns trets estilístics semblants a les plaques de Rovellat (fig. 29). La cronologia proposada per a aquests materials és la segona meitat del segle VI – principis del segle VII (Beltrán de Heredia 2001).

Molt significatiu és també el conjunt de rajoles aparegudes durant els treballs de construcció del mercat l'any 1959. Es tracta de dos tipus de peces, 18 exemplars amb forma de fus i decoració curvilínia en una de les cares, i un sol exemplar de rajola quadrada amb motiu central de rosseta hexafòlia (fig. 30). Ja documentades per Sánchez Real (1990, 94), C. Salom en fa una revisió en profunditat i les inclou en la seva reconstrucció de l'aparell decoratiu del complex religiós. En efecte, seguint de nou l'exemple de Saint Jean de Poitiers, les rajoles s'ubicarien a la façana de l'edifici, conjuntament amb les plaques de marbre anteriorment descrites (Salom, 2009, 703 i ss.). **De nou, els elements decoratius relacionen el context amb el món francès, una influència que s'estendria a Catalunya, tal i com J. Domingo assenyala per als capitells visigòtics (Domingo, 2005, 156).**

Fig. 30. Rajoles decoratives associades a l'entorn de plaça d'en Rovellat (Salom 2009, 738).

Altres peces de decoració arquitectònica aparegudes a l'àrea són fragments diversos de marbre i altres materials petris pertanyents a frisos i cimacis, alguns documentats *in situ* i d'altres descoberts a través d'investigació en el fons dels museus i col·leccions privades. L'estudi dels motius iconogràfics apunta cap al món visigòtic i got, en una datació imprecisa entre els segles VI i VIII (Palol

1962; Salom 2009), que bé podria correspondre's amb fases diferents, i que fins i tot podria estendre's més enllà del llinar musulmà, tenint en compte la manca de referents.

Encara P. de Palol (1953, 105) identifica una altra peça de característiques semblants a les grans plaques, que provindria d'una casa al carrer de Sant Pere Estubes. Es tracta d'una placa calada amb una creu patada en posició central, que Palol interpreta com a gelosia. Desgraciadament el rastre de la placa s'ha perdut i no ha estat possible tornar-la a localitzar.

6. Conclusions

6.1. Anàlisi arquitectònica i urbanística

Arran del desenvolupament en profunditat dels apartats anteriors podem establir algunes afirmacions i també proposar certes hipòtesis interpretatives.

En primer lloc, cal reconèixer que en aquesta àrea hi ha importants estructures d'època tardo antiga que conformarien un o més complexos arquitectònics, amb diferents fases. En segon lloc, cal tenir en compte que associats a aquests espais han aparegut elements de decoració arquitectònica de rellevància. Els més importants tenen un caràcter marcadament eclesiàstic (veure ap. 5.4). Així, la lectura combinada dels diversos paràmetres ens porta a defensar l'existència, a l'antiguitat tardana, d'un gran edifici de caràcter religiós a l'entorn de la plaça d'en Rovellat - plaça dels Àngels. Es tracta, aleshores, de discriminar les diferents evidències, tot buscant l'articulació diacrònica i funcional de les diferents construccions en aquesta narració.

L'element arquitectònic en què s'ha centrat bona part de l'anàlisi és l'alineació de columnes de la plaça d'en Rovellat – carrer d'en Granada, tant per la seva monumentalitat, com pel seu potencial interpretatiu. L'elaboració de nova documentació gràfica ha permès copsar la naturalesa de l'estructura, tot establint un ritme entre columna i columna, així com una relació de cotes que **ens permet considerar amb rotunditat que es tracta d'una columnata, com a element arquitectònic únic i coherent.**

Tal i com ja s'ha descrit, aquesta columnata sembla recolzar sobre un mur que P. M. Berges anomena mur A. Paral·lels propers de fonamentació sobre mur corregut per a les columnates internes es troben, per exemple, a la catedral d'Ègara (García *et al.* 2009, 111) o al suburbi occidental de Tàrraco (López 2006, 118), i són una pràctica habitual en l'arquitectura paleocristiana. A banda i banda d'aquest mur de fonamentació, hi ha altres murs que semblen seguir una disposició més o menys paral·lela a aquest. Especialment important és la relació amb el mur meridional més proper, que s'observa a les fotografies de l'excavació de 1971 i del qual se'n poden veure actualment els carreus superiors, que s'endinsen en la façana de la finca número 13 de la plaça d'en Rovellat (fig. 31, fig. 20 i 21, pàg. 47). **La distància útil entre la columna d'en Rovellat i el mur lateral és de 3,53m, que en clau tardana es correspondria amb una mesura de 12 peus, la unitat romana que equival a 29,6 cm (làm. 3). Es tracta d'una mesura significativa, que seria l'amplada més que idònia per a la nau lateral d'una basílica tardana.** En aquest sentit, també el ritme de la columnata encaixaria amb aquesta funcionalitat: uns 3 m (10 peus) aproximadament d'intercolumni. La presència d'un paviment d'*opus signinum* associat amb la base de la columna de Rovellat (fig. 14, pàg. 41) reforça la possibilitat que l'espai entre la columna i el mur contigu fos la nau lateral d'una església. De la mateixa manera, hi ha dos arguments més que suggereixen que aquest parament podria funcionar com a tancament meridional de la hipotètica basílica. D'una banda, la presència d'un llindar en el mur, d'altra banda, la lleugera inflexió de la façana entre els números 11 i 13 de plaça d'en Rovellat, que podria assenyalar la continuïtat del mur fins a aquest punt.

Fig.31. Carreus del mur B, visibles des de la via pública (font pròpia).

Aquests indicis s'han contrastat amb altres edificis religiosos d'època tardo antiga que tenen un grau de conservació més alt, per comprovar la viabilitat de la hipòtesi. Així, si prenem altres esglésies coetànies en planta veiem que en alguns casos presenten unes mesures similars al conjunt de Rovellat. A Tarragona, la basílica de Santa Tecla, del segle V, presenta gran similitud en les dimensions, amb una nau lateral de 3,5m (12 peus) i una distància entre columnes eix a eix de 3m aproximadament (10 peus). L'altra basílica de la necròpolis suburbial, Sant Fructuós, consta d'uniques dimensions semblants, amb unes naus laterals de 4,5m i un intercolumni de 3m. L'últim gran exemple edificat de l'arquitectura religiosa tardana a Tarragona, la basílica de l'Amfiteatre, del segle VI o inicis del VII, té unes dimensions una mica més reduïdes, de 2,15m d'amplada les naus laterals, i 2,20m d'intercolumni.

La cerca de paral·lels a Hispània resulta complicada, en part per la manca d'exemples conservats en alçada i en part per l'escassetat de casos comparables, tant per les dimensions com pel context urbanístic i històric. Per exemple, molts dels edificis religiosos visigòtics que es conserven tenen plantes arquitectòniques centralitzades, com Santa Maria de Melque (Toledo), San Pedro de la Mata (Toledo) o l'església del conjunt episcopal de *Barcino*, per la qual cosa difícilment es poden comparar amb les estructures de Rovellat³. Trobem altres casos equiparables, com l'església de Santa Maria del conjunt episcopal d'Ègara, que a la seva fase de segona meitat del segle V – inicis del segle VI compta amb una nau central de 8,5m d'amplada, unes naus laterals de 4m, i un intercolumni de 2,70m. També resulta interessant l'exemple de la basílica del Tolmo de Minateda, ben conegut en planta, amb dues naus laterals irregulars d'entre 3,85 i 3,10m d'amplada, una nau central de 5m i una distància entre 2,3-2,5m d'intercolumni. Propera a aquestes mesures es troba la basílica de santa Eulàlia de Mèrida, a la seva fase del segle VI, amb naus laterals de 3m d'amplada i central de 7m.

A través dels paral·lels, es pot proposar una restitució hipotètica de l'espai en època tardana (làms 6 i 7). En primer lloc, a nivell de la disposició en planta, cal

---

³ Al respecte de les esglésies de planta centralitzada en època visigòtica, consultar: Utrero, M. A., 2009, "Las iglesias cruciformes del siglo VII en la península ibérica. Novedades y problemas cronológicos y morfológicos de un tipo arquitectónico", a: Caballero, L., Mateos, P., Utrero, Mª A. (eds.), *El siglo VII frente al siglo VII. Arquitectura (Visigodos y Omeyas, 4, Mérida 2006)*, Madrid, 133-154.

pensar en les dimensions hipotètiques de l'edifici. La llargada vindrà determinada per la columnata, que entenem que aquí es conserva només parcialment. S'ha detectat l'existència de quatre columnes, a més de dues altres presumibles pel ritme de la columnata. Una d'elles ve determinada per la presència de l'arc de plaça d'en Rovellat, l'altra, es trobaria darrera la pilastra d'obra moderna als baixos de Rovellat, 9, fent-ne impossible la seva visualització. Més enllà d'aquests límits, que ens venen marcats per les columnes visibles als extrems (a pl. Rovellat i c/ Granada), cal considerar la possibilitat que l'alineació s'estengués més.

Per la banda est, la proximitat amb la muralla dificulta la continuïtat de la columnata. Cal tenir en compte que a la façana oriental s'ubicaria l'absis de la hipotètica basílica, per ser aquesta l'orientació majoritària dels edificis cristians de l'època (com ho continuarà essent en èpoques posteriors). Per aquest motiu només suposem l'existència d'una arcada més en direcció est, que recolzaria ja en un últim suport – potser un pilar – que donaria pas a l'absis i sostindria l'arc triomfal.

Pel costat oest, en canvi, la continuació de la columnata és possible, fins i tot, presumible. En efecte, dos indicis apunten en aquesta direcció. D'una banda, la troballa d'una columna de dimensions similars durant les obres del mercat (actual edifici de l'ICAC), que aviat es posa en relació amb la resta. D'altra banda, i de forma més concloent, la presència d'un llindar al mur lateral identifica un dels accessos a l'edifici i, per tant, implica l'extensió de la planta fins a aquest punt. Sembla presumible, a més, que la seva ubicació coincidiria aproximadament amb una de les arcades de la columnata, per tal de facilitar la circulació. Així doncs, es proposa aquí l'existència de (com a mínim) nou columnes, més un suport addicional i reforçat a la capçalera, que tindrien una correlació en la columnata paral·lela al nord, la qual separaria la nau central de l'altra nau lateral.

Per a calcular l'amplada de l'edifici, la consulta dels paral·lels ha deixat al descobert una relativa disparitat (taula 1). Així, la proporció entre l'amplada de les naus laterals (aquí coneguda) i l'amplada de la nau central oscil·la entre 1,5-2 i fins i tot més en edificis de grans dimensions com la basílica de Sant Fructuós. En aquest cas, i sempre sent conscients que es tracta d'una proposta hipotètica,

s'ha decidit prendre la raó 1-2-1 per a les amplades de les naus, tenint en compte la presumpta monumentalitat del conjunt que suggereix la columnata.

	Número (i alçada) de columnes	Alçada columnes	Distància intercolumni (o distància eix a eix)	Amplada naus: lateral / central / (relació)	Dimensions de l'absis (relació)	Accessos
Basilica de l'amfiteatre	6 x 2 (3,53m)	353 cm (12 pies)	2,20m	2,15m / 5,32m (1,5)	6,82m x 4,74m (1,43)	1 al N
Sant Fructuós	9 x 2 (-)	-	3m	4,5m/ 9,5m (2,11)	8,20m x 4,40m (1,86)	1 al N
Santa Tecla	5 x 2 (-)	-	3m	3,5m/7m (2)	3,8m x 2,50m (1,52)	1 a l'Q
Santa Maria de Terrassa	Màx 10 x 2 (-)	-	2,70m	8,5m/4m (2,12)	Tripartit. Central: 8,6m x 6m (1,43)	Al N i al S
Tolmo de Minateda (Toledo)	9 x 2 (-)		2,30- 2,50m	Irregulars: 3,85- 3,10m i 3,75- 3,50m / 5m / (relació mitj. 1,42)	3,85 x 4,2m (0,91)	2 al S, 1 al N
Santa Maria de Melque (Toledo)	4 (planta centralitzada) (4,75m)	4,75m	-	Nau única 5m	5,2m x 3,4m (1,52)	1 a l'Q
Santa Maria de los Arcos (Tricio, La Rioja)	2 x 6 (~4m)		2,15m	2,15m/5,30m (2,46)	5,35m x 4,70m (1,13)	1 al E (posterior?)
Son Bou (Menorca)	2 x 6 (-)		1,70- 1,85m	2,70m/3,90m	5,15 x 4m (1,44)	3 a l'Q
Santa Eulalia de Mérida	"4" + mur del transsepte		7,5m	3m/7m (2,33)	Tripartit. Central: 8,6m x 6m (1,43)	2 al S

Taula 1. Dimensions d'algunes de les principals basíliques d'Hispania.

L'absis de la basílica, ubicat al costat oriental per seguir la tradició cristiana majoritària, queda condicionat per l'espai entre l'última columna de l'alineació (c/ d'en Granada) i la muralla. Així, se li han atorgat unes dimensions de 4,5m x 3,3m ($r=1,36$), que es trobarien dintre dels paràmetres dels paral·lels. Aquests paral·lels ens ofereixen alhora diferents possibilitats per a la forma de l'absis. En les basíliques d'època tardana a l'àmbit hispànic s'utilitza tant la solució semicircular com la quadrangular. Aquí s'ha optat per la solució d'un semicercle

seguint l'exemple de la basílica de l'Amfiteatre de Tarragona i del Tolmo de Minateda. Pel que fa als accessos, només es documenta el ja esmentat llindar en el mur paral·lel a la columnata, que es trobaria, per tant, en el costat meridional de l'església.

En una proposta restitutiva de l'edifici, a més del seu desplegament en planta, cal tenir en compte també la seva projecció en alçada. En el cas del complex de plaça d'en Rovellat, l'alçada total de l'edifici és irrecuperable, a causa de la desarticulació i desaparició de la major part de les estructures. No obstant això, l'alçada de les columnes ens permet fer una extrapolació, seguint certes regles de proporcions, que a grans trets poden aplicar-se per a aquesta tipologia arquitectònica. Així, s'observa com la proporció entre l'alçada de la columnata (5,70m fins al límit superior del capitell) i l'amplada de la nau lateral (3,53m) és d'1,615, una raó molt propera a la proporció àuria (φ) que s'observa en altres construccions basilicals de l'època (López i Puche 2013, 156).

La problemàtica, de nou, és la manca de paral·lels conservats per a aquesta cronologia que, si afecta ja a les plantes, encara més a la preservació dels edificis en altura. Els pocs paral·lels per als quals es conserva l'alçada aproximada original, així com aquells casos en que s'ha proposat una restitució, presenten un cert marge de variabilitat, sovint oscil·lant també entre l'1,5 i 2 de relació entre l'altura de les columnes i l'alçada total de l'edifici. Tenint en compte que l'alçada de l'arcada (l'única conservada a Rovellat) ja és de 8,20m, com a mínim caldria preveure una alçada màxima de 10-12m que, a la nau central podria encara arribar a cotes més altes. De ser així, cal remarcar les extraordinàries dimensions de l'edifici, que esdevindria una de les basíliques hispàniques més grans d'època visigòtica (fig. 32 i 33).

La inserció d'aquest hipotètic edifici a l'entramat urbà que l'envolta ens permet aprofundir en la seva interpretació. Així doncs, traslladem les restes documentades i la planta recreada sobre el parcel·lari actual⁴ per tal d'observar possibles rastres de la interacció amb el context. La condició de la columnata com a eix vertebrador de l'urbanisme és innegable. Pel que fa a la paret mitjanera entre les finques plaça d'en Rovellat, 9 i 11, que conté incorporada

---

⁴ Com a base planimètrica per a l'entorn, s'ha utilitzat tant el parcel·lari general com la planimetria de la Part Alta de Tarragona Cantallops/Romaní (1990).

l'alineació de columnes, és clar que segueix aquesta mateixa orientació. De fet, l'escaneig amb làser 3D dels baixos de plaça d'en Rovellat, 9, ha permès corregir el traçat del mur en el parcel·lari general, que presentava certa desviació respecte la realitat. La influència de la columnata es manté més enllà del carrer d'en Granada, a la mitjanera entre c/Granada, 1 i Plaça d'en Rovellat, 7. Efectivament, la paret mitjanera entre ambdues finques manté aquesta mateixa orientació, essent l'única de tota l'illa de cases adossades a la muralla que no segueix l'alineació perpendicular amb el pany fortificat.

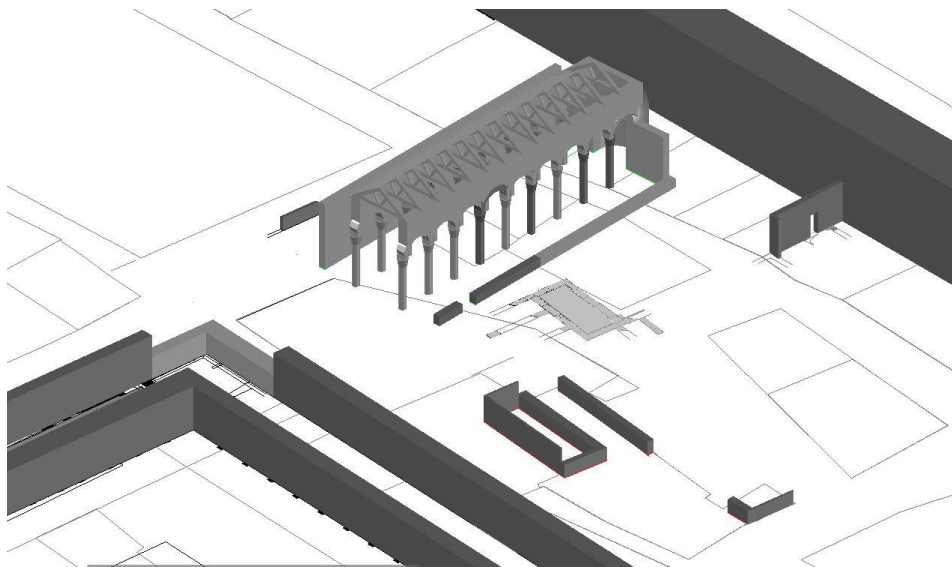

Fig. 32. Hipotètica reconstrucció en 3D de la basílica de Sant Pere i el seu entorn.

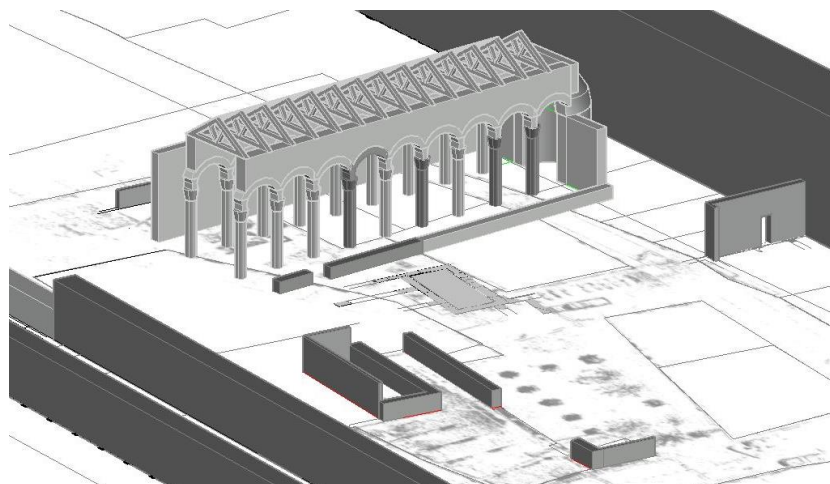

Fig. 33. Hipotètica reconstrucció en 3D de la basílica de Sant Pere i el seu entorn.

En funció de la nostra reconstrucció, paral·lela a l'alineació de columnes, es desplega la paret que tancaria la basílica pel sud i que es correspon amb el mur B excavat per P.M. Berges. En perllongar aquest mur comprovem que el seu traçat a l'alçada del c/ Granada coincideix amb un mur mestre entre les finques núm. 11 i 13 de la plaça Rovellat i amb la inflexió en la línia de façana entre les dues finques, la primera de les quals data ja de mitjans del segle XVIII.

El costat septentrional de la basílica, en canvi, s'ha perdut en l'urbanisme modern. Així, no es repeteix una alineació similar (obliqua respecte la muralla) en tot el sector. Per contra, l'orientació dels murs mitjaners de les finques properes segueix sempre l'ortogonalitat que marca la muralla. En el carrer Granada sí que s'observa, no obstant això, un canvi en la disposició general de les cases a l'alçada de l'hipotètic edifici religiós. En el contacte entre les finques 1 i 3, hi ha una inflexió a partir de la qual les cases més al nord presenten més amplada (uns 25m de mitjana) que les que es troben al sud d'aquesta inflexió, que tenen una amplada mitjana de 15m. Si bé el punt de canvi no coincideix exactament amb el traçat hipotètic de l'edifici, el fet de trobar-se aproximadament a la mateixa alçada és suggeridor. Cal tenir en compte una notícia històrica transcendent per aquesta qüestió i que recull Salvat i Bové (1981, 307), segons la qual les finques del carrer Granada núm. 1-11, de la banda de la muralla, haurien servit per allotjar al rei Carles IV, quan va romandre a la ciutat per la inauguració del port. Prèviament a l'arribada del rei, els edificis es van adequar amb l'enderroc de murs mitjaners i l'obertura de nous accessos; la qual cosa hauria transformat (desconeixem fins a quin punt) l'estructura interna d'aquesta "illa" de cases.

Davant d'aquesta situació, s'ha recorregut a la cartografia antiga, tot buscant possibles traces de la basílica en la ciutat pre-contemporània per entendre l'evolució urbanística del sector. El problema general que ha calgut afrontar és la gran escala dels plànols existents, que ofereix molt poc detall per a una àrea tan concreta. Es presenten aquí tres exemples, un plànol de l'Arxiu General de Simancas de 1716 (fig. 34), un plànol fet per A. Laborde l'any 1806 (fig. 35) i el més modern, un plànol municipal de 1900 (fig. 36).

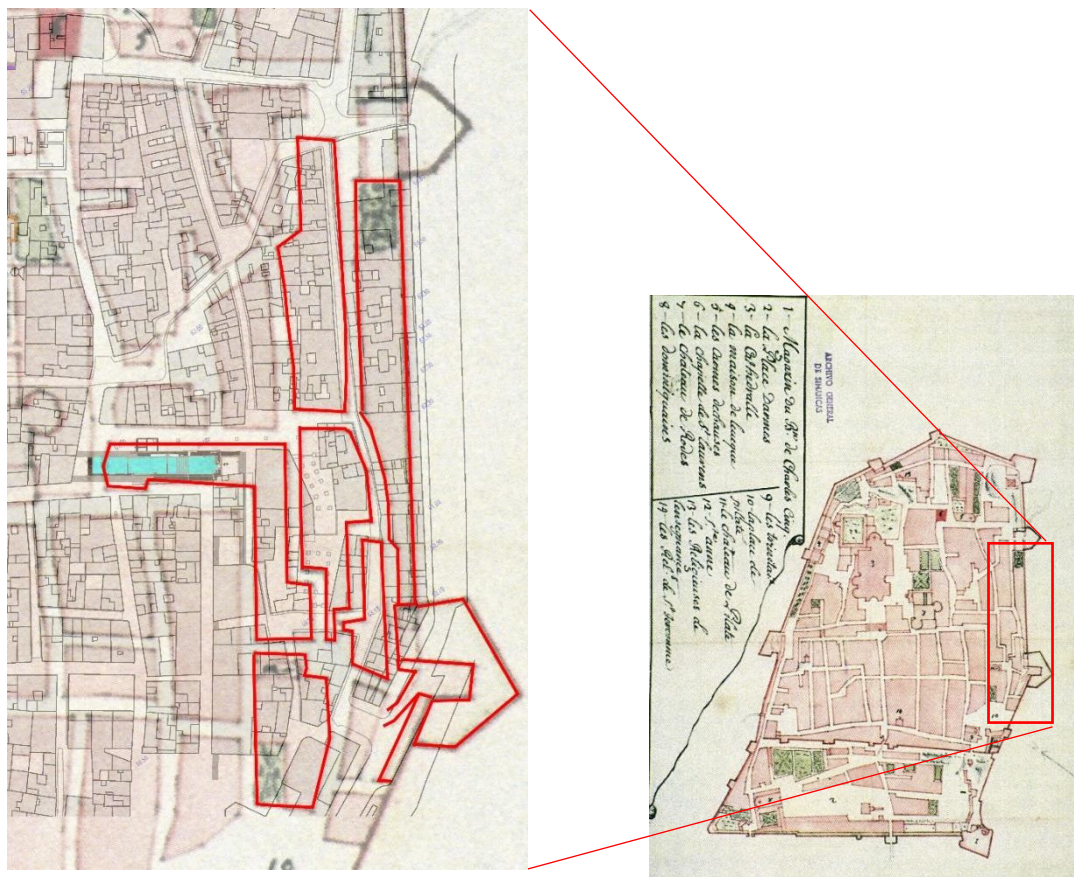

Fig. 34. Plànol de l'Arxiu General de Simancas (1716), amb el detall de la zona d'estudi (Fons de cartografia antiga de l'ICC).

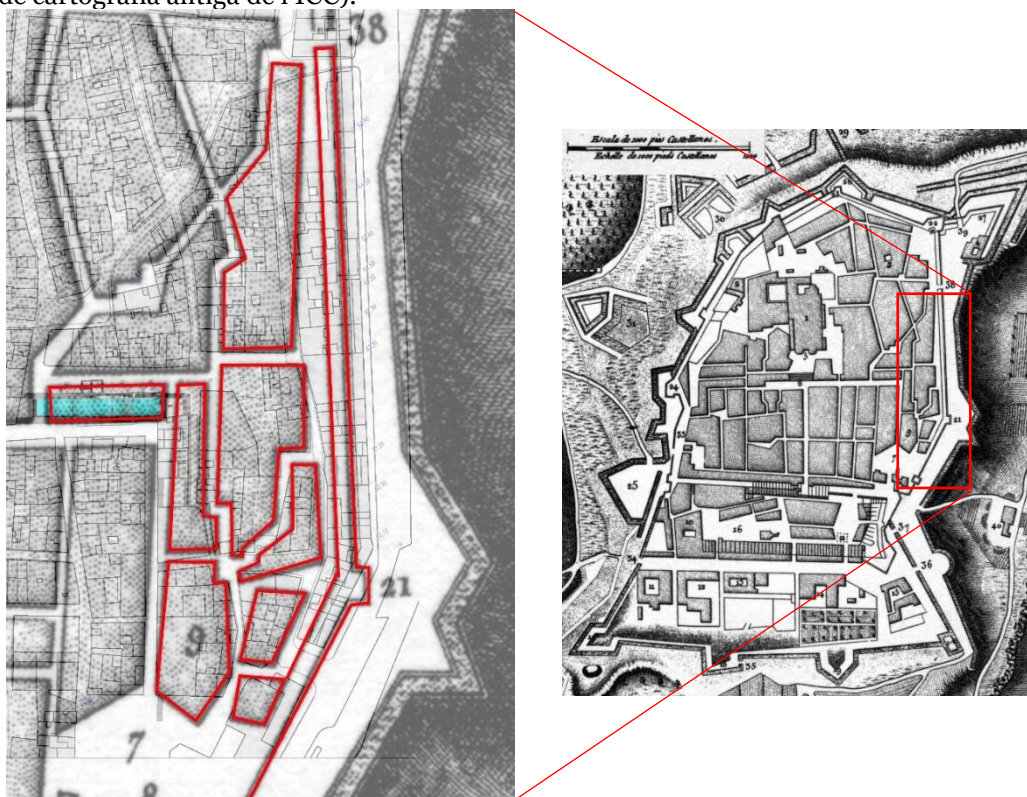

Fig. 35. Plànol d'A. Laborde (1806), amb el detall de la zona d'estudi (Fons de cartografia antiga de l'ICC).

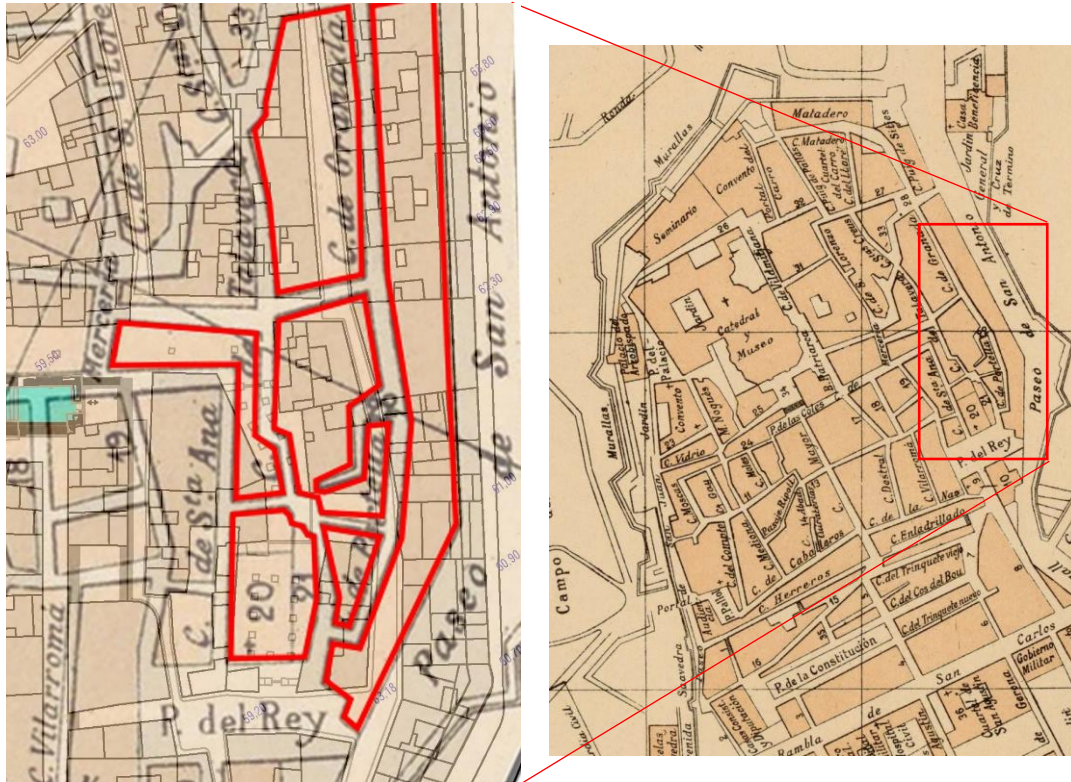

Fig. 36. Plànol provincial de Tarragona (1900), amb el detall de la zona d'estudi (Fons de cartografia antiga de l'ICC).

En els dos primers casos es mostra una simplificació de les formes urbanes, especialment en el plànol de A. Laborde, on ni tan sols es representen les construccions adossades a la muralla dels actuals carrers d'en Granada i Portella (vies que, amb lleugeres modificacions respecte avui en dia, ja existien a l'època). En el plànol de l'arxiu de Simancas sí que apareix aquest bloc d'edificis i el carrer corresponent, fins i tot queda representada la inflexió que separa les finques més amples al nord i les més estretes al sud. El plànol es va crear en un moment en què la plaça d'en Rovellat encara no estava oberta, ni la plaça dels Àngels ampliada. Per aquest motiu, la zona apareix ocupada per grans blocs simplificats i l'illa de cases on està inserida la columnata té un desplegament al sud que actualment ha desaparegut. Sí que es pot observar, però, l'extrem nord de la finca plaça Rovellat, 9, que es conserva igual a l'actualitat. Aquesta mateixa forma s'observa també en el plànol de A. Laborde, on es fa patent la seva orientació perpendicular a la muralla i a l'antiga plaça del *Concilium Provinciae*. En el plànol de 1900, més precís en quant a les formes, es pot observar com encara no s'ha obert l'espai de la plaça d'en Rovellat i plaça dels Àngels. No

obstant això, aquí hi ha una diferència en la definició de la finca núm. 9 de la plaça d'en Rovellat. El mur nord pren aquí una orientació lleugerament obliqua respecte la muralla, és a dir, que no segueix l'ortogonalitat de la resta de la zona, marcada pel llenç murari i l'empremta fossilitzada de l'antic fòrum romà. Aquest canvi bé podria correspondre's amb l'orientació de la columnata. Cal però prendre aquest indicatiu amb molta cautela. En efecte, és sorprenent que un plànol elaborat el 1900 pugui reflectir un canvi en l'orientació del límit septentrional de Rovellat, 9, que no es pot apreciar ni en representacions més antigues ni avui en dia. Cabria pensar que els dos primers plànols, per la manca de detall, podrien passar per alt aquesta lleugera desviació i que hauria estat detectada en el tercer plànol, fet en època posterior i amb més precisió. No podem però acceptar aquesta teoria perquè a l'actualitat no s'observa a la façana d'aquest edifici cap variació respecte l'ortogonalitat general, i en tractar-se d'una finca molt antiga, necessàriament anterior a 1900, cal descartar la possibilitat de transformacions posteriors.

Així doncs, entenem que tot rastre de la part nord de la hipotètica basílica s'ha dissolt a través dels segles de transformacions urbanístiques. En aquest punt, és significatiu tenir en compte la presència de l'ordre benedictina a la zona. Tal i com ja s'ha esmentat, les fonts històriques constaten la donació de propietats en aquesta zona al Monestir de Poblet (veure apartat 4.4). La presència dels monjos de Poblet al núm. 1 del c/Granada, en una de les edificacions adossades a la muralla, se suma a la propietat del Monestir de Santes Creus en el mateix carrer (Salvat i Bové 1981, 305-313), documentada a partir d'època moderna. Es tracta, per tant, d'un espai vinculat des d'antic amb l'Església, que podria sobreposar-se a una ocupació cristiana prèvia en època tardana, possiblement vinculada a la memòria de l'església de Sant Pere de les fonts. En aquest sentit, en ser reocupat l'espai per l'Església catòlica a partir del segle XII, la basílica ja estaria en gran part destruïda, i és per aquest motiu que possiblement s'haurien guiat en la construcció de les noves cases pels eixos de l'antiga plaça del fòrum i la muralla, que havien perdurat més que l'església com a marcadors del paisatge urbà. Cal no oblidar, en aquest sentit, la nomenclatura urbana. La ubicació en aquest punt del carrer Arc de San Bernat, que fa referència precisament a

aquestes ordes religioses, parla d'un arc a l'entorn de Rovellat. Podria correspondre's amb un testimoni de l'antiga basílica?

La lectura en clau diacrònica de l'urbanisme a l'entorn de plaça d'en Rovellat i el carrer d'en Granada demostra que la columnata, visible en part a l'actualitat, s'ha fossilitzat com a element vertebrador de l'urbanisme, de tal manera que determina l'alineació del mur mitjaner de les finques 9 - 11 de plaça d'en Rovellat i de les finques, núm. 1 del carrer d'en Granada i núm. 7 de plaça d'en Rovellat. Es tracta de l'única orientació diferenciada respecte les altres de l'entorn i obliqua respecte la muralla i la plaça del *Concilium Provinciae*, principals eixos vertebradors de l'urbanisme de la zona. Per tant, només la columnata meridional i el mur lateral de la hipotètica basílica s'haurien fossilitzat.

En la projecció d'aquesta basílica sobre l'urbanisme actual, cal tenir en compte les possibles variacions i particularitats en la planta. La consulta de paral·lels evidencia la presència freqüent d'habitacles i espais variats adossats a algunes basíliques tardanes. Així, existeixen habitacions annexes per exemple a la basílica del Miracle de l'Amfiteatre de Tarragona o al Tolmo de Minateda; cosa que es podria relacionar amb algun dels altres murs documentat l'any 1971 de forma difosa. Un altre aspecte a considerar és la possibilitat que l'església comptés amb un transsepte, com Sant Fructuós de Tarragona o, ja d'època més tardana, Santa Lucía del Trampal (Extremadura).

6.2. La qüestió cronològica

Una de les qüestions més urgents a resoldre és la datació del conjunt arqueològic (potser seria més encertat parlar ja d'espais o edificis) a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels. La concurrència de restes de naturalesa molt diversa en aquest sector posen de manifest el solapament de diferents fases; per la qual cosa és indispensable destriar-ne la cronologia i establir una seqüència diacrònica de les evidències. En aquest cas d'estudi, es compta principalment amb tres fonts a través de les quals intentar identificar la datació dels contextos: les pròpies estructures arquitectòniques, els materials

ceràmics i els elements de decoració arquitectònica, tots ells atenent a les seves respectives correspondències estratigràfiques.

La datació absoluta de les estructures amb criteris arquitectònics o espacials resulta molt complicada. En el cas de la columnata, per exemple, com que està formada a partir de material reutilitzat, no ens proporciona *per se* informació del moment del seu remuntatge, més enllà d'assenyalar un context històric que en permet l'*spolia* (com es comentarà més endavant). Pel que fa les construccions tardanes, tampoc s'identifiquen arguments molt fermes per a una datació. Els dipòsits identificat per P.M. Berges a plaça Rovellat presenten una tipologia estàndard, amb planta rectangular, un paviment de *signinum* i els reforços en mitja canya de les juntes. La resta de murs de la plaça, construïts a partir de filades de petits carreus i material reutilitzat, únicament permeten apuntar, a falta d'un estudi amb més profunditat, a un moment d'espoli generalitzat del material imperial.

Els murs localitzats a Ca la Garsa i a plaça d'en Rovellat, 1-2, són potser els que ofereixen més informació, sobretot per conservar més alçada i per haver estat rigorosament documentats. Es tracta de paraments en *opus africanum* o *pseudo opus africanum*, que demostren una factura de certa qualitat. Malgrat no es pot considerar un argument de datació precisa, aquesta tècnica s'empra de forma habitual en les construccions públiques dels segles V-VII. Apareix sobretot en alguns edificis notables del segle VI com el conjunt episcopal de Barcelona o el conjunt religiós de l'Almoïna de València (Beltrán de Heredia 2009, 149-150; Beltrán de Heredia i Macias 2016, 25-27). Un altre paràmetre que es pot prendre en consideració és el mòdul utilitzat en les construccions. En el cas de Ca la Garsa, els investigadors encarregats de la investigació han posat en relació l'amplada dels murs amb el conjunt episcopal de Barcelona i les dimensions dels espais amb les aules de l'hipotètic conjunt episcopal de Tarragona al Col·legi d'Arquitectes; ambdós conjunts datats al segle VI (Bea *et al.* 2015, 127).

En la majoria dels casos, però, el recurs més efectiu per a la datació de les estructures d'èpoques històriques és la ceràmica. Aquí el procés es veu limitat per les deficients condicions de registre en moltes de les intervencions, especialment pel que fa a la pertinença estratigràfica. En el material ceràmic exhumat a la plaça d'en Rovellat, a partir de la revisió de X. Aquilué (1992 i

1997), es detecten dues fases clares en l'ocupació tardana de la zona. En primer lloc, la construcció dels dipòsits a la primera meitat del segle V i, en segon lloc, una fase d'amortització dels mateixos ja al segle VI, confirmada per la presència d'un exemplar de Hayes 104A, que si efectivament es correspongués amb la variant A2, enredreria l'abandonament de les estructures fins a la segona meitat avançada del segle VI. Pel que fa a la columnata, la ceràmica només permet confirmar la seva independència respecte les estructures anteriors. En efecte, les apreciacions publicades sobre l'estratigrafia associada a la construcció de la mateixa són molt vagues i insuficients per precisar-ne la cronologia.

Pel que fa als altres conjunts, les datacions proposades són una mica més precises. El mur d'*opus africanum* de plaça Rovellat, 1-2, s'ubica per part de Ll. Piñol (1997) entre finals del segle IV i el segle V, per haver-se trobat un exemplar de T.S.A. D d'aquest moment. Cal entendre, per tant, que es tracta d'una datació *post quem*, que podria estendre's fins a la centúria següent donat que el context ceràmic no és abundant. També a prop es troba el mur aparegut al sondeig d'Arc de sant Bernat (Pociña *et al.* 1999). Les limitacions de l'excavació, així com l'afectació d'estructures tardo medievals o modernes, impedeixen definir la cronologia del mur (UE 2011) però sí es documenta la seva associació amb nivells d'ús i amortització dels segles V i VI, sense poder especificar més.

L'excavació en extensió de Ca la Garsa l'any 2009 permet als investigadors aprofundir en les observacions preliminars de les campanyes anteriors de sondeigs (2003-2004) i oferir una cronologia de segle VI per al conjunt d'espais d'època tardana. En aquesta direcció apunta la presència de material ceràmic específic, com un fragment de TSA D Hayes 105 a la rasa de fonamentació d'una de les estructures (UE 1506). Els paviments associats a aquests espais presenten contextos ceràmics propis dels segles V al VII (González 2009). Podem pensar, per tant, en un projecte arquitectònic del segle VI, on lògicament apareixerà material de la centúria anterior en els nivells constructius, que s'allargaria com a mínim fins el segle VII. En efecte, aquí cal tenir en compte la problemàtica relacionada amb el desconeixement de l'evolució urbana i ceramològica del segle VIII tarragoní.

Pel que fa al mur aparegut en la intervenció a la plaça dels Àngels l'any 2014 (Bravo *et al.*), els paràmetres de datació són molt escassos, pel caràcter extremadament puntual de l'excavació. La rasa constructiva del mur retalla nivells del segle V; cal entendre, per tant, que l'estructura ha de ser construïda entre finals d'aquesta centúria i la posterior. Els arqueòlegs responsables de l'excavació posen aquest mur en relació amb la fase residencial de la primera meitat del segle V, vinculada als dipòsits de plaça d'en Rovellat (Bravo *et al.* 2014, 42-43). No obstant això, l'estret marge temporal entre el moment de funcionament dels dipòsits i la construcció d'aquesta estructura (que retalla nivells del segle V), conjuntament amb la seva relació planimètrica i de cotes amb el conjunt de Ca la Garsa (veure apartat 5.2.6), ens porten a interpretar-la com part d'aquest últim projecte del segle VI, i no en relació amb la fase anterior proposada pels investigadors.

L'altre objecte arqueològic que pot resultar indicador de cronologia és la decoració arquitectònica. Tal i com ja s'ha mencionat (veure apartat 5.4), es tracta d'un element molt present en tota l'àrea, i moltes de les intervencions han documentat importants exemplars. Aquest és un camp d'estudi que requereix d'un mètode de treball i uns coneixements específics que, a més, en el cas de la Tarragona tardana, manca d'estudis de referència des de les aportacions de P. de Palol (1953). S'ha de ser conscient, per tant, de les limitacions d'aquesta via per a atorgar cronologies concretes; més encara quan les troballes s'han localitzat en estrats d'abandonament i de forma molt fragmentada. En el cas del conjunt de Rovellat són especialment significatives les creus calades, freqüents en molts edificis d'època visigòtica a la península, i que tenen el paral·lel més clar en els exemplars apareguts a la basílica del Miracle a l'Amfiteatre (segle VI i potser VII). Les grans plaques decoratives amb acabament triangular s'han posat en relació amb les plaques que decoren la façana del baptisteri de Saint Jean de Poitiers (Palol 1953; Salom 2009; Boissavit-Camus 2014). L'estudi més recent sobre aquest edifici francès data aquests elements en una fase de monumentalització de l'edifici al segle VII (Boissavit-Camus 2014). Encara que el paral·lel s'ha de prendre amb cautela, sobretot per la descontextualització en què van aparèixer les plaques tarragonines, i també per les diferències en el material i els trets estilístics, aquesta és una cronologia que *sensu lato* és

versemblant per altres elements decoratius associats a aquesta àrea. En efecte, malgrat la dificultat d'oferir una lectura de conjunt, en els objectes decoratius de l'entorn de Rovellat s'identifiquen una combinació de trets típics del món mediterrani i visigòtic dels segles VI i VII (Palol 1962; Salom 2009).

Més enllà de la pròpia materialitat de les restes arqueològiques, un altre factor a tenir en compte per a proposar una seqüència cronològica és el context històric i com afecta aquest a l'evolució del seu entorn urbà. Així, la primera fase d'ocupació, que es correspondria amb els dipòsits de la plaça d'en Rovellat, s'ubicaria en el segle V, un moment que coincideix amb un ampli panorama de reformes a la Part Alta de la ciutat, on s'ocupen els antics espais públics amb instal·lacions domèstiques i industrials (TED'A 1989, 446-448; Aquilué 1997, 1178; Macias 2013).

La segona fase es correspondria amb la construcció del conjunt religiós del segle VI, conformat d'una banda per les dependències de Ca la Garsa i d'altra banda, per la hipotètica basílica. Es tracta d'un moment d'intensa activitat edilícia per part de l'Església de Tàrraco, que, coincidint amb la celebració del concili de l'any 516 a la ciutat, impulsa importants projectes com la construcció del conjunt (interpretat com a episcopi) al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya o la remodelació dels espais de culte martirial als suburbis (López 2006, 252-254). El gran auge constructiu s'estén en aquesta època per les principals seus episcopals de la zona, com demostren el conjunt d'Egara (Ferran *et al.* 2005; Garcia *et al.* 2009), Barcelona (Beltrán de Heredia 2009) i Valentia (Ribera 2018), impulsades per la influència ascendent de la jerarquia episcopal, sovint associada a l'administració del culte martirial.

Pel que fa a l'entorn immediat, és altament significativa la coincidència entre la datació proposada per a aquesta segona fase i la seqüència d'abandonament i desmuntatge de la cantonada nord-est de la plaça del *Concilium Provinciae*, documentada pels arqueòlegs de l'empresa Còdex entre finals del segle V i el segle VI. En efecte, l'evolució de la Part Alta durant l'antiguitat tardana és encara força desconeguda, encara que a grans trets es detecta des de finals de l'època imperial una ocupació dels espais públics amb finalitat privada, com demostra la presència dels dipòsits de plaça d'en Rovellat. En la segona fase, la construcció del complex de Ca la Garsa i sobretot de la basílica suposa la

implantació d'un nou projecte urbanístic per a tota la zona, que coincideix amb l'amortització del tram més proper de l'antic fòrum.

En aquest sentit, és molt reveladora la diferència en les dinàmiques d'obtenció de materials constructius entre la basílica i les dependències. A Ca la Garsa es documenta la presència d'abundant material de gran qualitat que, fruit de l'espoli, s'hauria reutilitzat per a erigir i molt probablement també per a decorar els espais. La provenença d'aquest material es presumeix al complex de representació flavi i, fins i tot, s'ha suggerit la possibilitat que provinguí de l'antic tèmenos (Bea *et al.* 2015, 151). Per a la construcció de la columnata, en canvi, s'utilitzen suports de pedra sorrenca d'una qualitat mitjana, l'origen de les quals s'ha proposat en un edifici desconegut de la mateixa Part Alta, però sense aportar proves concloents (Domingo 2010, 807). Els motius pels quals aquest edifici religiós no aprofita el material del recinte de culte flavi són desconeguts. Una possibilitat és que els promotors de l'obra no tinguin accés a l'espoli de les restes arquitectòniques de més qualitat; una altra opció és que el procés de desballestament del gran complex de culte imperial ja hagi conclòs i que, per tant, l'església es construeixi en un moment posterior.

En aquest sentit, és necessari recordar que, tal i com s'ha fet patent en els últims paràgrafs, no disposem d'arguments fermes i concloents per a la datació absoluta de la hipotètica basílica. Així doncs, la seva adscripció al segle VI respon a criteris de datació relativa, així com apreciacions sobre el material decoratiu associat, que permeten ubicar-la en la seqüència cronològica aquí proposada. Cal contemplar, però, la possibilitat que l'església correspongués a una segona fase del projecte constructiu o bé que, essent un edifici del segle VI, patís transformacions o renovacions posteriors, tant arquitectòniques com en el projecte decoratiu, cosa que explicaria els trets estilístics observats en els materials ornamentals que apunten al segle VII.

6.3. La qüestió funcional

La naturalesa diversa de les estructures suggereix que la funcionalitat de l'àrea entorn de la plaça d'en Rovellat i la plaça dels Àngels canvia al llarg de

l'antiguitat tardana. En una primera fase, documentada a la primera meitat del segle V, la presència dels dipòsits i murs associats ens parla d'una ocupació indefinida de caràcter domèstic i/o industrial. Aquest registre es posa en relació amb altres evidències del fenomen de transformació de la Part Alta durant el segle V (cfr. Berges 1974; Güell 1991; Piñol 1996; Aquilué 1997; Menchón *et al.* 1994; Macias 2013). Així, la presència dels abocadors de l'antic Hospital de Santa Tecla i del claustre de la Catedral indiquen, entorn del segon quart del segle V, la des-sacralització del tèmenos de l'antic recinte de culte imperial (Dupré 1995; Macias 1999; Remolà 2000). Les evidències coetànies a l'abocador de Vila-roma reflecteixen la presència d'espais d'hàbitat a l'antiga plaça de representació del *Concilium Provinciae* (TED'A 1989; Macias 1999; Remolà 2000). Finalment, el circ es veuria també afectat per aquest procés a finals de la centúria (Dupré *et al.* 1988; Macias 1999; Remolà 2000).

És difícil precisar més aquí sobre la naturalesa d'aquesta fase al voltant de la plaça d'en Rovellat, a manca de noves excavacions en extensió de la zona que en permetin estudiar bé l'evolució diacrònica. Resulta interessant, a la vegada, remarcar el desconeixement sobre la naturalesa d'aquest sector amb anterioritat al segle V. En efecte, les intervencions puntuals han documentat de forma general l'absència d'evidències arqueològiques d'època imperial, més enllà del nivell de regularització d'època flàvia que es posa en relació amb la construcció del *Concilium Provinciae* i que es detecta per tota l'àrea (Berges 1974; Dupré i Remolà 1988; Güell 1993; Piñol 1997; Bea 2015).

Es tracta doncs d'una zona singular, delimitada per la muralla a l'est i pel pòrtic de la plaça de representació a l'oest, que, malgrat la seva ubicació al costat del centre neuràlgic de la ciutat, no sembla tenir una ocupació intensiva en època imperial. És important però remarcar la condició d'aquest sector com a espai de trànsit, amb accés al fòrum (a través de la porta documentada a l'angle NE del pòrtic i de la possible entrada localitzada per M. Güell a la plaça dels Àngels, 2-4) i connectat amb l'exterior de la ciutat a través de les dues portes properes (la Portella dels Jueus i la Porta del Rei, ja desapareguda). La seva situació, així com la manca d'estructures, apunten a la titularitat pública del terreny. Aquesta situació sembla que canviaria com a mínim a partir del segle V, amb la construcció dels dipòsits de Rovellat, la qual cosa ens ha de fer reflexionar sobre

els processos de transformació urbanística en base al traspàs de poder i propietats que viurà la ciutat a l'antiguitat tardana.

És en aquest context que cal ubicar la creació, ja a la centúria següent, del gran complex arquitectònic que es conserva a la plaça dels Àngels, a Ca la Garsa, i que s'estendria presumiblement per gran part de la zona, fins arribar a la muralla (Plaça d'en Rovellat, 1-2). Dintre d'aquesta transformació urbanística i funcional s'emmarcaria la construcció d'una basílica monumental que ocuparia el tram nord del sector. Si bé la manca de contextos ceràmics associats directament a la columnata de Rovellat-Granada impedeix datar-ne la construcció de forma concloent, hi ha indicis estructurals i ceramològics que apunten a la co-existència de l'Església i el conjunt de Ca la Garsa. Així, tant la relació de cotes sobre el nivell del mar, com la disposició en planta, permetrien un ús contemporani dels dos espais (cfr. ap. 5.2.6 i 5.2.7). De la mateixa manera, la datació de Ca la Garsa a partir del material ceràmic se situa a la primera meitat del segle VI i n'allarga l'ús com a mínim fins al segle VII avançat. Al respecte, cal indicar que les revisions posteriors dels contextos ceràmics de la plaça d'en Rovellat (excavació de 1971) no han detectat material que es pugui datar amb rotunditat més enllà del segle VI. Per tant, encara que no podem afirmar amb seguretat la construcció coetània de la basílica i les dependències de Ca la Garsa, sí podem establir una seqüència cronològica relativa on els dos espais estarien en ús al mateix moment.

La construcció dels dos pols, la basílica que associem a la columnata de Rovellat-Granada i les estàncies de la plaça dels Àngels, suposaria la transformació radical d'aquest sector a partir de l'arrasament de la fase anterior, a la qual corresponen els dipòsits. Es tracta, per tant, d'un projecte arquitectònic d'envergadura, com demostren l'extensió i la factura de la construcció, on juga un paper fonamental la pràctica de l'espoli. En el cas de Ca la Garsa, la utilització d'una tècnica propera a l'*opus africanum* implica aquí l'ús de gran quantitat de grans blocs reutilitzats d'època imperial combinat amb material de nova fabricació en forma de petits carreus de pedra local. Encara més significativa és la reutilització de grans quantitats de fragments de *marmora* blanc i policrom (veure ap. 5.4) que probablement haurien format part de la decoració del *Concilium Provinciae* o fins i tot de l'àrea sacra (Bea *et al.* 2015,

151). A Ca la Garsa aquests materials van aparèixer tant en els nivells constructius com en estrats d'amortització (González 2009). Creiem que no se li ha donat prou importància a aquesta troballa i que les nombroses plaques de *marmora* policromes que apareixen en els nivells de col·lapse de les estances podrien formar part de la decoració del complex del segle VI, amb una voluntat clara d'embellir i monumentalitzar l'espai a través del material d'*spolia*.

Pel que fa a la construcció de la basílica, la reutilització de les grans columnes corínties planteja alguns interrogants. Encara que les seves dimensions dotarien a l'edifici d'un caràcter monumental, és significatiu que es tracti de columnes de pedra sorrenca i de factura tècnica mitjana, més encara si atenem a la proximitat de la plaça de representació i de l'àrea sacra (amb les seves corresponents columnes de Luni-Carrara i de granet), que, en aquest moment, ja es trobaven en procés de desmuntatge. Aquest fet assenyalaria que el procés d'espoli "no responderia a una selecció de las mejores piezas disponibles" (Domingo 2010, 807) i es proposa – sense arguments concloents – que l'origen podria ser un edifici desconegut de la Part Alta (2010, 808). El fet que no s'emprés material provinent del gran complex de representació flavi és altament rellevant. En efecte, per a erigir la basílica de l'Amfiteatre, construïda a la segona meitat del segle VI, s'utilitzen columnes de granit de la Tròade que es creu que provindrien del tèmenos flavi (Rodà *et al.* 2012, 212).

Es suggereixen, per tant, dues possibilitats. La primera és que en el moment de construcció de la basílica, les estructures imperials ja hagin estat espoliades, cosa que apuntaria a una cronologia més tardana per a l'edifici. Aquí cal remarcar, un cop més, que no disposem d'elements de datació directa per a la basílica, i que l'adscripció al segle VI es proposa en base a una seqüència relativa de tot el conjunt. La segona opció és que, per motius que desconeixem, no es disposés d'accés al material del recinte de culte imperial. Potser aquí entraria en joc l'existència d'un sistema jerarquitzat d'accés a l'espoli del llegat imperial, ja suggerida en altres ocasions (Macias 2014). A tall d'exemple, l'equip que va intervenir a l'Amfiteatre ja va destacar el fet que no s'ha documentat material d'espoli d'aquest edifici fora del seu recinte, tot insistint en la idea que, després del seu abandó, fos un espai de culte –*locus martyria*– sota control de l'església tarraconense.

En qualsevol cas, darrere la capacitat sistemàtica d'espoli a gran escala, i de la manipulació de grans blocs de pedra, necessària per a la construcció dels murs en *pseudo opus africanum* i de la basílica, s'hi ha de trobar un promotor poderós que tingui, a més, recursos per contractar els professionals qualificats per planificar i executar el projecte arquitectònic i la seva construcció. Encara més enllà, un projecte d'aquesta magnitud estaria probablement relacionat amb l'amortització de la cantonada nord-est del *Concilium Provinciae*, datada entre finals del segle V i segle VI (Pociña *et al.* 1999). Aquesta obra, per tant, estaria promoguda per un dels agents socials més importants de la Tàrraco del segle VI, amb prou influència per alterar substancialment la topografia de l'acròpolis de la ciutat. Aquestes circumstàncies, sumades a l'aparició de material decoratiu de caràcter marcadament religiós (creus calades, plaques decoratives) apunten des d'antic a una funció eclesiàstica (Berges 1974; Aquilué 1997; Macias 2014; Bea *et al.* 2015).

Es tracta d'un projecte singular que sens dubte tindria una finalitat de representació i d'exhibició de poder per part de les elits eclesiàstiques. Quina seria, però, la naturalesa del complex és una pregunta que encara no té una resposta definitiva. Han estat diverses les teories i lectures que els investigadors han proposat i que es presenten a continuació.

Una de les interpretacions més esteses relaciona les restes tardanes de l'àrea, especialment la columnata de Rovellat-Granada, amb l'Església de Sant Pere esmentada a l'Oracional de Verona (Macias *et al.* 1997; Godoy 2013, 174). En aquest sentit, ja P.M. Berges relacionava l'alineació de columnes amb una de les esglésies del document litúrgic (1974, 167), a causa de les creus calades aparegudes durant les excavacions. L'anàlisi de la documentació històrica insisteix en aquesta interpretació. Així, l'Oracional de Verona menciona l'església de *Sanctus Petrus* com una de les parades de la processó litúrgica i, encara que no hi ha prou arguments per a una ubicació definitiva, el debat historiogràfic sembla assenyalar un emplaçament intramurs (Arbeloa i Rigau 1987; Godoy i Gros 1994). Encara més, l'entrada al Cartulari de Poblet on s'estableix la concessió de l'anomenada "volta de Sant Pere" al monestir bernardí per part de l'Arquebisbe de Tarragona (1174), ubicaria en aquesta zona

el record de l'antiga basílica de sant Pere segons la lectura de Macias *et al.* (1997).

D'altra banda, C. Salom, que realitza un dels estudis amb més profunditat del conjunt arqueològic (2009), proposa que aquí s'emplaçaria l'episcopi tardà de Tarragona. Concretament, identifica la columnata com el lateral septentrional d'un atri episcopal, posant-la en relació amb la segona columnata documentada per Hernández Sanahuja (1892). Amb aquesta interpretació, Salom qüestiona la ubicació de l'episcopi a la seu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (c/ Sant Llorenç, 20), una teoria que des dels treballs d'excavació d'en X. Aquilué (1984, 1986 i 1987) ha anat guanyant consens en el relat científic de la Tarragona tardana. La datació d'aquest conjunt, marcada pel material ceràmic (Macias 1999), se situa en la primera meitat del segle VI. Aquesta cronologia implica que les restes no poden pertànyer al primer gran episcopi de Tarragona, que hauria d'estar en funcionament ja durant el sínode de 419⁵; i que fins i tot seria complicat que es corresponguessin amb la seu del concili provincial documentat el 516 a la ciutat. Salom proposa, per contra, que la primera seu episcopal de Tarragona es trobaria a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels. La seva posició, marginal respecte els espais de representació i propera a la muralla, s'observa també en altres conjunts episcopals de l'àmbit francès i italià. En el mateix sentit, els evidents paral·lelismes decoratius entre el nostre cas d'estudi i el baptisteri de Saint Jean de Poitiers permeten a l'investigador aprofundir en la reconstrucció hipotètica del complex.

La lectura de C. Salom és anterior a les excavacions en extensió a Ca la Garsa (2009), que suposen la revisió de les cronologies del conjunt i que n'ubiquen la construcció a la primera meitat del segle VI, en el mateix moment que el complex del Col·legi d'Arquitectes. De la mateixa manera, la presència d'un fragment de Hayes 104A en el colgament dels dipòsits de la plaça d'en Rovellat estableix un clar límit *post quem* per a la construcció de la columnata. D'aquesta manera, es demostra impossible que es correspongui amb el primer episcopi tarraconense.

---

⁵ Cal presumir que, com a mínim, ja des de Sant Fructuós (†259) existiria un episcopi a Tàrraco, encara que no comptés amb un gran desplaçament arquitectònic.

Pel que fa a l'arquitectura, la nostra anàlisi descarta l'existència de la segona columnata paral·lela a l'alineació Rovellat-Granada, que és la base de la proposta de Salom i que ha estat assumida per altres investigadors (Macias *et al.* 2007, 67 fitxa 107; Bea *et al.* 2015, 126). En primer lloc, entenem que la notícia recollida per Hernández Sanahuja, si bé cal tenir-la en compte, s'ha de valorar amb prudència. Segons el nostre parer, la menció de dues “columnas estriadas de orden corintio” al número 8 del carrer Portella, que l'erudit posa en relació amb l'alineació Rovellat-Granada i que interpreta com els pòrtics interiors d'edificis públics d'època romana, no és prou determinant com per acceptar l'existència d'un segon eix de columnes paral·lel a l'anterior. En efecte, la presència de dues columnes a Portella, 8, similars a les de Rovellat-Granada pot indicar un origen comú dels materials, que provindrien de l'espoli del mateix edifici. És possible, fins i tot, que les columnes de Portella, 8, formessin part del mateix projecte arquitectònic, que molt probablement s'entendria fins aquest punt, tenint en compte la proximitat de Ca la Garsa. En qualsevol cas, però, la seva presència no implica l'existència d'una segona columnata paral·lela i, encara menys, que conformessin ambdues un mateix espai.

D'altra banda, l'elaboració del present treball ha generat una sèrie d'observacions que qüestionen l'hipotètic rastre de la segona columnata a Ca la Garsa (Salom 2009, 724) (cfr. ap. 5.2.4). Així, la posició de la base de columna trobada *in situ* respecte els espais contigus impedeix el seu ús com a espai de pas. També la diferència de cotes sobre el nivell del mar de la base respecte la columna de Rovellat indica un desnivell important entre les dues hipotètiques alineacions. Tenint en compte que no s'ha documentat cap estructura o nivell d'anivellament, és difícil creure en l'existència d'un atri amb un desnivell tan pronunciat, encara més acusat que el que s'observa actualment a nivell de carrer.

Per últim, cal comentar que la distància d'aproximadament 50m que separa l'eix Rovellat-Granada de la suposada alineació de Ca la Garsa delimitaria un espai de dimensions enormes. No considerem que aquesta qüestió sigui en si mateixa un impediment, justament quan la nostra proposta suggereix l'existència d'una basílica de grans dimensions. Sí que cal tenir en compte, però, que els paral·lels d'atris episcopals que ofereix C. Salom en el seu treball presenten unes mesures

molt més reduïdes. Així per exemple, l'atri del conjunt episcopal de Grenoble, del segle V, només ha estat excavat parcialment però s'ha restituït amb una amplada total d'uns 21m i una distància màxima entre les columnates laterals de 15m (Baucheron i Gabayet 1998). De forma similar, l'atri episcopal de Genève, de planta trapezoidal, té una amplada màxima d'entre 25 i 18m i una distància màxima entre columnates de 10-15m (Bonnet 1993).

En conclusió, la lectura transversal dels diferents paràmetres analitzats ens porta a refutar l'existència d'una segona columnata paral·lela a la visible entre la plaça d'en Rovellat i el carrer d'en Granada que discorre pel conjunt de Ca la Garsa i el número 8 del carrer Portella. Per contra, ens decantem per considerar la columnata Rovellat-Granada com a separació entre la nau central i la lateral d'una basílica; la qual es projectaria de forma especular cap al nord.

Una altra interpretació que s'ha atorgat a les restes tardo antigues a l'entorn de plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels és la funció monàstica. Val a dir que la identificació d'arquitectura cenobítica a Tarragona ha resultat una constant en la tradició historiogràfica, a causa de la cèlebre epístola de Consenci (Ep. 11 2,1) on s'esmenta un *monasterium* a Tarragona. Més enllà de l'existència o no d'un monestir a la ciutat (Arce 2005, 224) cal, d'entrada, descartar un possible vincle amb les restes arqueològiques de Ca la Garsa, perquè la cronologia del document (419 de la n.e.) és anterior al nostre conjunt. Més enllà de Consenci, J-V. M. Arbeloa, en el seu treball sobre l'Oracional de Verona (1987), apunta la possibilitat que l'església de Sant Pere esmentada al document estigués relacionada amb una comunitat cenobítica. En aquesta mateixa línia, J.M. Macias planteja, en una publicació de 2014, que l'espai descrit per un gran pati porticat rodejat d'estances es correspondria amb els cànons i pràctiques de l'arquitectura monàstica. S'explicaria així la utilització en la construcció de material reaprofitat de qualitat mitja, perquè en un sistema jerarquitzat d'accés als materials d'espoli, les comunitats monàstiques tindrien un poder limitat.

Al respecte d'aquesta interpretació, aportem només un parell de reflexions. En primer lloc, no podem compartir l'argument arquitectònic d'una "tipologia" monàstica, perquè es basa de nou en el model de plaça porticada que ja hem rebutjat repetidament. En segon lloc, volem puntualitzar la qüestió del material emprat en la construcció del complex de Ca la Garsa i de la basílica de Rovellat.

Pel que fa a la qüestió del material d'espoli emprat en la construcció del conjunt, ja hem comentat que es tracta d'un assumpte problemàtic. Mentre que a Ca la Garsa s'han documentat elements de gran qualitat reutilitzats en l'obra del segle VI, a la basílica s'observa una dinàmica d'aprovisionament particular, on no es recorre al gran complex de representació imperial. Desconeixem els motius d'aquesta discordança i, si bé l'explicació d'aquest fenomen en base a la competència en la jerarquia d'accés als materials d'*spolia* més prestigiosos és interessant i cal tenir-la en compte, per si mateixa no és un argument prou concloent per a assumir que la promoció de l'obra estaria en mans d'una comunitat monàstica.

La proposta que aquí presentem es basa en la definició arquitectònica d'una basílica a l'entorn de la plaça d'en Rovellat. En efecte, l'aportació principal ha suposat caracteritzar estructuralment l'edifici, a partir de la identificació del mur lateral i d'una proposta de restitució hipotètica. Les importants dimensions de la basílica, determinades per l'alçada de les columnes reutilitzades en la construcció, són suggeridores d'un paper important en la *ciuitas christiana* del segle VI. En aquest sentit, és factible i coherent l'adscripció d'aquesta església amb la de Sant Pere esmentada a l'Oracional de Verona; un dels pocs testimonis que tenim de la Tarragona de l'època (entenent que va ser escrit a la següent centúria però acceptant certa continuïtat en les pràctiques litúrgiques a la ciutat). Encara més, la lectura del document de cessió de propietats al Monestir de Poblet de l'any 1174 que proposen Macias *et al.* (1997) suposa un argument de pes per recolzar aquesta interpretació.

En el context del segle VI, les jerarquies eclesiàstiques viuen a la *Tarraconensis* un moment de desenvolupament institucional i d'intensa vida conciliar (Gros 1999), que es plasmarà en la promoció dels bisbes en el paisatge urbà (Pérez 2005, 272). Així, a Tarragona l'autoritat episcopal experimentarà un gran impuls sota els bisbats de Joan (470/475 – 520/525) i Sergi (519/520 – 554/555)⁶ (Pérez 2012, 212), amb la construcció d'un nou centre de representació a la Part Alta, format per l'episcopi (Seu del COAC) i per la

---

⁶ Sobre la transcendència dels bisbats de Joan i Sergi, és molt interessant la lectura de M. Miró (1997, 953-971), on es qüestiona la cronologia dels epitafis honorífics recollits a l'*Anthologia Hispana*. Es tractaria, segons la hipòtesi de l'autora, d'un exemple més de pervivència de la memòria cristiana visigòtica en època medieval.

catedral (en sabem molt poc, més enllà de la seva probable identificació amb la *Sancta Iherusalem* de l'Oracional de Verona), l'edificació de Santa Maria del Miracle a l'Amfiteatre romà (Guidi 2009; Muñoz 2016) i el projecte de restauració i monumentalització dels espais de culte martirial als suburbis (López 2006, 252-254). En aquest clima d'intensa activitat edilícia, s'ubica la construcció del gran conjunt estudiat en aquest treball.

En aquestes circumstàncies, cabria pensar que l'església de Sant Pere i les dependències annexes responen a una iniciativa més per part de la punyent jerarquia episcopal tarragonina, però hi ha alguns indicis a tenir en compte. En primer lloc, la ubicació preeminent del conjunt, que es troba a l'antiga acrópolis de la ciutat, en una zona excèntrica però ben connectada tant amb l'interior de l'antiga plaça de representació com amb l'exterior de la ciutat⁷. D'altra banda, la tipologia arquitectònica del complex de Ca la Garsa, que es distribueix en estances rectangulars delimitades per murs d'*opus signinum*. Per últim, la monumentalitat de tota la construcció, que presumiblement s'estendria fins a la muralla (recordem el mur de 5m d'alçada conservat a la finca 1-2 de plaça d'en Rovellat), i que comptaria amb un ric programa decoratiu, com suggereix la troballa de gran quantitat de fragments de *marmora* policroms. Aquests arguments apunten a un possible caràcter sumptuós y polifuncional del sector, que explicaria les importants proporcions del projecte.

L'establiment de l'episcopi tardà de Tarragona a partir de les excavacions a la Seu del Col·legi d'Arquitectes (Aquilué 1993) i confirmat pels treballs de Theodor Hauschild (2011) i de l'equip arqueològic que ha intervingut recentment a la Catedral (Macias *et al.* 2012a; Macias *et al.* 2012b) descarten a priori aquesta interpretació. Així, la recent interpretació de J. M. Macias (2014) en relació a les estructures del Col·legi d'Arquitectes, proposa un conjunt eclesiàstic coherent, del qual ja coneixem l'església, el palau i una zona funerària, i que suposaria la reutilització de l'angle nord-oriental de l'antic recinte sacre de culte imperial, i que permetria ubicar la catedral visigòtica després d'un llarg debat historiogràfic (cfr. Muñoz 2015).

---

⁷ La ubicació de la basílica en un espai de fàcil circulació, entre la hipotètica catedral i l'església extramurs de Sant Fructuós, encaixa amb el caràcter processional que l'Església de Sant Pere tindria en la litúrgia tarragonina, tal i com es recull a l'Oracional de Verona.

Val a dir que C. Salom ja ha presentat la possibilitat de trobar-nos davant del primer conjunt episcopal de Tarragona, hipòtesi que invalida la pròpia cronologia de les restes arqueològiques. A l'espera de noves intervencions que puguin esclarir les interpretacions de les dues àrees, presentem aquí una sèrie d'arguments que s'haurien de tenir en compte en l'elaboració del discurs entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels a l'antiguitat tardana.

Un indicatiu interessant que cal, però, prendre amb molta cautela, és l'advocació de la basílica a Sant Pere. Així, l'advocació a aquest sant en època visigòtica respon amb freqüència a una segona consagració dels edificis de culte arrians després de la seva conversió al credo niceà (Pérez 2005, 324). El complex aquí estudiat podria, per tant, estar vinculat al credo arrià, que professava la monarquia visigoda i del qual no s'han localitzat evidències arqueològiques ni historiogràfiques a la ciutat fins al moment. En efecte, el segle VI peninsular ve marcat per la convivència entre les dues confessions, catòlica i arriana, en el que cada cop més s'interpreta com un clima de tolerància que fa possible la gran vitalitat de l'església hispànica (García Iglesias 1975, 108). En aquest sentit, és factible que les elits visigòtiques haguessin aprofitat les dinàmiques de transformació dels espais de poder que s'està vivint a la ciutat per tal de crear un espai d'autorepresentació i materialitzar així el seu domini polític. Aquest procés s'emmarcaria dintre de la pràctica de cooperació entre el nou estat visigot i les elits eclesiàstiques locals per a establir un “proyecto de orden y estabilidad” (Pérez 2005, 270).

A Tàrraco la presència d'arrianisme està documentada només de forma indirecta a les fonts (Pérez 2005, 324). De forma comuna, s'accepta que la ubicació d'episcopis arrians es correspon amb les *sedes regiae*, seus de la dinastia visigoda, o amb aquelles ciutats amb forta presència militar (Bonery 1991). En aquest discurs té cabuda preguntar-se si l'antiga capital del *conventus* i la *prouincia Tarraconensis* podria haver acollit una construcció d'aquestes característiques. Confirmar aquesta possibilitat a través de l'arqueologia és extremadament complicat, ja que s'ha demostrat àmpliament la complexitat de diferenciar la pertinença a un credo o altre a partir de les restes arquitectòniques (Brandt 2017, 30; Beltrán de Heredia 2017, 114). Per començar, pocs són els casos on s'ha documentat una duplicitat de conjunts

eclesiàstics atribuïble a diferents credos. El cas més conegut és el de Ravenna (Gelichi 2000), però també s'ha proposat a Salona (Croàcia) (Marasovic 1989), a Zenobia-Halabiy (Síria) (Ulbert 1989) i recentment també a Barcelona (Beltrán de Heredia 2017). D'altra banda, fins ara la identificació del credo s'ha basat quasi en exclusiva en l'arquitectura del baptisteri (Beltrán de Heredia i Godoy 2017), que en el cas tarragoní no s'ha trobat.

S'ha considerat pertinent presentar aquí l'exemple de Barcelona, que presenta certs paral·lelismes amb el nostre cas d'estudi. Les últimes investigacions situen l'episcopi arrià de la ciutat en el conjunt eclesiàstic a l'entorn de la plaça del Rei i just al costat de l'antic fòrum augusteu, després del descobriment d'un segon complex baptismal intramurs a Sant Just i Pastor que s'interpreta com l'episcopi catòlic (Beltrán de Heredia 2017). Cal tenir en consideració que, a diferència de Tarragona, Barcelona esdevingué *sedes regia* de la nova dinastia regnant i que, per tant, comptaria amb una important presència visigoda. No obstant això, les similituds en els projectes arquitectònics, si bé no són determinants, resulten significatives. En primer lloc, ambdós complexes – l'episcopi suposadament arrià de *Barcino* i les restes de plaça d'en Rovellat–plaça dels Àngels – comparteixen la posició excèntrica i propera a la muralla que ja reivindica C. Salom (2009) com a tret comú en molts conjunts episcopals. En segon lloc, la monumentalitat de les restes, realitzades amb una factura tècnica notable, on predomina el recurs de l'*opus africanum* i la utilització d'abundant material d'espoli (Bea *et al.* 2015, 126-127; Beltrán de Heredia i Macias 2016, 25). També el patró metrològic de les estances de Ca la Garsa és molt proper a l'emprat en algunes parts de l'episcopi barceloní, tal i com posen de manifest Bea *et al.* (2015, 127).

Fins i tot, la decoració arquitectònica d'un i altre conjunt presenta similituds: les trobem sobretot entre les plaques decoratives amb frontó identificades per C. Salom i els cancells de l'episcopi de Barcelona. Malgrat la utilització de motius diferents, la composició i tècnica és molt propera. La cronologia proposada per als cancells de Barcelona, entre finals del segle VI i segle VII, coincideix amb la nostra interpretació d'una fase de renovació del programa decoratiu de la basílica posterior a la primera fase constructiva. En aquest moment és plausible plantejar hipotèticament que el conjunt ja s'hagi consagrat a Sant Pere després

del procés de conversió de les elits visigòtiques al catolicisme, que culmina amb els regnats de Leovigild i Recared a l'últim terç del segle VI (Pérez 2012, 212). D'altra banda, aquesta lectura encaixaria, d'acord al paral·lel de Saint Jean de Poitiers, amb el marc d'estretes relacions entre la Gàl·lia merovíngia i la Hispania visigòtica.

A l'hora de tancar aquest apartat, cal enfrontar les múltiples incògnites que encara giren al voltant de la interpretació funcional del conjunt arqueològic de plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels. **Comptem amb una sèrie d'arguments que ens porten a suggerir un caràcter episcopal per al complex del segle VI, format per l'església de Sant Pere i una sèrie de dependències annexes.** Altrament ens és difícil justificar les característiques arquitectòniques i urbanístiques que defineixen l'espai. Cal aleshores investigar la relació amb l'episcopi visigòtic documentat a l'angle nord-est de l'antic tèmenos de culte imperial, tant arqueològicament com històrica. Aquí és fonamental copsar el paper de les elits eclesiàstiques locals, recolzades en una forta tradició metropolitana, que esdevenen el principal agent transformador de la topografia urbana en aquest període. **La possibilitat que les restes aquí estudiades siguin una iniciativa per part de les elits visigòtiques, que voldrien contribuir a la modelització d'una zona tan emblemàtica de Tàrraco, és una hipòtesi que requereix d'un major aprofundiment en el nostre coneixement de la ciutat tardana.** Tampoc podem descartar que aquesta església no tingués un caràcter episcopal i que les estructures que l'envolten corresponguessin a les elits administratives visigòtiques. Davant d'aquest panorama ple d'interrogants, només ens resta la possibilitat de seguir investigant.

7. Punt i seguit

La lectura transversal i sintètica sobre les restes a l'entorn de la plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels aquí presentada esbossa les característiques d'un gran projecte arquitectònic que al segle VI afecta intensament aquest sector de la Part Alta de Tarragona, definit per la muralla, a l'est, i pel pòrtic de la plaça de representació, a l'oest. La iniciativa suposa l'afectació d'una àrea important del teixit urbà, anul·lant el procés d'ocupació privada que s'havia produït al segle

anterior i que queda documentat amb la presència dels dipòsits a la plaça d'en Rovellat i d'algunes restes de funcionalitat incerta a la plaça dels Àngels, 2-4.

El complex del segle VI està conformat per una basílica de grans dimensions, que amb molta probabilitat es correspon amb l'església de Sant Pere esmentada a l'Oracional de Verona, i una sèrie de dependències que presumiblement s'estenen des de Ca la Garsa fins a la muralla (plaça d'en Rovellat, 1-2); de manera que defineix tot un nou sector de la ciutat tardana. En els dos pols del conjunt, basílica i estàncies, s'observen dinàmiques constructives diferents. A l'entorn de Ca la Garsa s'empren recursos tècnics de notable qualitat, com demostra la utilització de l'*opus africanum* per a la construcció dels murs, i la gran quantitat de material espoliat, marbre i *marmora*, provinents probablement del conjunt de representació provincial. D'altra banda, a la basílica no es pot apreciar una voluntat de selecció dels materials perquè, malgrat la proximitat de la plaça de representació i l'àrea sagrada, s'empren columnes de pedra sorrenca i factura tècnica mitjana, d'origen desconegut. Aquesta divergència planteja la possibilitat – que aquí no podem obviar – que el projecte s'executi en diferents fases. La construcció posterior de la basílica explicaria la presència del material decoratiu del segle VII documentat al seu entorn. Els elements decoratius tardans, però, bé poden respondre també a una renovació del programa decoratiu de l'església posterior a la seva construcció.

En qualsevol cas, ens trobem davant d'un projecte que es caracteritza per la monumentalitat, tant pel que fa a les dimensions i al programa ornamental, com per la seva ubicació. Es troba, en efecte, en una zona preeminent de la ciutat, excèntrica però a tocar de la muralla tardorepublicana i de l'antic centre de poder d'època imperial. L'afectació quasi coetània de la cantonada nord-est de la plaça del *Concilium Provinciae* implicaria una connexió física i visual entre els dos espais, construint una escenografia que ressaltaria el nou complex.

Enfront d'aquesta caracterització tan particular, sorgeixen de forma inevitable els interrogants sobre la funcionalitat de l'espai. La decoració escultòrica relacionada amb aquest àmbit, així com la tipologia arquitectònica d'edifici basilical inferida per l'anàlisi de les restes, doten a les estructures de plaça d'en Rovellat – carrer d'en Granada d'un caràcter religiós, reconegut des d'antic

(Berges 1974). Aquesta interpretació, que en el cas de les dependències de Ca la Garsa només es pot proposar a través del context, es veu reforçada per la pervivència de la memòria de l'església de Sant Pere fins a època medieval. Tal i com passa amb altres exemples de la Tarragona visigòtica, com l'església de Sant Fructuós, ubicada prop del fòrum de la colònia, l'antiga catedral o l'església del Miracle a l'Amfiteatre, la memòria dels llocs de culte – associada a un espai – perdura durant l'etapa musulmana de la ciutat i es recupera amb la reocupació cristiana. En el cas de Sant Pere, el seu rastre es detecta en un document notarial del 1174, que permetria associar l'antiga església a la zona de plaça d'en Rovellat.

El paper del conjunt plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels dintre la *ciuitas christiana* és molt difícil d'identificar, en part pel coneixement fragmentari i insuficient que tenim de les pròpies restes (circumstància que aquest treball ha volgut contribuir modestament a pal·liar); i en part per les carències en el discurs històric de la Tarragona visigoda, molt especialment pel que fa a la seva caracterització arqueològica. Aquesta situació es fa extensible a altres contextos de la *Hispania* visigoda i de la Mediterrània post-romana, fins al punt que és difícil la identificació de paral·lels comparables al nostre cas d'estudi. Tot i així, s'ha apuntat aquí a un possible caràcter episcopal, que cal valorar i posar en relació amb la construcció, a la segona meitat del segle VI, de l'episcopi a l'àrea de l'antic tèmenos.

Rastrear la història posterior del complex de plaça d'en Rovellat – plaça dels Àngels és una tasca que a dia d'avui es revela impossible. El procés d'abandonament i destrucció dels espais queda immers en aquesta etapa tan desconeguda de la història de la ciutat que són els segles d'ocupació musulmana. Les evidències arqueològiques a l'àrea de Ca la Garsa ens parlen d'una ocupació que arribaria com a mínim al segle VII; cal aquí tenir en compte la qüestió del tèrbol segle VIII a Tarragona, que encara es troba caracteritzat de forma molt precària en els estudis ceràmics. Pel que fa a la columnata de Rovellat-Granada, no apareix associada a contextos ceràmics clars que permetin delimitar l'època d'ús de l'edifici, però la seva existència s'acredita com a mínim fins a finals del segle VII i, amb molta probabilitat, ja al segle VIII, per la seva menció a l'Oracional de Verona com una de les parades de la processó litúrgica.

També el material decoratiu, si bé ja s'han comentat les dificultats per a una datació concreta, sembla conduir a aquest llinard.

La correspondència entre els nivells de destrucció documentats a Ca la Garsa (González 2009) i les escasses referències de Rovellat (Berges 1974), amb la presència de creus calades fragmentades en els dos sectors, apuntarien a una destrucció contemporània del conjunt. En algun moment imprecís a partir del segle VIII, el complex s'abandona i destrueix, submergit en les mateixes ombres que enfosqueixen el coneixement històric del període. D'aquesta manera, l'església de Sant Pere es va dissolent en les transformacions del teixit urbà, les quals s'intensificaran en època baix medieval, però permetran la fossilització, a mode de testimoni, d'una de les columnates de la basílica en el traçat de les finques de plaça d'en Rovellat i carrer d'en Granada. Finalment, l'empremta de l'església visigòtica de Sant Pere en la memòria col·lectiva ressonarà a través del segles, fins aparèixer de nou en un document del segle XII, i aconseguint, d'aquesta manera, perpetuar-se ja per sempre més en la topografia històrica de la ciutat.

8. Bibliografia

AQUILUÉ, X., 1992, *Relaciones económicas, sociales e ideológicas entre el Norte de África y la Tarraconense en época romana. Las cerámicas de producción africana procedentes de la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco* (Tesis microfitxada núm. 1274), Universitat de Barcelona, Barcelona.

AQUILUÉ, X., 1993, *La seu del Col·legi d'Arquitectes. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*, Tarragona.

AQUILUÉ, X., 1997, "Referent a les estructures de l'antiguitat tardana de la plaça de Rovellat (Tarragona)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 37, 1169-1185.

AQUILUÉ *et al.* 1991: AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J., RUIZ DE ARBULO, J., 1991, "La cronologia de les muralles de Tàrraco", *RAP* 1, Lleida, 271-304.

ARBELOA I RIGAU, J.-V. M., 1987, "Per una nova interpretació del *Codex Veronensis* i les esglésies visigòtiques de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 8-9 (1986-87), Tarragona, 125-134.

ARCE, J., 2005, *Bárbaros y romanos en Hispania (400-507 A.D.)*, Madrid.

BALIL, A., 1969, *Excavaciones en la "Torre de Pilatos" (Tarragona): campañas de excavaciones de 1962*, Ministerio de Educación Nacional. Dirección General de Bellas Artes. Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas, Madrid.

BAUCHERON, F.; GABAYET, F., 1998, "Ecclesia gratianopolitana", a: *Autour du groupe épiscopal de Grenoble: Deux millénaires d'histoire*, Alpara, Lyon.

BEA et al. 2011: BEA, D., GONZÁLEZ, A., NAVARRO, S., 2011, "L'edifici de ca la Garsa: l'evolució d'un espai històric al call tarragoní", a: *Actes del IV congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya, Tarragona, del 10 al 13 de juny de 2010*, vol I, 291-298.

BEA et al. 2015: BEA, D., NAVARRO, S., GONZÁLEZ, A., 2015, *El call jueu de Tarragona. Estudi històric i arqueològic de l'edifici de Ca la Garsa i el seu entorn*, Arola Editors, Tarragona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2001, *De Barcino a Barcinona (segles I-VII): les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, MHCB - Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2009, "Arquitectura y sistemas de construcción en *Barcino* durante la Antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la Plaza del Rey", *QUARHIS*, Èp. II, 5, 142-169.

BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2017, "Los nuevos hallazgos arqueológicos de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor y la dualidad de baptisterios en Barcelona", a: BELTRÁN DE HEREDIA, J. i GODOY, C., *La dualitat de baptisteris en les ciutats episcopals del cristianisme tardoantic. Actes del I Simposi d'Arqueologia Cristiana, Barcelona, FHEAG-AUSP, 26-27 de maig de 2016*, *Studia Archaeologiae Christianae* 2, 99-126.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. i MACIAS, J.M., 2016, “Tècniques i models constructius a la *Tarraconensis* en època visigoda. Plantejaments i estratègies de recerca per a una proposta de síntesi”, *QUARHIS*, Èp. II, 12, 16-38.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. i GODOY, C., 2017, *La dualitat de baptisteris en les ciutats episcopals del cristianisme tardoantic. Actes del I Simposi d'Arqueologia Cristiana, Barcelona, FHEAG-AUSP, 26-27 de maig de 2016*, *Studia Archaeologiae Christianae* 2.

BERGES, P.M., 1974, “Columnas romanas y cruces visigóticas en la plaza del Rovellat, de Tarragona”, *Miscelánea arqueológica. XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*, vol 1, Barcelona, 153-167.

BOISSAVIT-CAMUS, B. (dir.), 2014, *Le baptistère. Saint-Jean de Poitiers. De l'édifice à l'histoire urbaine*, Bibliothèque de l'Antiquité Tardive 26, Brepols, Tournhout (Bèlgica).

BONERY, A., 1991, “La cathédrale des ariens et la fin de l'arianisme a Narbonne”, *Gallo-romaines, wisigoths et francs en Aquitaine, Septimanie et Espagne, Actes des VIIe Journées internationales d'Archéologie mérovingienne*, Toulouse, 155-160.

BONIFAY, M., 2004, *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, British International Report 1301, Archaeopress.

BONNET, C., 1993, *Les fouilles de l'ancien groupe épiscopal de Genève (1976-1993)*, Cahiers d'archéologie genevoise, 1, Genève.

BRANDT, O., 2017, “Battisteri paleocristiani in Italia: monumentalità per la città episcopale”, a: BELTRÁN DE HEREDIA, J. i GODOY, C., *La dualitat de baptisteris en les ciutats episcopals del cristianisme tardoantic, Actes del I Simposi d'Arqueologia Cristiana, Barcelona, FHEAG-AUSP, 26-27 de maig de 2016*, *Studia Archaeologiae Christianae* 2, 9-30.

BRAVO *et al.* 2014: BRAVO, P., BRÚ, M., ROIG J.F. (CODEX), 2014, *Memòria dels treballs arqueològics amb motiu de la renovació d'un col·lector a la plaça dels Àngels*. Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

CANTALLOPS/ROMANÍ 1990: CANTALLOPS, LL., ROMANÍ, X., SADA, P., TERRÉ, M., 1990, *La Part alta del centre històric de Tarragona: un aixecament de plànols de les construccions civils (1981-82, 1986-88)*, Institut d'Estudis Catalans.

CAU, M.A., REYNOLDS, P., BONIFAY, M. (eds), 2011, "An initiative for the revision of late Roman fine wares in the Mediterranean (c. AD 200-700): The Barcelona ICREA/ESF Workshop", a: *LRFW1*. Oxford, Archaeopress, 2011, 1-14.

CORTÉS, R. i GABRIEL, R., 1985, *Tarraco: recull de dades arqueològiques*, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Tarragona.

CORTÉS *et al.* 1993: CORTÉS, R.; LÓPEZ, J.; PIÑOL, LL., 1993, *Memòria d'excavació de la Rambla Vella*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

DIAZ, M. i TEIXELL, I., 2014, "La plaza de representación del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*: Soluciones y dudas sobre su interpretación arquitectónica", *XVIII CIAC: Centro y periferia en el mundo clásico. S. 8. Espacios y edificios públicos en el mundo greco-romano. Modelos y difusión*, Mérida, 837-841.

DOMINGO, X., 2005, "Similitudes entre los capiteles catalanes y franceses en época paleocristiana y visigoda. Una aproximación a través del análisis de los capiteles con cuatro hojas angulares", *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 25, Tarragona, 131-174.

DOMINGO, X., 2010, "La reutilización de material decorativo clásico durante la tardoantigüedad y el altomedievo en Cataluña", *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 32, Tarragona, 795-848.

DUPRÉ *et al.* 1988: DUPRÉ, X., MASSÓ, J., PALANQUES, L. i VERDUCCI, L., 1988, *El circ roma de Tarragona I. Les voltes de Sant Ermegild*, Barcelona.

DUPRÉ RAVENTÓS, X., 1995, "Recerques Arqueològiques", a: *El consell comarcal a l'Antic Hospital*, Tarragona, 20-33.

FABREGAT, R. i YNGUANZO, D., 2016, *Control arqueològic i documentació de paraments. c/Granada, 7*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

FERRAN *et al.*, 2005: FERRAN, D., MORO, A., TUSET, F., 2005, “Evolució arquitectònica de la Seu episcopal d'Ègara (segle IV al segle VIII)”, *Tribuna d'arqueologia*, 2002-2003, 81-94.

FOGUET, G., 1994, “Mare de Déu de la Mercè, Misser Sitges, Puig d'en Sitges i Arc de Sant Llorenç”, a: *Arqueologia i Història. Evolució del teixit urbà de Tarragona. Seminari internacional amb motiu del 150è aniversari de la RSAT (preactes)*, Tarragona.

FOGUET, G., 2003, *Memòria de la intervenció arqueològica a la Rambla Vella núm. 29 de Tarragona*, Tarragonès, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

GARCIA IGLESIAS, L., 1975, “El intermedio ostrogodo en Hispania (507-549 d.C.)”, *Hispania antiqua*, 5, 89-120.

GARCIA, M., 1998, *Memòria del seguiment arqueològic realitzat al solar núm. 10 de la plaça del Fòrum / núm. 6 del carrer d'en Talavera*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

GARCIA, M. i POCIÑA, C., 2004, “El lugar de aparición de los dos fragmentos de frisos marmóreos”, a: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.), *Simulacra Romae, Roma y las capitales provinciales del Occidente Europeo*. Estudios Arqueológicos, Tarragona, 87.

GARCIA *et al.* 2009: GARCIA, G., MORO, A., TUSET, F., 2009, *La seu episcopal d'Ègara. Arqueologia d'un conjunt cristià del segle IV al IX*, Documenta, 8, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

GEBELLÍ, P. i PIÑOL, LL., 1997, “Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona”, *Tribuna d'Arqueologia*, 1996-1997, Barcelona, 99-116.

GEBELLÍ, P., 1999, “Noves aportacions al coneixement històric de la part alta de Tarragona. La intervenció arqueològica a la Plaça de la Font de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 19-20, Tarragona, 153-196.

- GIMENO, J., 1991, *Estudios de arquitectura y urbanismo en las ciudades romanas del nordeste de Hispania* (Tesis Doctorales UCM 145/91), vol II, Madrid.
- GODOY, C. i GROS, M., 1994, “L’Oracional Hispànic de Verona i la Topografia Cristiana de Tàrraco a l’Antiguitat Tardana: Possibilitats i límits”, *Pyrenae*, 25, 245-258.
- GODOY, C., 2013, “L’arquitectura cristiana a Tàrraco: ritus i litúrgia”, a: MACIAS, J.M. i MUÑOZ, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas*, Documenta 24, Institut Català d’Arqueologia Clàssica, 149-163.
- GONZÁLEZ, A., 2009, *Memòria de la intervenció arqueològica de ca la Garsa, plaça dels Àngels nº 23 de Tarragona (Tarragonès)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- GONZALO, X., 2013, “La integración de Tarrakuna y su territorio en al-Andalus (s. VIII)”, *Arqueología y Territorio Medieval* 20, 11-30.
- GROS, M., 1999, “Litúrgia i legislació conciliar en la *Hispania* visigoda”, *RCatT* XXIV/2, 307-319.
- GÜELL, M., 1991, *Excavació a la Plaça dels Àngels*. Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.
- GÜELL, M., 1993, “Excavació a la Plaça dels Àngels”, a: *Els monuments provincials de Tàrraco. Noves aportacions al seu coneixement*, Documents d’Arqueologia Clàssica, Universitat Rovira i Virgili, 229-244.
- GUIDI, J.J., 2009, “Spolia et varietas, la construcción de los complejos cristianos de Tarraco. El caso de la basílica del Anfiteatro”, *Butlletí Arqueològic, Èp. V*, 32, 757-793.
- HAUSCHILD, TH., 1984-1985, “Excavaciones en la muralla romana de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic, Èp. V*, 6-7, Tarragona, 11-38.
- HAUSCHILD, Th., 2011, “Algunas observaciones sobre la construcción de la sala-aula situada detrás de la Catedral de Tarragona”, a: *Tarraco: construcció i arquitectura d’una capital provincial romana, Actes Congrès Internacional en*

Homenatge a Th. Hauschild, vol. I (2009), Butlletí Arqueològic 31, Tarragona, 313-334.

HERNÁNDEZ SANAHUJA, B. , MORERA, E., 1892, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana...*, editada, anotada i continuada per E. Morera, Tarragona.

KEAY, S. J., 1984, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*, BAR International Series 196, Oxford.

LÓPEZ, J., 1992, *Memòria d'excavació de la plaça d'en Rovellat, núm. 1*. Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

LÓPEZ, J., 2006, *Les Basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco: el temple septentrional i el complex martiriàl de Sant Fructuós*, Documenta 4, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

LÓPEZ, J. i PUCHE, J.M., 2013, "Arquitectura paleocristiana de Tarragona (segles IV-V)", a: MACIAS, J.M. i MUÑOZ, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas*, Documenta 24, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 149-163.

MACIAS, J. M., 1999, *La ceràmica comuna tardoantiga a Tàrraco*, Tulcis. Monografies Tarraconenses 1, Tarragona.

MACIAS, J. M., 2014, "El territorio y la ciudad de Tarraco", a: PENSABENE, P., SFAMENI, C., *La Villa restaurata e i nuovi studi sull'edilizia residenziale tardoantica. Atto del Convegno Internazionale del Centro Interuniversitario di Studi sull'Edilizia abitativa tardoantica nel Mediterraneo (CISEM) (Piazza Armerina 7-10 novembre 2012)*, Estratto, Edipuglia, Bari, 453-465.

MACIAS, J.M., 2013, "La medievalización de la Ciudad romana", a: MACIAS, J.M. i MUÑOZ, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas*, Documenta 24, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 123-148.

MACIAS *et al.* 1996: MACIAS, J.M., MENCHON, J. i MUÑOZ, A., 1996, "Noves dades d'elements decorats d'arquitectura hispanovisigòtica a la província de Tarragona", Butlletí Arqueològic, Èp. V, 18, 97-122.

MACIAS *et al.* 1997: MACIAS, J.M., MENCHON, J. i MUÑOZ, A., 1997, “De topografia urbana cristiana de Tarragona, a propòsit de dos documents medievals”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXXVII, 1996 – 97, Girona, 939-951.

MACIAS *et al.* 2007: MACIAS, J. M., FIZ, I., PIÑOL, LL., MIRÓ, M. T. i GUITART, J., 2007, *Planimetria arqueològica de Tàrraco*, Documenta 5, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

MACIAS *et al.* 2012a: MACIAS, J. M., MUÑOZ, A. i TEIXELL, I., 2012, “Arqueologia a la nau central de la Catedral de Tarragona”, *Tribuna d'Arqueologia*, 2010-2011, Barcelona, 151-173.

MACIAS *et al.* 2012b: MACIAS, J.M., MUÑOZ, A., PEÑA, A., RAMON, M. i TEIXELL, I., 2012, “Praesidivm, Templvm et Ecclesia. Les intervencions arqueològiques a la Catedral de Tarragona (2010-2011)”, *Memòria d'una exposició temporal*, Tarragona.

MAR *et al.* 1996: MAR, R., MIR, H. i PIÑOL, L., 1996, “La formación de la topografía urbana de la Tarragona medieval: Nuevas aportaciones”, *Archivio storico del Sannio. Attività economiche e sviluppo urbano nei secoli XIV-XV. Atti dell'incontro di studi* (Barcelona 19, 20, 21 de octubre de 1995), Anno I, núm 1-2, Gennaio-Dicembre, 165-203.

MARASOVIC, T., 1989, “Ristrutturazioni delle città sulla costa orientale adriatica nell'epoca paleocristiana”, *Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, (Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aosta settembre 1986)*, Città del Vaticano: PIAC, 327-344.

MARTIN, O. i ROVIRA, J., 2009, *Arquitectura i urbanisme de la part alta de Tarraco en època republicana i imperial: gènesi, disseny i construcció*, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Tarragona.

MENCHON *et al.* 1994: MENCHON, J., MACIAS, J.M., i MUÑOZ, A., 1994, “Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tàrraco. Del baix imperi a l'edat mitjana”, *Pyrenae*, 25, 225-243.

MESAS, I., 2006, Memòria d'intervenció arqueològica al núm. 9 del carrer Granada (Tarragona, Tarragonès), Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

MIRÓ, M., 1997, "Epigrafia mètrica de transmissió exclusivament manuscrita: a propòsit de les inscripcions cristianes de Tarragona conservades en l'*Anthologia Hispana*", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXVII, 1996 – 97, Girona.

MUÑOZ, A., 2013, *Sant Fructuós de Tarragona. Aspectes històrics i arqueològics del seu culte, de l'antiguitat a l'actualitat* (tesi doctoral), Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

MUÑOZ, A., 2015, "La qüestió arqueològica de Santa Tecla la Vella o les catedrals perdudes a Tarragona: de l'antiguitat al segle XII" a: PUIG, A., PÉREZ DE MENDIGUREN, A., GAVALDÀ, J.M. (eds.), *El culte de Tecla, Santa d'Orient i d'Occident. Congrés de Tarragona. Octubre 2011*. Ateneu Universitari Sant Pacià, Tarragona.

MUÑOZ, A., 2016, "La basílica visigòtica del anfiteatro de Tarragona: definició, tècniques constructives y simbologia de un templo martirial", *QUARHIS*, Èp. II, 12, 106-127.

PALMA DE MALLORCA, P.A. de, 1958, *Las calles antiguas de Tarragona (siglos XIII-XIX) II*, Instituto de estudios Tarraconenses "Ramón Berenguer IV", Sección de Arqueología e historia, 19, Diputación provincial de Tarragona.

PALOL, P., 1962, "Nuevos fragmentos de escultura decorativa hispanovisigoda de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, núm. 77-84 (1962-1963), 7-13.

PALOL, P., 1953, *Tarraco hispanovisigoda*, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Tarragona.

PÉREZ, M., 2005, *Tarraco christiana. Cristianización y organización eclesiástica de una capital provincial romana (siglos III al VII)* (tesi doctoral), Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

PÉREZ, M., 2012, *Tarraco en la antigüedad tardía. Cristianización y organización eclesiástica (siglos III al VII)*, Arola Editors, Tarragona.

PÉREZ, M., 2013, “Obsessa Terrachona marithimas urbes obtinuit. L’impacte de la conquesta visigoda de Tàrraco per Euric segons les fonts escrites i l’arqueologia”, *RAP*, 23, 237-248.

PÉREZ SERRA, M., 2012, *Memòria del control arqueològic i desmuntatge d’estructures c/Granada, 16 (2004)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

PIÑOL, LL., 1993, “Intervencions arqueològiques al carrer Merceria, 11. Noves aportacions al coneixement del Fòrum Provincial de Tàrraco”, a: *Els monuments provincials de Tàrraco. Noves aportacions al seu coneixement*, Documents d’Arqueologia Clàssica 1, Tarragona, 257-268.

PIÑOL, LL., 1996, “Els nivells tardo-romans i visigòtics del carrer Merceria, 11. El canvi funcional de les estructures alto-imperials de la Part Alta de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 17, Tarragona, 179-227.

PIÑOL, LL., 1997, *Memòria de la intervenció arqueològica al solar núm. 1-2 de la plaça Rovellat. Tarragona (Tarragonès) (octubre-novembre de 1995)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

PIÑOL, LL., 2000, “c/ Granada, 11 (Casa Canals)”, a: *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, 155-168.

POCIÑA *et al.* 1999: POCIÑA, C. A., REMOLÀ, J. A., PEÑA, I. i SALOM, C., 1999, *Memòria d’excavació. Plaça del Fòrum (Tarragona, Tarragonès)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

RAMÓN I VINYES, S., 1984, “Nova opinió sobre l’emplaçament de la primitiva catedral de Tarragona”, *Quaderns d’història tarraconense*, 4, 37-49.

REMOLÀ, J.A. I DUPRÉ, X., 1988, *Memòria de les excavacions de la plaça dels Àngels (1986)*. Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

REMOLÀ, J.A., 2000, *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania tarraconensis). Siglos IV-VII*, Instrumenta 7, Universitat de Barcelona.

RIBERA, A., 2008, “La ciudad de Valencia durante el período visigodo”, *Zona Arqueológica 9. Recópolis y la ciudad en la época visigoda*, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, 302-321.

RODÀ, I., PENSABENE, P. i DOMINGO, J. A., 2012, “Columns and Rotae in Tarraco made with Granite from the Troad», a: GUTIÉRREZ, A., LAPUENTE, P., RODÀ, I. (eds.), *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone Proceedings of the IX Association for the Study of Marbles and Other Stones in Antiquity (ASMOSIA 2009)*, Tarragona, 210-227.

SALOM, C., 2009, “La arquitectura eclesiástica de Tarragona durante la antigüedad tardía, nuevas interpretaciones”, *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 32, 685-757.

SALVAT I BOVÉ, J., 1981, *Tarragona antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana (siglos XIII al XIX)*, Ajuntament de Tarragona, Edició facsímil.

SÁNCHEZ, J., 1963, “Un taller de decoración hispanovisigodo de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, Èp. IV, 15-17.

SÁNCHEZ REAL, J., 1985, “La exploración de la muralla de Tarragona en 1951”, *Madridier Mitteilungen* 26, 91-117.

SÁNCHEZ REAL, J., 1989, “El método en la arqueología tarraconense. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. Il a) La zona «sagrada»”, *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 10-11, Tarragona, 79-115.

SÁNCHEZ REAL, J., 1990, “El método en la arqueología tarraconense. Las construcciones monumentales de la Parte Alta. II. B) El foro”, *Butlletí Arqueològic*, Èp. V, 12, Tarragona, 49-98.

SÁNCHEZ, J. i REMOLÀ, J. A., 2002, *Memòria d'excavació: Carrer Granada, núm. 9. Tarragona (Tarragonès)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

SÁNCHEZ, J. i REMOLÀ, J. A., 2005, *Memòria d'excavació: c/ Granada, núm. 9. Tarragona (Tarragonès)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

SERRA, I., 2008, *Control arqueològic: muralla – passeig de Sant Antoni (edifici carrer d'en Granada, 1)*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

SERRA, R., 2013, “La litúrgia de la *Domenica in carnes tollendas* en l’Oracional de Verona”, a: MACIAS, J.M. i MUÑOZ, A. (ed.), *Tarraco christiana ciuitas*, Documenta 24, Tarragona, 111-122.

SERRA VILARÓ, J., 1936, *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona.

SERRA VILARÓ, J., 1960, *Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*, Tarragona.

TED'A, 1988-89, “El pas de la via Augusta per la mansió de Tàrraco”, Butlletí Arqueològic, Èp. V, 10-11, 126-129.

TED'A, 1989, *Un abocador del segle V dC en el fòrum provincial de Tarraco*, Memòries d'excavació 2, Ajuntament de Tarragona, Tarragona.

TED'A, 1990, *L'Amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*, Memòries d'excavació, 3, Tarragona.

TUBILLA, M., 2000, “Plaça de la Font”, a: *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, 45-57.

ULBERT, T., 1989, “Bischof und Kathedrale (4-7 Jh): archäologische Zeugnisse in Syrien”, *XI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, (Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aosta septiembre 1986)*, Città del Vaticano: PIAC, 429-457.

VILASECA, A. i DILOLI, J., 2000, “Excavacions a l'àrea del Fòrum Provincial: Plaça del Rei, núm. 4, i Casa Castellarnau”, a: RUIZ DE ARBULO, J. (ed.), *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona, 47-52.

YNGUANZO, D., 2012, *Control arqueològic i documentació de paraments. c/Granada, 7*, Memòria inèdita entregada al Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tarragona.

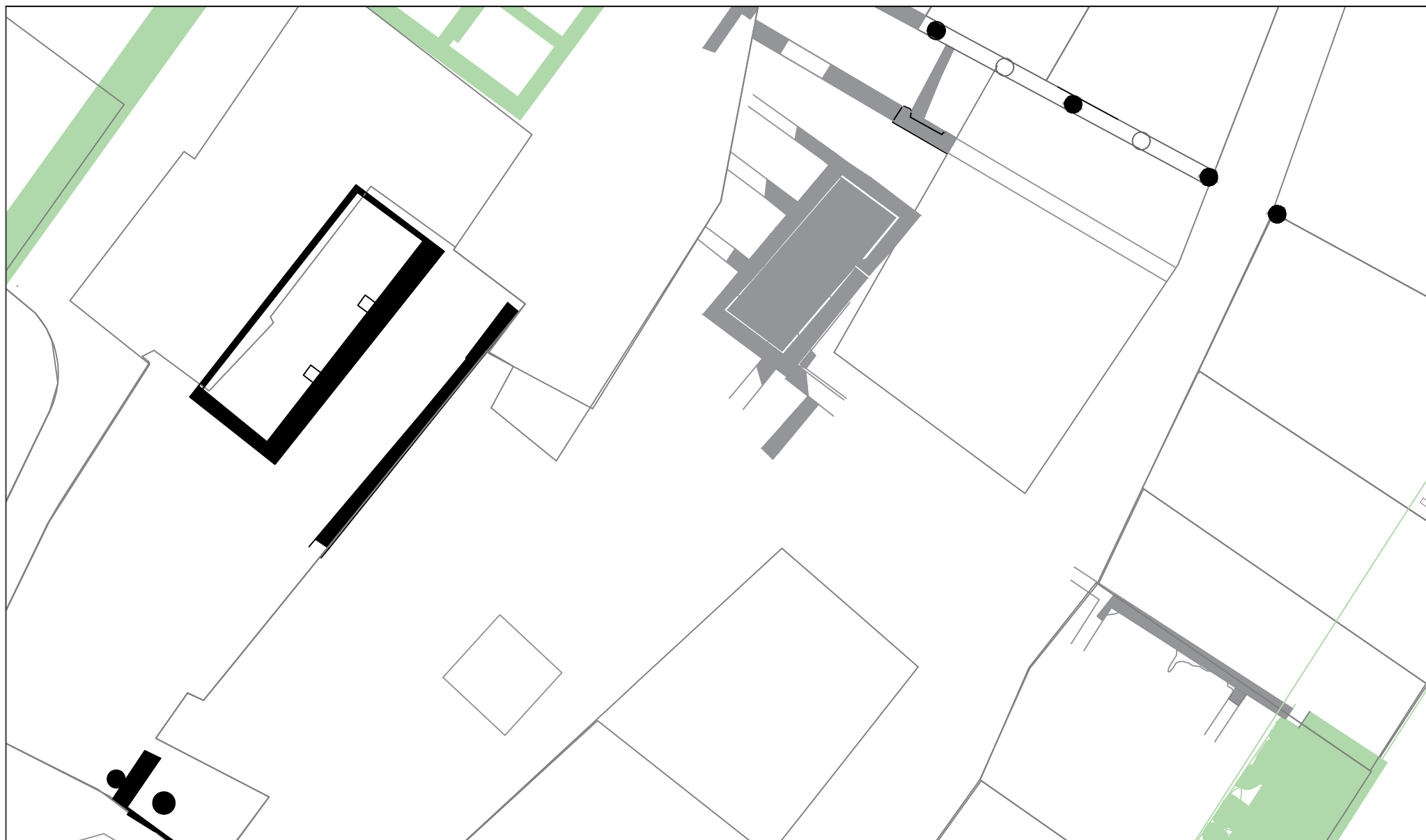

LÀMINES

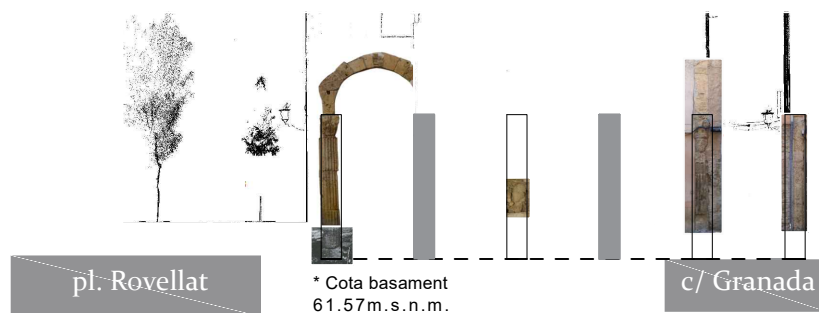

■ Estructures d'època romana

- 1. Excavació a l'antic mercat (1958)
- 2. Excavació a plaça d'en Rovellat (Berges). a) dipòsits b) murs associats a la columnata
- 3. Sondeigs a plaça dels Àngels (1986)
- 4. Excavació a plaça dels Àngels, 2-4 (1990 / 91)
- 5. Excavació a plaça d'en Rovellat, 1-2 (1992 / 1995)
- 6. Excavació a plaça d'en Rovellat - Arc de Sant Bernat (1997-98)
- 7. Excavació a Ca la Garsa (2002-03 / 2009)
- 8. Excavació d'una rasa a plaça dels Àngels (2014)

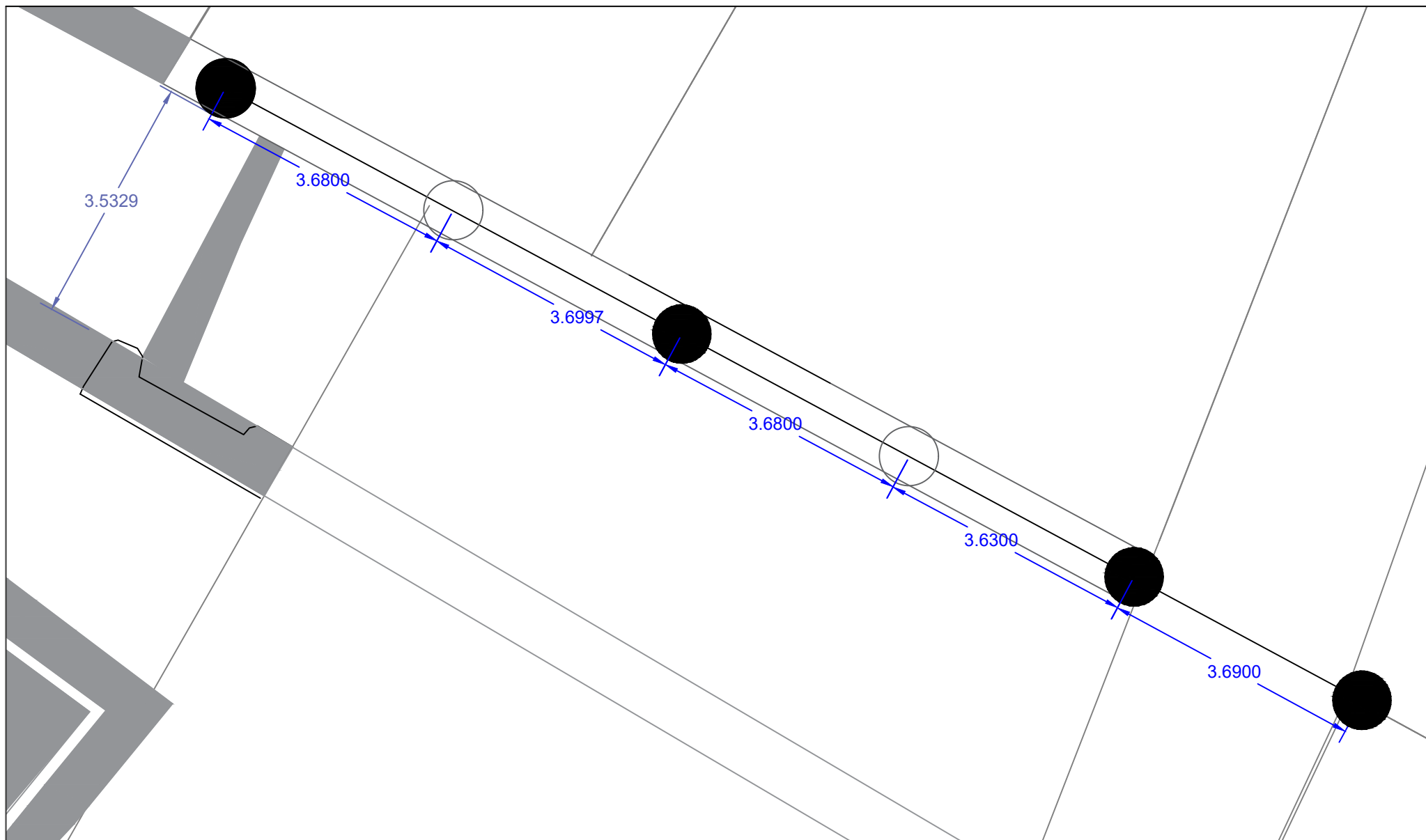
Pòrtic de la plaça
de representació

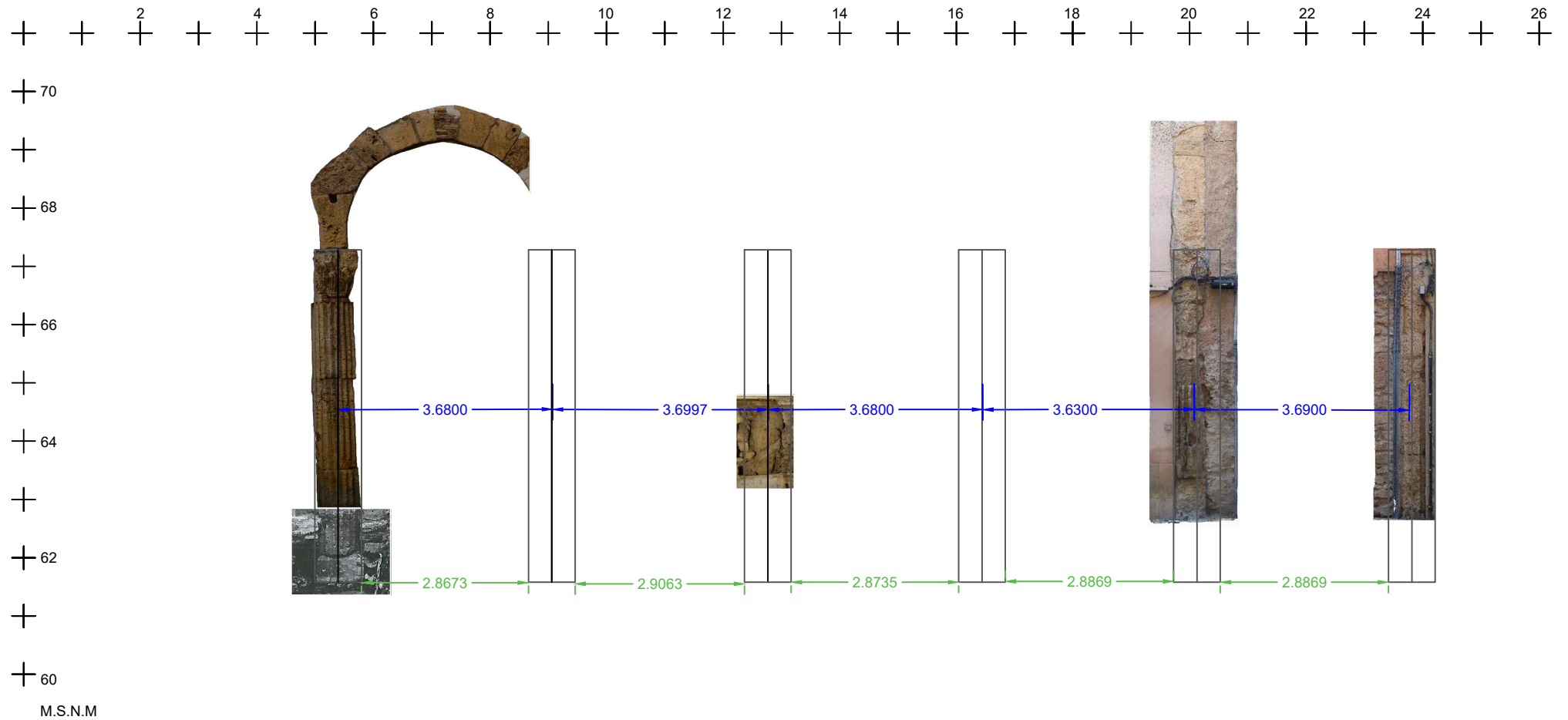
Muralla

10m

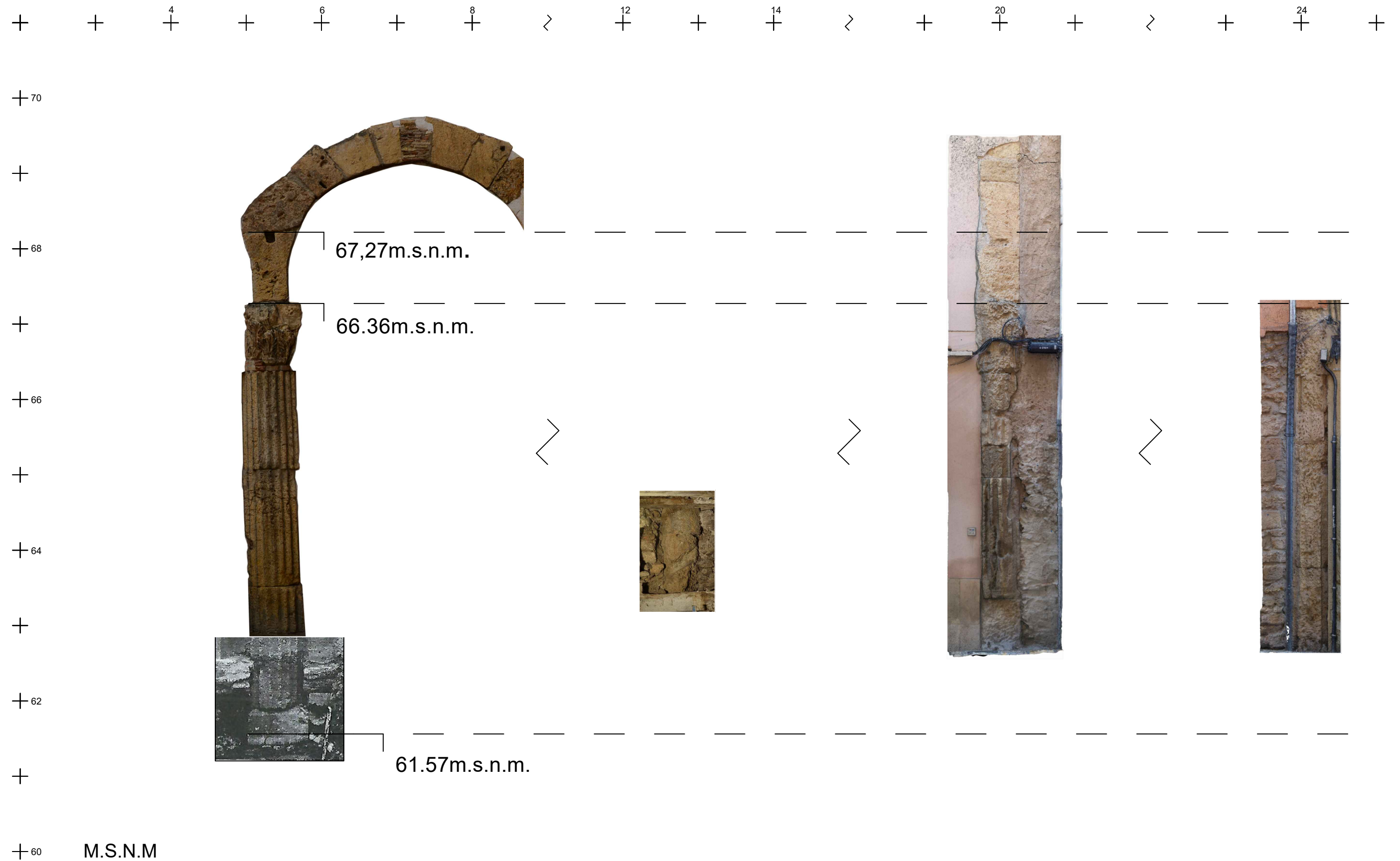
ICAC⁹ Institut Català d'Arqueologia Clàssica URV UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI UAB Universitat Autònoma de Barcelona	Autoria: Karen Fortuny Mendo Suport de la Unitat de Documentació Gràfica (UDG) de l'ICAC	TFM: Estudi de les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat - plaça dels Àngels	Escala: 1:300	Secció recreada de la columnata i l'entorn arqueològic	Làmina 2

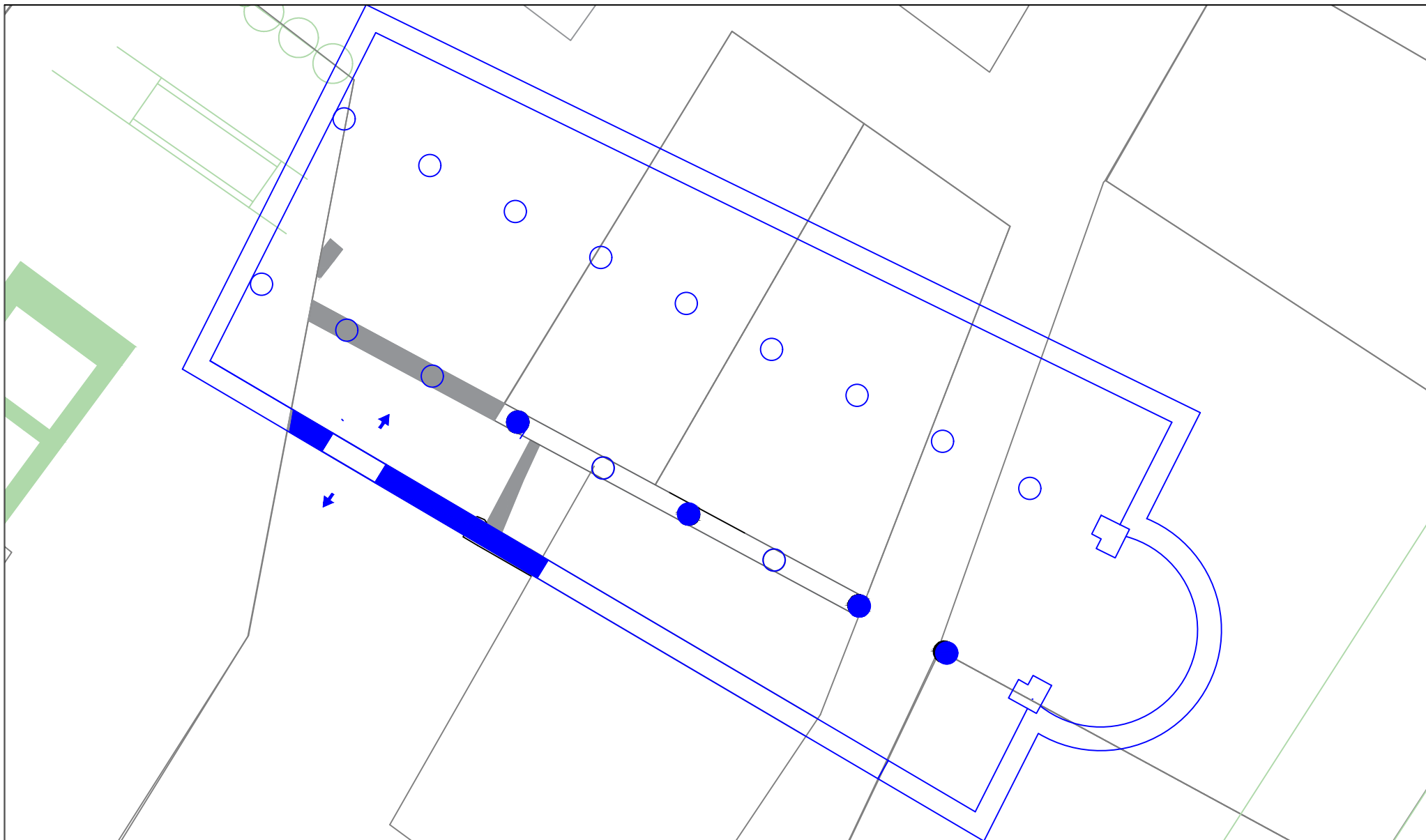
ICAC⁹ Institut Català d'Arqueologia Clàssica	URV UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI	UAB Universitat Autònoma de Barcelona	Autoria: Karen Fortuny Mendo Suport de la Unitat de Documentació Gràfica (UDG) de l'ICAC	TFM: Estudi de les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat - plaça dels Àngels	Escala: 1:75	Planta amb les mesures de l'intercolumni i la distància amb el mur meridional	Làmina 3

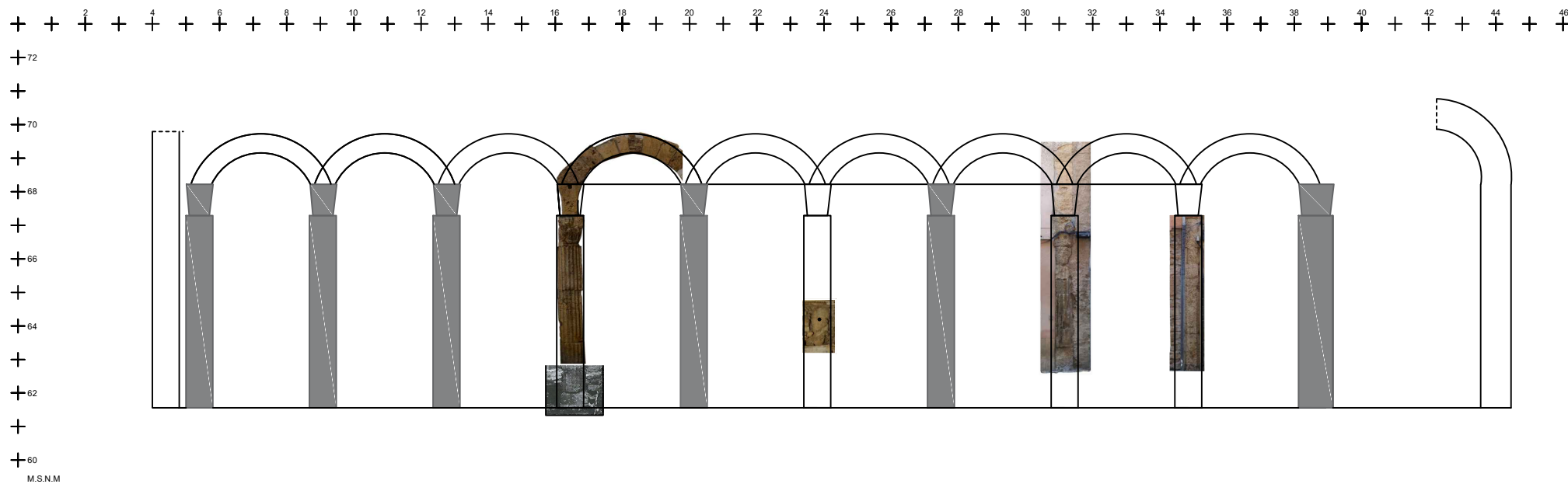

		Autoria: Karen Fortuny Mendo Suport de la Unitat de Documentació Gràfica (UDG) de l'ICAC	TFM: Estudi de les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat - plaça dels Àngels	Escala: 1:100	Secció de la columnata amb les mesures dels intercolumnis i distàncies eix a eix	Làmina 4

 Institut Català d'Arqueologia Clàssica	 UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI	 Universitat Autònoma de Barcelona	Autoria: Karen Fortuny Mendo Suport de la Unitat de Documentació Gràfica (UDG) de l'ICAC	TFM: Estudi de les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat - plaça dels Àngels	Escala: 1:50	Alçat de les columnes de pl. Rovellat - c/ Granada	Làmina 5

ICAC Institut Català d'Arqueologia Clàssica	URB Universitat de Barcelona	Autoria: Karen Fortuny Mendo Suport de la Unitat de Documentació Gràfica (UDG) de l'ICAC	TFM: Estudi de les restes arqueològiques a l'entorn de la plaça d'en Rovellat - plaça dels Àngels	Escala: 1:175	Secció hipotètica de la basílica de Sant Pere	Làmina 7